

Digitala skrifter från Nordiska språk

Språk, kön och identitet

**Rapport från den elfte nordiska konferensen om
språk och kön**

Uppsala universitet

12–13 oktober 2023

Redaktörer

Eva Sundgren, Gustav Bockgård, Sonja Entzenberg och
Karin Senter

11:e nordiska konferensen om Språk och kön

Digitala skrifter från Nordiska språk 4

© Författarna 2025

Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet

ISSN 1653-6681

ISBN 978-91-986950-9-0

Innehåll

Förord.....	5
Emilia Aldrin: Förnamn som resurs för genuskonstruktion. Empiriska exempel och några tendenser.....	7
Kristine Køhler Mortensen: Køn, seksualitet og nation. Diskursiv regulering af 'fremmede' maskuliniteter.....	19
Sonja Entzenberg, Leila Mattfolk och Lena Wenner: Personnamn i en mångkultur.....	40
Marie Nelson och Sofie Henricson: Ett eget rum eller rum för alla? Toalettskyltning i Helsingfors, Mariehamn och Stockholm	55
Carin Leibring Svedjedal: (De)legitimeringar och diskurser i mediedebatten om svensk transvård.....	71
Jonita Siivonen: Eriks livserfarenheter fanns inom skeppsteknik, närmast Toms hjärta stod tidningen och Maj – hon tänkte alltid på andra. Genusperspektiv på minnesrunor i dagstidningarna Dagens Nyheter och Hufvudstadsbladet	84
Tove Solander: Vad är genus? Genusbegreppet i statliga utredningar under trettio år.....	100
Magdalena Sörle: Geografiskt rörliga unga kvinnor: identitet, dialekt och plats	114

Förord

Den elfte nordiska konferensen om språk och kön, *Språk, kön och identitet*, ägde rum i Uppsala den 12–13 oktober 2023. Den första nordiska konferensen om språk och kön genomfördes också i Uppsala, 1991. Därefter har lärosäten på följande orter varit värd för konferensen: Tromsø 1994, Köpenhamn 1997, Göteborg 2000, Helsingfors 2004, Uppsala 2006, Köpenhamn 2008, Södertörn 2013, Växjö 2015 och Akureyri 2017.

I organisationskommittén för *Språk, kön och identitet* ingick Gustav Bockgård, Sonja Entzenberg, Natalia Ganuza, Hanna Sofia Rehnberg, Karin Senter och Carin Leibring Svedjedal. Konferensen samlade omkring 75 deltagare. Paneltalare var Don Kulick med *The line between “laughing with” and “laughing at” people with disabilities*, Kristine Køhler Mortensen med *Køn, seksualitet og nation: Diskursiv regulering af ’fremmede’ seksuelle praksisser* och Emilia Aldrin med *Namn som resurs för genuskonstruktion*. Programmet omfattade 22 sektionsföredrag, och konferensen avslutades med ett panelsamtal om språkaktivism och normkritisk språkvård. Deltagare i samtalet var Clara Bergström, Björn Melander, Lena Lind Palicki, Alexander Rancken och Daniel Wojahn, och moderator var Karin Milles.

Den här konferensvolymen inleds med två av de tre plenarföredragen och därefter följer sex sektionsföredrag i bokstavsordning efter författarnas efternamn.

Emilia Aldrin diskuterar namns betydelse som resurs för genusrelaterade identiteter och ger empiriska exempel från olika sammanhang från sin egen forskning. Hon pekar också på några tendenser inom forskningsfältet som helhet – forskning om namn och genus, med fokus på förnamn. Kristine Køhler Mortensen undersöker med hjälp av språklig analys hur kön och sexualitet ingår i konstruktionen av nation. Fokus är på nationen Danmark, och data för analysen kommer dels från undervisningen på ett asylcentrum i Danmark, dels från en danskproducerad TV-intervju i Kalaallit Nunaat (Grönland).

Med utgångspunkt i personnamnslagen gör Sonja Entzenberg, Leila Mattfolk och Lena Wenner i *Personnamn i en mångkultur* en genomlysning av det officiella svenska namnsystemet och de möjligheter en individ har att få tillgång till sin egen namnkultur. Vilka är begränsningarna och vad händer när det svenska namnsystemet krockar med andra namnsystem? Karin Leibring Svedjedal analyserar i sin artikel (de)legitimeringar och diskurser om transvård i svensk mediedebatt. De sex texter som analyseras publicerades i

nätupplagor av svenska dagstidningar och knyter an till SVT:s granskningar av transvården. Hur utförs den svenska transvården i dag, vem är legitim vårdtagare och på vilka sätt behöver transvården förbättras eller begränsas är frågor som debatterades. I *Ett eget rum eller rum för alla? Toalettskyltning i Helsingfors, Mariehamn och Stockholm* presenterar Marie Nelson och Sofie Henricson en språklig landskapsstudie och ramar in sin artikel med mediedebatt och samhällsmedborgares berättelser. Analysen bygger på fotografier av skyltningen för drygt 500 toaletter i Finland och Sverige och fokus är på hur kön konstrueras och relevantgörs i toalettskyltningen. Jonita Siivonen diskuterar genusperspektiv på minnesrunor i sverigesvenska Dagens Nyheter och finlandssvenska Hufvudstadsbladet. Först ges en kvantitativ översikt över könsfördelningen i ett material om 340 runor, och därefter görs en kvalitativ närläsning av åtta runor. I *Vad är genus? Genusbegreppet i statliga utredningar under trettio år* undersöker Tove Solander om man kan se betydelseförskjutningar över tid för det svenska genusbegreppet i statliga utredningar inom jämställdhetsområdet. Slutligen diskuterar Magdalens Sörle i *Geografiskt rörliga unga kvinnor: identitet, dialekt och plats* vad dialekt betyder för unga kvinnor som har flyttat från sina hemorter till en universitetsstad för att studera. Med resultat från en intervjustudie söker hon svara på frågan vilken funktion dialekt och platsanknytning fyller för informanternas identitetskonstruerande.

Tack till Kungl. Humanistiska Vetenskaps Samfundet i Uppsala, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet och Letterstedtska föreningen för ekonomiska bidrag som möjliggjorde genomförandet av konferensen.

Redaktörer för konferensvolymen är Gustav Bockgård, Sonja Entzenberg, Karin Senter och undertecknad. Vi tackar de anonyma granskare som har bidragit till manuset.

Eva Sundgren

Uppsala i juni 2025

Förnamn som resurs för genuskonstruktion

Empiriska exempel och några tendenser

Emilia Aldrin

1 Inledning

De personnamn vi bär är språkliga uttryck som är tätt sammanvävda med det vi kallar "identitet". Ur ett språkvetenskapligt perspektiv är detta inte så konstigt; namn finns ju till just för att vi ska kunna identifiera, individualisera och singularisera referenter runt omkring oss (Andersson 1996). Vi tar till namn när substantiv och nominalfraser inte räcker till för att vi ska vara entydigt säkra på att vi pratar om samma referenter. Det är helt enkelt inbyggt i namnens funktion i språket att identifiera och fungera som symboler för identiteter. Detta medför att det skapas en relation mellan namn och identitet som befästs och förstärks varje gång namnet används. I psykologiska studier har forskare kunnat påvisa samband mellan uppskattning av det egna förnamnet och graden av självkänsla eller välmående (Joubert 1993, Koole m.fl. 2001), det vill säga empiriskt belägga att förhållningssättet till namnet och förhållningssättet till jaget verkar gå hand i hand. Att omgivningen också drar slutsatser om människors identiteter utifrån namn har framkommit inom bland annat socialpsykologin (t.ex. Mehrabian 2001). I den här artikeln är det dock inte vilka identiteter som helst som står i fokus, utan specifikt diskuteras namns betydelse som resurs för genusrelaterade identiteter. Syftet är dels att föra samman empiriska exempel på hur detta kan te sig i olika sammanhang utifrån min egen forskning, dels att peka på några tendenser inom forskningsfältet som helhet. Texten baseras löst på det plenarföredrag som framfördes under konferensen "Språk, kön och identitet" i Uppsala, november 2023.

2 Namn och genus: en kort teoretisk bakgrund

Studier om namn och genus har publicerats åtminstone sedan 1980-talet. I Norden är det kanske framför allt språkvetare som intresserat sig för ämnet, medan det internationellt uppmärksammats minst lika mycket av sociologer, genusvetare och psykologer. Det finns därmed en diger kunskapsvolym och många väletablerade slutsatser. Språkvetare har poängterat att användningen av ett personnamn bör ses som en kategoriserande språkhandling som skapar förväntningar om den tilltalades/namngivnas genusidentitet (McConnell-Ginet 2003). Samtidigt har sociologer framhåvt att namnet också väver samman språk, identitet och kropp och skapar förväntningar om ett visst förkroppsligande liksom hur autentisk en persons genusidentitet uppfattas vara (Butler 1997, Pilcher 2017). På senare tid har inte minst förnamnets betydelse för skapandet av transpersoners genusidentiteter lyfts fram som exempel på detta (se t.ex. Lind 2023, Sinclair-Palm 2024 och Leibring i denna volym). Genusforskaren Judith Butler (1993) är en av dem som tidigt lyfte fram namngivningens betydelse för genus – och pekar dessutom på maktaspekten: Namngivning är en form av maktutövning där någon tar sig rätten att definiera någon annan. Därför finns det också en viss risk att som människa plötsligt bli kallad med ett nytt namn (t.ex. ett öknamn) och därigenom få sin kroppsliga identitet omdefinierad (Butler 1997:29–30). Under senare år har det också genomförts psykologiska studier som indikerar att människors namn kan ha en påverkan på hur de uppfattar och utvecklar den egna genusidentiteten. Exempelvis har Alexander m.fl. (2021) gjort en stor kvantitativ studie i USA där de frågat människor om de uppfattar det egna namnet som starkt eller svagt könskodat och korrelerat detta med svar på frågor om vilka slags aktiviteter de föredrar och vilka personlighetsdrag de uppfattar sig ha. De fann att personer som uppfattade sina namn som mer starkt könskodade ofta uppgav sig föredra mer genusstereotypa aktiviteter, medan människor som uppfattade sina namn som mindre starkt könskodade oftare föredrog mindre genusstereotypa aktiviteter. Även om studieupplägget har tydliga begränsningar och påkallar ett kritiskt förhållningssätt till typen av samband som kunnat observeras (”vad som är hönan och vad som är ägget”), så väcker studien ändå intressanta frågor om vilka samband som skulle kunna finnas mellan namn, självuppfattning och identitetsskapande som behöver utforskas vidare.

3 Namngivning som startskott för barnets genusidentitet

Namngivning är en högst performativ handling – i samma stund som namngivningen sker ”blir” personen namnet. Eftersom människor ofta konventionellt kopplar de flesta förnamn till en viss genusidentitet innebär namngivningen också att många barn som får namn i samma stund ”blir” just ”flicka” eller ”pojke” (Butler 1993). I mitt avhandlingsarbete (Aldrin 2011), där jag undersökte 621 föräldrars val av namn till sina nyfödda barn, blev det tydligt att genusskapande är en aspekt som påverkar både vilka slags namn som väljs och hur namnvalet beskrivs och motiveras, ibland medvetet och ibland mer omedvetet. Bland annat visade det sig att föräldrar föredrog delvis olika slags namn för flickor respektive pojkar. Flickors namn var exempelvis mer påverkade av det rådande namnmodet, vilket även observerats i flera andra länder (se t.ex. Whissell 2001, Lieberson & Bell 1998). I beskrivningen av namnvalet var det vanligare att föräldrar till flickor lyfte fram namnets estetiska kvaliteter (egenskaper som vackert, välklingande etc.), medan föräldrar till pojkar oftare pekade på betydelsen av internationell gångbarhet (Aldrin 2011:223). Även inom den estetiska dimensionen fanns ett mönster där man ofta kopplade samman flicknamn med en önskan om ”mjukhet”, medan pojknamn kopplades till en önskan om ”kraftfullhet” (se även Lindsay & Dempsey 2017 som finner liknande resultat i en australiensisk studie). Samtidigt blev det tydligt att genusskapandet fick olika betydelse i olika sociala kontexter. Exempelvis var det många mammor med universitetsutbildning som intog ett konservativt förhållningssätt och föredrog vad man såg som väletablerade och traditionella namn – och detta mönster framstod allra tydligast i valet av namn till pojkar. Bland yngre mammor upp till 30 år var det i stället generellt moderna namn som uppskattades – men återigen dominerade mönstret allra tydligast vid valet av namn till pojkar. Detta tyder på ett genusanknutet namnmode som också uppmärksammats i andra studier (se t.ex. Gustafsson 2016). Att genusskapandet samverkar med annat identitetsskapande blev också tydligt bland de flerspråkiga familjer som ingick i studien. Här visade det sig att önskemål om ett ”svenskt” namn framför allt lyftes fram när barnet var en flicka, medan det för pojkarna oftare betonades ett önskemål om koppling till andra språkkulturer som fanns i familjen (Aldrin 2011:222). Förhållningssättet till familjens olika kulturer påverkades alltså av barnets genusidentitet och medförde att manlighet knöts till kulturellt traditionsbärande och kvinnlighet till kulturell flexibilitet. Liknande resultat har framkommit på flera andra håll (se bl.a. Alhaug & Saarelma 2017, Gerhards & Tuppat 2021).

Inom identitetsforskningen brukar man lyfta fram att identitetsskapande både inbegriper det som gör en person unik och det som gör att personen känner tillhörighet med andra (se t.ex. Joseph 2004). Att genus spelar roll för hur man värderar namnegenskaper kan ses som ett led i föräldrarnas strävan efter att hitta ett namn som på en gång pekar ut den unika personen och samtidigt hjälper barnet att passa in i den socialt formade genusroll som man ser framför sig. Genusforskarna Eckert och McConnell-Ginet (2003:15–16) har uttryckt att namngivningen av ett barn blir startskottet för processen att lära barnet bli (en viss typ av) flicka eller pojke: ”These early linguistic acts set up a baby for life, launching a gradual process of learning to be a boy or a girl, a man or a woman, and to see all others as boys or girls, men or women as well”. Att namnge ett barn innebär då att skapa ett slags identitetsgrund – som medför både möjligheter och begränsningar – och som allt framtida genusskapande arbete (se West & Zimmerman 1987; Butler 1993) kommer att behöva relateras till (se även Aldrin 2015b).

Namnet är en språklig etikett som bäraren ska leva med under lång tid, och under livets gång kan det hända att en del av namnen byts ut, exempelvis för att förnamnet inte upplevs stämma överens med genusidentiteten (se Lind 2023, Sinclair-Palm 2024) eller för att efternamnet inte upplevs stämma överens med familjeidentiteten i samband med förändrade partnerrelationer (se Pilcher 2017, Bechsgaard 2024, Grønstad 2024). I en studie där jag intresserade mig just för synen på det egna namnet i förhållande till identitetsskapande ur ett livsperspektiv (eng. ”life span identity”, se t.ex. MacAdams & Cox 2010) kunde jag konstatera att det framför allt var kvinnor som tycktes reflektera kring namnets betydelse för den egna identiteten i den senare vuxenåldern, inte minst i samband med förändrade relationer som partnerskap, äktenskap, skilsmässa eller partners bortgång (Aldrin 2017). Eftersom det fortfarande är vanligare att kvinnor än män byter efternamn i samband med giftermål (se Leibring 2023) och har längre medellivslängd än män i Sverige är detta kanske inte så konstigt. Konsekvensen blir dock att kvinnors namnidentitet (sett till hela namnräckan med förnamn och efternamn) tycks omförhandlas oftare och blir mer sårbar ur ett livsperspektiv. Liknande resonemang har förts i den internationella forskningen (se Pilcher 2017). Med tanke på namnidentitetens nära koppling till självkänsla (och därigenom välmående) är detta en viktig fråga för möjligheten att skapa ett jämlikt samhälle – och det är därför glädjande att kunna notera att andelen kvinnor som behåller sitt efternamn efter giftermål stadigt ökar (Leibring 2023).

4 Förnamn som återskapar eller omförhandlar genusbinaritet

I svenska språket, liksom i de allra flesta av världens språk, används konventionellt olika förnamn för flickor respektive pojkar (Brylla 2007 jfr Alford 1988). Därigenom bidrar namnbruket som helhet till att återskapa en genusbinär norm där människor mycket tidigt i livet kategoriseras och identifieras utifrån enbart två genus som språkligt/onomastiskt hålls tydligt åtskilda från varandra. Trots att den svenska namnlagen sedan 2017 är genusneutral och tillåter vem som helst att bära samtliga förnamn, oavsett namnets konventionella konnotationer, är det i praktiken vanligast att utgå från de separata uppsättningar av namn som av tradition har använts för kvinnor respektive män. I en svensk attitydundersökning (Leibring 2016) var det bara hälften av såväl tillfrågade vuxna som ungdomar som alls tyckte att det borde vara tillåtet för föräldrar att ge könskonträra namn till sina barn, vilket visar att den genusbinära normen står stark.

Kraften i den genusbinära normen framkom också i en undersökning jag själv genomfört (Aldrin 2015a) om nyskapade förnamn som gavs till barn i Sverige år 2012 (vilka alltså inte fanns registrerade i landet sedan tidigare). Här visade det sig att de allra flesta namninnovationerna (ett par hundra under ett år i Sverige) var tydligt könskodade, trots att de var helt nya skapelser som hade kunnat undvika att upprepa etablerade genusnormer. Oftast hade namnen skapats med hjälp av etablerade namnleder eller existerande ord som liknar könade namnleder och som därför för med sig en viss könskodning (t.ex. namnet *Lâmia* som getts till en flicka och *Visper* som getts till en pojke). Samtidigt visade det sig att nya namn som getts till flickor var mer tydligt könskodade än nya namn som getts till pojkar, inte minst genom att flicknamnen i princip alltid slutade på en vokal. Bara enstaka av de hundratals nya namnen kunde beskrivas som ”könsneutrala” – och hade framför allt getts till pojkar. Det tycks därmed som att de föräldrar som valde att bryta ny mark genom att skapa ett nytt namn undvek att också bryta mot etablerade genusnormer, i synnerhet när barnet var en flicka. Detta är särskilt intressant mot bakgrund av att de mer välkända könsneutrala förnamnen i första hand tycks ges till flickor, trots att de ofta är ursprungliga pojknamn (Barry & Harper 1995, 2014; Leibring 2016).

5 Förnamn som skapar förväntningar om genusrelaterade roller

Studier från flera länder har visat att pojkars och flickors förnamn ofta skiljer sig åt genom att innehålla olika strukturella, fonetiska eller semantiska egenskaper, och forskare har pekat på att detta kan bidra till att knyta attribut och förväntningar om egenskaper och roller till olika genusidentiteter. Exempelvis har man funnit att kvinnonamn i många germanska språk tenderar att i genomsnitt vara längre än mansnamn (Gustafsson 2020, Nübling 2009:98, Whissell 2001:108, Barry & Harper 1995:812) och oftare sluta på vokal eller en sonorant konsonant såsom /l/, /m/, /n/, /r/. Mäns förnamn tenderar i stället att oftare sluta på en klusil eller frikativ konsonant (Gustafsson 2020, Nübling 2009:84 f., Lieberson & Bell 1998:520, Barry & Harper 1995:813 f.). Sammantaget kan detta ge intryck av att flickor i germanska språkområden oftare tilldelas namn som kan upplevas som melodiska och välljudande (vilket bekräftas av föräldrars motiveringar av namnvalet i tyska, nederländska och svenska studier, jfr avsnitt 3 ovan), medan pojkar tilldelas namn som kan upplevas som ljudmässigt mer explosiva. Det här kan skapa förväntningar på en känslomässig symbolik (Whissell 2001) där kvinnor knyts till estetik och behaglighet, medan män knyts till en starkare aktivitet och explosivitet. Det är dock viktigt att komma ihåg att den här typen av könade strukturer i förnamn är långt ifrån universella. I Japan är det exempelvis framför allt män som får långa förnamn (Mutsukawa 2010). Det är också tydligt att namnstrukturernas koppling till könsstrukturer förändras över tid, även inom det germanska språkområdet (se t.ex. Hough 2000, Nübling 2009, Gustafsson 2020). Namns strukturella koppling till genusskapande är därmed högst föränderlig och kan antas återspegla rådande värderingar och förhållningssätt till genusidentiteter i samhället.

6 Förnamn som luckrar upp och omförhandlar normer

Det sker också en tydlig pågående förhandling av genusnormer genom föräldrars aktiva val inom det etablerade förrådet av konventionellt könskodade namn. I mitt tidigare nämnda avhandlingsarbete (Aldrin 2011) framkom flera intressanta exempel på hur föräldrar engagerade sig i en aktiv omförhandling av genusnormer och genusgränser genom namnvalet (se även Aldrin 2015b). Det var inte ovanligt att flickors namn beskrevs som ”enkla”, ”starka” eller ”kaxiga”, vilket skapar en annan kvinnlig

genusidentitet med kvinnan som aktivt, agerande subjekt, som inte alls måste vara i första hand stereotypt behagligt eller estetiskt utsmyckat. På samma sätt förekom det att föräldrar i sina motiveringar av pojkars namn aktivt omförhandlade traditionella manliga stereotyper genom att inte bara lyfta fram kraftfullheten i namnet, utan också andra attribut som ”gulligt” och ”mjukt”. Ungefär 5–10 % av namnmotiveringarna (beroende på hur man räknar) bidrog till att omförhandla genusnormer på det här sättet. Även i Danmark har det noterats tecken på att föräldrar förknippar traditionellt maskulina värden med flickor och traditionellt feminina värden med pojkar (Bechsgaard 2023). Genom den här typen av aktiva val av förhållningssätt bland föräldrar i förhållande till de etablerade könskodade namnen förändras de traditionella genusnormerna. Troligen bidrar detta till att möjliggöra det successiva närmande mellan kvinno- och mansnamn över tid som observerats i flera germanska språk (se t.ex. Nübling 2009). Genom att nya namnegenskaper kopplas till flickors och pojkars namn – och genom att genus förkroppligas på nya sätt av de människor som bär dessa namn – kan namnens könskodning efterhand bli mer utslätad.

Intressant i sammanhanget är också att det var vanligare att attributen hos pojknamn bands samman med konjunktionen ”men” i föräldrarnas motiveringar (de kunde exempelvis skriva att de tyckte pojknamnet var ”kraftfullt men gulligt”), medan attributen i flickors namn bands samman med konjunktionen ”och” (se Aldrin 2015b). Därigenom gavs traditionellt kvinnliga attribut och mindre traditionellt kvinnliga attribut ett jämbördigt värde i namnmotiveringarna för flickor, medan det för pojknamnens del snarare tycktes handla om att de traditionellt manliga attributen användes som gardering för att också kunna inkludera mindre traditionella attribut. Det i sin tur ligger i linje med det välkända fenomenet att flickors närmande mot en manlig genusidentitet tas emot mer oproblematiskt än pojkars närmande mot en kvinnlig genusidentitet (se Eckert & McConnell-Ginet 2003).

7 Situerade betydelser kopplade till förnamn och genus i ett pågående projekt

Namn uppstår och används alltid inom ramen för ett specifikt socialt sammanhang där de motiveras av specifika sociala och kommunikativa mål. Därför får de också specifika lokala betydelser (se McConnell-Ginet 2006). Namnval är alltså inte bara fråga om att uttrycka identitet, utan också vilken identitet som lämpar sig för ett specifikt socialt sammanhang. I ett pågående projekt intresserar jag mig just för detta, med fokus på namnbruket i

grundskolans läromedelstexter. Jag undersöker vilka namn som förekommer på påhittade karaktärer och verkliga personer som presenteras för läsarna i 18 läromedel i svenska, matematik och samhällskunskap för årskurs 4 från 1920-tal till 2010-tal (se även Aldrin 2021). Genom att undersöka namnbruket i den här typen av i hög grad auktoritativa diskurser kan man undersöka hur samhällsnormer konstrueras och förmedlas – och hur de har förändrats över tid, bland annat vad gäller genusskapandet. De preliminära resultaten visar att medan kvinnor successivt har blivit allt synligare i texterna över tid kan man ännu inte se någon större ökning av könsöverskridande/icke-binära identiteter. De allra flesta individer som förekommer i texterna, både verkliga och fiktiva, bär tydligt könskodade namn och omtalas dessutom med ett könskodat pronomen i texten. Bara en handfull individer bär namn som omförhandlar konventionella genusnormer i namnskicket på något sätt (och de återfinns främst i det senaste materialet från 2010-talet). Några av dessa namn är hämtade från andra språkkulturer och bidrar till att synliggöra för skoltexternas unga läsare att pojkars och flickors namn inte måste se ut så som vi traditionellt varit vana vid i Sverige. Läsare möter exempelvis pojknamn som slutar på -a (en ändelse som av tradition varit starkt kvinnligt könskodad i Sverige, se t.ex. Gustafsson 2020) såsom arabisk klingande *Ibra*, italienska *Luca* och det långa, vokalrika *Vijaya* som hänvisar till en pojke från Indien. På samma sätt bidrar skriftformen i det vietnamesiska flicknamnet *Nguyet* till att synliggöra att flicknamn också kan vara konsonantrika och sluta på klusil (även om denna tonlösa konsonant inte hörs i det vietnamesiska uttalet). Inkludering av mångkultur i namnskicket i den här diskursen kan alltså ses som en resurs för att visa upp för unga skolelever att andra normer är möjliga och existerar runt om i världen. En annan grupp av namn i skolböckerna som bidrar till att luckra upp de traditionella könskodande normerna utgörs av välkända könsneutrala namn som *Alexis* och *Kim*. Sådana namn används dock intressant nog enbart för flickor som också omtalas med pronomenet ”hon” i skolböckerna. Ytterligare en grupp av namn är nyskapade könsneutrala namn utan könskodade namnleder som *Pom* och *Zick*, vilka tycks användas om både flickor och pojkar i texterna. Genusskapandet i förhållande till karaktärer i skolböckerna åstadkoms dock inte bara av namnval och val av pronomen, utan också av språkliga beskrivningar och visuella illustrationer av individerna som också kan bidra till att möjliggöra breda genusidentifikationer. Ett exempel på detta är visualiseringen av karaktärerna *Zick* och *Zack* som läsaren får följa som återkommande ledkaraktärer genom hela texten i ett läromedel i svenska (se Fällman-Bajagic 2011). De båda karaktärerna framställs

genomgående med ett speciellt, lekfullt utseende. Zick, som bär ett könsneutralt nyskapat förnamn, framställs på ett tydligt feminint sätt med bland annat klänning och antydan till smink, medan Zack, som bär ett konventionellt manligt förnamn, framställs mer könsneutralt med byxor och tröja. Dessutom visualiseras båda karaktärerna med kulturöverskridande uttryck. Båda har försetts med flera olika hudfärger (olika kombinationer av röd, vit och svart på olika kroppsdelar), ovanliga frisyrer och fantasifulla, randiga näsor i strutform. Exemplet understryker att namn och förkroppsligande samverkar i individers identitetsskapande, och i det här fallet blir resultatet att de tillsammans förmedlar mångfald och gränsöverskridande snarare än entydig identitetskategorisering. Den här typen av medvetna namnval och identitetsskapande i läromedelstexterna skapar förutsättningar för en bred identifikation bland läsarna, samtidigt som de på ett progressivt sätt pekar på att det finns alternativ till de befintliga genusnormerna: att en annan värld är möjlig.

8 Avslutning och tendenser

Avslutningsvis vill jag peka på några tendenser som jag tycker mig se inom forskningsfältet kring namn och genus, med fokus på förnamn (för en utförligare diskussion om dessa trender, se Aldrin 2025). För det första menar jag att det går att urskilja en långsiktig trend som understryker att namn kan vara en viktig del i att ”göra kön” i olika sammanhang. Detta socialkonstruktivistiskt präglade synsätt har varit märkbart sedan flera decennier, i både nationella och internationella studier och fortsätter att prägla fältet. Det har också satt spår i den här texten. En annan tendens, som snarare gjort sig gällande under 2000-talet, handlar om ett ökat fokus på hur namnbruk hänger samman med maktperspektiv, förhandling av maktrelationer och individers möjlighet till frigörelse (”empowerment”). Även detta synsätt framkommer i några av de studier som tagits upp här. Det samma gäller den tredje tendensen som märks allt mer inom fältet: ett intersektionellt och situerat perspektiv, där forskare inte längre undersöker ”bara” namn och genus, utan i stället antar ett helhetsperspektiv och framhäver att flera olika slags identitetskategorier samverkar (såsom genus/etnicitet/ålder/klass) eller att det lokala situerade sammanhanget där ett visst namn ingår är högst viktigt för att förstå dess specifika betydelse för genusskapandet där och då. Slutligen vill jag betona att forskningen om namn och genus är ett livaktigt och dynamiskt tvärvetenskapligt forskningsfält, inte

minst i Norden, vilket glädjande nog framgick av flera av de föredrag som presenterades under konferensdagarna för Språk, kön och identitet.

Litteratur

- Aldrin, Emilia, 2011: *Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn i Göteborg 2007–2009*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Aldrin, Emilia, 2015a: Att skapa kön. Könsmönster och könsroller i nyskapade förnamn. I: Aldrin, Emilia m.fl. (red.), *Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 36–51.
- Aldrin, Emilia, 2015b: Förnamnsvalet som resurs för förhandling av könsidentiteter och könsgränser. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 32. S. 169–191.
- Aldrin, Emilia, 2016: Names and identity. I: Carole Hough (red.), *Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. S. 382–394.
- Aldrin, Emilia, 2021: Representing Sweden: A diachronic study of names and illustrations in Swedish textbooks from the 20th and 21st centuries. *Beiträge zur Namenforschung* 56. S. 63–78.
- Aldrin, Emilia, 2025: Names as resources for gendering: trends within the field. NoSo: *Nordisk tidskrift för socioonomastik / Nordic Journal of Socio-Onomastics* 5. S. 5–32.
- Alexander, Gerraime M., Kendall, John., Hammond, Tracy & Lahey, Joanna, 2021: Living Up to a Name: Gender Role Behavior Varies with Forename Gender Typicality. *Frontiers in Psychology* 11.
- Alford, Richard D, 1988: *Naming and identity: a cross cultural study of personal naming practices*. New Haven: HRAF Press.
- Alhaug, Gulbrand & Saarelma, Minna, 2017: Naming of children in Finnish and Finnish-Norwegian families in Norway. I: Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman (red.), *Socio-onomastics: The pragmatics of names*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 69–91.
- Andersson, Thorsten, 1996: Onomastiska grundfrågor. I: Kristoffer Kruken (red.), *Den ellevte nordiske navneforskerkongressen, Sundvollen 19.–23. Juni 1994*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 15–41.
- Barry, Herbert & Harper, Aylene, 1993: Feminization of unisex names from 1960 to 1990. *Names* 41 (4). S. 228–238.
- Barry, Herbert & Harper, Aylene, 1995: Increased choice of female phonetic attributes in first names. *Sex Roles* 32. S. 809–819.
- Barry, Herbert & Harper, Aylene, 2014: Unisex names for babies born in Pennsylvania 1990–2010. *Names* 62 (1). S. 13–22.
- Bechsgaard, Katrine Kehlet, 2024: ”Our family came to be with this name”: Family identity and gender roles in surname choices. *Nordisk tidskrift för socioonomastik / Nordic Journal of Socio-Onomastics* 4 (1). S. 69–100.

- Bechsgaard, Katrine Kehlet, 2023: Opblødning af kønsbestemte navnegrænser? Udvikling i normer for brug af fornavne og efternavne. I: Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson (red.), *Namn och gränser. Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 23–35.
- Brylla, Eva, 2007: “A boy named Sue”. Om flicknamn och pojknamn. I: Britt-Louise Gunnarsson m.fl. (red.), *Språk och kön i ett nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 191–197.
- Butler, Judith, 1993: *Bodies That Matter*. London/New York: Routledge.
- Butler, Judith, 1997: *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Connell, Catherine, 2010: Doing, undoing or redoing gender? Learning from the workplace experiences of transgender people. *Gender & Society* 24. S. 31–55.
- Eckert, Penelope & McConnell-Ginet, Sally, 2003: *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- En ny lag om personnamn. Betänkande av namnlagskommittén, 2013*. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 2013:35)
- Fällman-Bajagic, Karin, 2011: *Zick Zack: Skrivrummet, åk 4*. Stockholm: Bonnier/Sanoma.
- Gerhards, Jürgen & Tuppat, Julia, 2021: “Boundary maintenance” or “boundary crossing”? Name giving practices among immigrants in Germany. *Names* 69 (3). S. 28–40.
- Grønstad, Line F, 2024: Tradition and gender. Norwegian men's surnames. *Nordisk Tidskrift för socioonomastik / Nordic Journal of Socio-Onomastics* 4(1). S. 41–67.
- Gustafsson, Linnea, 2016: Förnamn med klass: fonetisk ljudsymbolism i ett intersektionellt perspektiv. I: Tom Schmidt & Inge Saerheim (red.), *Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforsarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.-11. juni 2016*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 85–96.
- Gustafsson, Linnea, 2020: Strukturella skillnader mellan svenska kvinno- och mansnamn 1915–2016. *Studia Anthropologica Scandinavica* 35. S. 159–176.
- Hagren Idevall, Karin, 2016: Kön, sexualitet och nationalitet i nordiska namnlagar. En studie av normer och diskriminering. *Studia Anthropologica Scandinavica* 34. S. 61–80.
- Hough, Carole, 2000: Towards an explanation of phonetic differentiation in masculine and feminine personal names. *Journal of Linguistics* 36 (1). S. 1–11.
- Joubert, Charles, 1993: Personal name as a psychological variable. *Missoula psychological reports* 73. S. 1123–1145.
- Joseph, John, 2004: *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*. Basingstole: Palgrave MacMillan.

- Kerns, Myleah, 2011: North American women's surname choice based on ethnicity and self-identification as feminists. *Names* 59 (2). S. 104–117.
- Koole, Sander L, Dijksterhuis, Ap & van Knippenberg, Ad, 2001: What's in a name: Implicit self-esteem and the automatic self. *Journal of Personality and Social Psychology* 80 (4). S. 669–685.
- Leibring, Katharina, 2023: Vilket eller vilka namn väljs vid giftermål? Namnbloggen 24 augusti 2023.
<https://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1808939/FULLTEXT01.pdf>
- Leibring, Katharina, 2016: Namn och namnbärare. Om könsneutrala, könskonträra och könsöverskridande namn. I: Martin Sejer Danielsen m.fl. (red.), *Namn og navnenbaerer. Rapport fra NORNA's 45. symposium*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 129–152.
- Lieberson, Stanley & Bell, Eleanor, 1998: Children's first names. An empirical study of social taste. *American Journal of Sociology* 98. S. 511–554.
- Lind, Miriam, 2023: How to do gender with names. The name changes of trans individuals as performative speech acts. *Journal of Language and Sexuality* 12 (1). S. 1–22.
- Lindsay, Jo & Dempsey, Deborah, 2017: First names and social distinction. Middle-class naming practices in Australia. *Journal of Sociology* 53 (3). S. 577–591.
- MacAdams, Dan P. & Cox, Keith, 2010: Self and identity across the life span. I: Richard M. Lerner m.fl. (red.), *The Handbook of Life-Span Development II*. Hoboken: John Wiley and sons. S. 158–207.
- McConnel-Ginnet, Sally, 2006: "What's in a name?" Social labeling and gender practices. I: Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (red.), *The Handbook of Language and Gender*. Malden: Blackwell. S. 69–97.
- Mehrabian, Albert, 2001: Characteristics Attributed to Individuals on the Basis of Their First Names. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs* 127 (1). S. 59–88.
- Mutsukawa, Masahiko, 2010: Gender differences in English and Japanese Given Names. *Nanzan Studies on Japanese Language and Culture* 10. S. 77–89.
- Nübling, Damaris, 2009: Von Monika zu Mia, von Norbert zu Noah: Zur Andrognisierung der Rufnamen seit 1945 auf prosodisch-phonologischer Ebene. *Beiträge zur Namenforschung* 44. S. 67–110.
- Pilcher, Jane, 2016: Names, bodies and identities. *Sociology* 50 (4). S. 764–779.
- Pilcher, Jane, 2017: Names and "doing gender": How forenames and surnames contribute to gender identities, differences and inequalities. *Sex Roles* 77. S. 812–822.
- Sinclair-Palm, Julia, 2024: Names as a trans technology. Exploring the naming practices of trans youth in Australia, Ireland and Canada. *Nordisk tidskrift för socioonomastik / Nordic Journal of Socio-Onomastics* 4 (1). S. 137–161.
- West, Candace & Zimmerman, Don, 1987: Doing gender. *Gender and Society* 1. S. 125–151.

Køn, seksualitet og nation

Diskursiv regulering af 'fremmede' maskuliniteter

Kristine Købler Mortensen

Denne artikel handler om, hvordan nationen skabes som en afgrænset størrelse, og hvordan køn og seksualitet er relevante kategorier i den sammenhæng. I artiklen behandler jeg emnet ud fra en *sproglig tilgang*, hvor sprogligt materiale anskues som kilde til at forstå, på hvilke måder nation, køn og seksualitet flettes diskursivt sammen. Jeg vil særligt have fokus på, hvordan nationens afgrænsningsarbejde foregår via en mekanisme, der udpeger bestemte befolkningsgrupper og deres adfærdsmønstre som anderledes og mindre værd og af den grund som nødvendige mål for regulering og tilpasning. Netop sådan en mekanisme, argumenterer Mbembe (2016) for, er afgørende for moderne demokratiers eksistensberettigelse. Mekanismen betegner han som en *ondskabens politik*, der ved at udpege en fjende retfærdiggør tydelige grænsedragninger herunder voldelige handlinger. Kategorierne køn og seksualitet synes i højere og højere grad at blive brugt som strategiske instrumenter i den proces. I denne artikel fokuserer jeg på nationen Danmark og demonstrerer med en sammenstilling af to forskellige tidligere studier (Mortensen & Mægaard 2019, Mortensen 2023), hvordan bestemte syn på køn og seksualitet indvæves i nationsfortællingen. De data, der danner grundlag for analysen, stammer fra to forskellige steder, dels fra undervisningen på et asylcenter i Danmark og dels fra et dansk produceret TV-interview i Kalaallit Nunaat¹. Eksemplerne er forskellige, men de har det til fælles, at de illustrerer nogle af de eksklusionsdynamikker, der udspiller sig lige der, hvor nationen trækker sine grænser, og de involverer på hver deres måde, hvad Mbembe (2016) kalder ”a set of people who, for whatever reason, are regarded as foreigners”. Jeg undersøger, hvordan *køn og seksualitet* indgår i en kontinuerlig skabelse af nationen, og hvordan *sprog* indgår i den dynamik. Jeg interesserer mig mere specifikt for, hvordan vi kan bruge sproglig analyse

¹ I overensstemmelse med aktuel forskning indenfor området (Kleeman-Andersen & Mægaard, under udgivelse) benytter jeg betegnelsen *Kalaallit Nunaat* fremfor den danske betegnelse *Grønland* til at betegne nationen og *Kalaallisut* fremfor den danske betegnelse *grønlandsk* som en samlet betegnelse for sproget og den variation, der eksisterer.

som redskab til at forstå sammenkædningerne mellem nation, køn og seksualitet. Jeg begynder med kort at redegøre for forskningsfeltet sprog, køn og seksualitet og artiklens teoretiske forståelse af nation. Herefter analyserer jeg en udvalgt interaktion fra hver af de to kontekster, og afslutningsvis diskuterer og konkluderer jeg, hvad de to eksempler tilsammen viser om diskursive forbindelser mellem nation, køn og seksualitet.

1 Sprog, køn og seksualitet

Denne artikel ligger indenfor forskningsområdet *sprog, køn og seksualitet* (Angouri & Baxter 2021), der i de seneste årtier har været præget af en poststrukturalistisk tilgang til køn. Udgangspunktet er her Butlers ([1990] 1999) teoretisering af køn og seksualitet som performative, det vil sige som forbundne diskursive størrelser, der skabes gennem gentagende handlinger. Disse handlinger genkendes og forstås som kønnede, da de reproducerer kulturelt genkendelige former for kønnet adfærd og deres magtbalancer, og igennem netop denne kontinuerlige gentagelse opretholdes de kulturelle former (Butler 1993: xxi, 172). Med denne tilgang følger en interesse for at undersøge, hvordan forskellig anvendelse af sprog skaber forskellige virkninger, subjektpositioner og magtforhold i samfundet (Kulick 2003:140). Kønnede handlinger kan ikke udføres fuldkommen frit af det enkelte individ, og Butler peger på *heteronormativitet* som styrende princip for, hvilke handlinger der genkendes og dermed opfattes som normative. Heteronormativitet indbefatter en forventning om naturlig heteroseksualitet, hvor køn, seksualitet og begær forbindes i et binært system med polerne *mand* og *kvinde* som modsatrettede, men dog forbundne igennem et begær rettet mod hinanden (Butler [1990] 1999:30).

Det er ikke kun Butlers performativitetsteori, der har formet forskningsfeltet sprog, køn og seksualitet indenfor de seneste tre årtier. Feministisk og kritisk teori om intersektionalitet (Crenshaw 1989), homo- og femonationalisme (Puar 2007, Farris 2017) og kolonialitet (Maldonado-Torres 2007) har ligeledes influeret forskningen. Det er blandt andet koblingen til teorier om homo- og femonationalisme samt kolonialitet, denne artikel beskæftiger sig med. Hvor Butler har peget på køn og seksualitet som performative størrelser, har intersektionalitetsteori peget på betydningen af den indbyrdes påvirkning, der eksisterer mellem en lang række af kategorier såsom køn, seksualitet og race, klasse mv. Der er her ikke tale om et simpelt akkumulationsregnestykke, men derimod om komplekse dynamikker, hvor summen tager form efter de mange forbindelser, der er mellem de enkelte

identitetskategorier, og hvordan disse er relateret til magtstrukturerne i et givent samfund (Crenshaw 1989). Den intersektionelle tilgang har medvirket til en langt mere nuanceret forståelse af køn. I denne artikel fokuserer jeg primært på maskulinitet, da jeg i begge cases især analyserer, hvordan mænd og deres adfærd italesættes i relation til seksualitet, nationalitet og race. Med udgangspunkt i Butlers begreb om heteronormativitet kan maskulinitet ikke undersøges isoleret, da dette altid vil stå i en binær modsætning til femininitet, og som eksemplerne vil vise, er konstruktioner af kategorien kvinde centrale i processen med at skabe bestemte former for maskuline subjektpositioner og i vurderingen af disse som enten 'rigtige' eller 'forkerte'. Maskulinitet forstår jeg her som de praksisser og typer af adfærd, som en person i et givent samfund skal beherske for at kunne blive genkendt som en normativ mand (Schwalbe 2005). Denne genkendelse og vurdering sker på baggrund af forståelsen af *hegemonisk maskulinitet* (Connell 1987, Connell & Messerschmidt 2005), som indkapsler den type adfærd, der i et givent samfund, kultur eller kontekst anskues som den højst rangerede og dermed den form for maskulinitet, som alle andre former for adfærd udført af mænd, måles ud fra. Med en intersektionel forståelse må betegnelsen maskulinitet nødvendigvis være en flertydig term, og der tales i forskningen derfor i højere grad om maskuliniteter. Det vil nødvendigvis være svært nøjagtigt at sige, hvad der gælder som hegemonisk maskulinitet i en specifik kontekst, da dette kan variere på baggrund af en lang række forhold (Christensen & Jensen 2014). Men begrebet kan bruges som et "kulturelt referencepunkt" (Lawson 2020: 416), der er styrende for, hvilke grupper der placeres som mere eller mindre *rigtige* og dermed magtfulde.

Som Butler har demonstreret med sin kritiske kønsteori, står køn og seksualitet som centrale kategorier i vores samfund, og det bliver dermed relevant at se på, hvordan heteronormative gengivelser af maskulinitet og femininitet fungerer i konstruktionen af og forestillingen om adskilte nationer.

2 Nation, køn og seksualitet

Anderson ([1983] 1991) udlægger en teoretisk konceptualisering af national bevidsthed som en forestilling om samtidighed og tilhørsforhold. Den tilgang har været væsentlig for forskningen i nationer og nationalisme de seneste 30 år og har muliggjort en kritisk udforskning af, hvordan forskellige ideer om nationer produceres som sociale og historiske processer. Hvor Anderson ([1983] 1991:36) i sin teori forholder sig til nationale sprog som helt centrale

for muliggørelsen af forestillede fællesskaber, forholder han sig mindre kritisk til konstruktionen af nationale sprog som afgrænselige størrelser (cf. Joseph 2004:119–125), og sprogforskere som fx Irvine & Gal (2000) har bidraget med mere nuancerede teoretiseringer, der illustrerer kompleksiteten og vigtigheden af ideologier omkring nationale sprog i konstruktionen af nationer. Med en fælles forestilling om tilhørsforhold og samtidighed skabes ifølge Andersson ideen om en samlet nation, der skelner mellem, hvem der hører til og ikke hører til, og det bliver dermed meningsfuldt at tale om ét folk og om særskilte nationaliteter. I den forbindelse aktiveres kategorier som etnicitet og race. Brubaker (2004) ser på nation og nationalitet netop i relation til disse begreber. Han peger på, hvordan nation, etnicitet og race ikke skal forstås som konkrete ting i verden, men snarere som *perspektiver på verden*, da de udgør måder at opfatte, fortolke og repræsentere den sociale verden på. Foruden race og etnicitet viser Nagel (1998), hvordan kategorierne køn og seksualitet aktiveres i nationalistisk konflikt- og krigsretorik og på samme måde kan anskues som perspektiver på verden. Den fremmede mandlige fjende tildeles i denne diskurs to modsatrettede positioner enten som seksuel forbryder, der vil voldtage den forsvarende nations kvinder, eller som en afvigende asexuel karakter, der i modsætning til billedet af den hyperseksualiserede mandlige fjende ikke besidder maskulin virilitet (Nagel 1998:124). Den fremmede kvinde er derimod udelukkende karakteriseret ved for meget virilitet i den samme diskurs og karakteriseres som promiskuøs samt som et legitimt mål for seksuel vold. McClintock (1995) viser i en undersøgelse af vestlig kolonial diskurs ligeledes, hvordan køn spiller en væsentlig rolle i nationsskabelse. Kvinden fungerer her som en stærkt symbolsk figur, der bærer hele nationens ære, uskyld og udspring. Denne må og skal beskyttes imod udefrakommende kræfter i form af den fremmede mand, der forbindes med en faretruende aggressiv seksualitet. Beskyttelsen af nationens kvinder mod fremmede mænds seksualitet bliver dermed et større billede på en beskyttelse af hele nationens ære mod det fremmede. Hvor Nagel og McClintock demonstrerer, hvordan heteronormative forståelser af køn og seksualitet fungerer i nationalistisk diskurs og nationsforståelse i en mere historisk kontekst, har Puar (2007) og Farris (2017) vist, hvordan tilsyneladende mindre stereotype og mere inkluderende ideologier om seksuel diversitet og kvindefrigørelse er blevet en mere og mere synlig del af nationalistiske politikker i Vesteuropa og USA efter USA's erklærede *War on terror* i 2001. Tendensen består i, at LGBTQ+-venlige diskurser og feministiske dagsordener indvæves i en nationalistisk diskurs om en unik nation, der udmærker sig ved progressive holdninger til køn og

seksualitet og gennem netop disse særlige karakteristika kan udpege andre som fremmede, tilbagestående og mindre gode. Køn og seksualitet kommer dermed til at fungere som instrumenter, der legitimerer eksklusion og undertrykkelse af dem, som måtte udpeges som fremmede. Mbembe (2016:32) opsummerer kort tendensen som: ”a specific type of degenerate ‘feminism’ for which the term ‘equality’ translates as duty-to-make-the-veiled-muslim-girl-wear-a-thong-and-shave-the-bearded-man”. Der er i den konkrete kontekst af *The war on terror* i særlig grad tale om en udpegning af den muslimske Anden som fjenden, hvilket kan ses som en del af en bredere historisk funderet *islamofobi* (Durrani 2008, Hassani 2023). Hvor den dominerende politiske diskurs angående LGBTQ+ har ændret sig markant i USA det seneste halve år efter tiltrædelsen af Trumps regering og tilsvarende forandringstendenser har gjort sig gældende i en række andre lande hen over en årrække i form af en ’anti-gender ideology movement’ (cf. Butler 2024), er en indvævning af LGBTQ+ rettigheder og kønsligestilling dog fortsat en prominent del af nationsnarrativet i Danmark.

Homo- og femonationalisme har med et primært fokus på politisk diskurs og mediediskurs synliggjort, hvordan køn og seksualitet bliver brugt strategisk i nationalistiske projekter. De mange sammenhænge, hvori mekanismerne udspiller sig diskursivt mellem statslige aktører og de individer, der udpeges som fremmede, er endnu kun belyst i mindre grad. Bauer, Milani, Brömssen og Spehars (2023) og Winlunds (2019) undersøgelser udgør dog nogle nordiske undtagelser fra denne tendens indenfor sprog, køn og seksualitetsforskningen. På linje med disse studier vil jeg nu vende mig mod analysen, hvor jeg vil demonstrere, hvordan især femonationalisme og koloniale diskurser viser sig i statslige aktørers interaktion med personer, der positioneres som fremmede for den danske stat. I denne artikel fokuserer jeg på sprog på forskellige niveauer. I analysen diskuterer jeg på et mere overordnet plan ideen om bestemte nationalsprog i form af sprogideologier og sprogpolitikker i konstruktionen af det forestillede fællesskab Danmark. På et mere detaljeret plan forholder jeg mig til sprog som diskurser og diskursive praksisser, hvorigennem nationen skabes, og nationalstaten udøver sin magt. Desuden forholder jeg mig til sprog meget konkret som kommunikationsmedium. Hensigten med at gøre det er at demonstrere, hvordan en opmærksomhed på sproglige nuancer og interaktionelle dynamikker i samtaler mellem mennesker kan være med til at belyse, hvordan nation, seksualitet og køn sammenvæves. I min analyse gør jeg derfor brug af den metodologiske tilgang *interaktionel sociolingvistik* (Shiffrin 1995), hvor

fokus ligger på interaktionelle detaljer i samspil med bredere sociale kontekster.

3 Case 1: Undervisning i dansk seksualmoral

Det første eksempel stammer fra dansk integrationspolitik. Diskussionen af integration og seksualitet skal i en dansk kontekst ses i sammenhæng med et større narrativ om Danmark som en nation, der besidder et særligt *frisind*. Danmark har en selvopfattelse som værende en nation, der værner om især seksuel tolerance (Kulick & Rydström 2015). Som eksempler på dette nævnes hyppigt unikke historiske vendepunkter som retten til at indgå registreret partnerskab med en person af samme køn (1989), retten til fri abort (1973) samt fritagelsen af pornografi fra statslige reguleringer (1969). Selvopfattelsen som et land med en særlig høj grad af seksuel frigjorthed blev understreget i sommeren 2016, da den daværende kulturminister Haarder lancerede en offentlig kampagne, der havde til formål at sammensætte en kanon af centrale danske værdier. Kanonen indeholdt blandt ni andre værdier udtrykket *frisind*. I kanonteksten forklares *frisind* som en særlig tankegang, der har udviklet sig over tid ved hjælp af store danske mandlige tænkere og indbefatter bl.a. ”en tolerant tilgang til seksualmoral” (Kulturministeriet 2016). Seksuel tolerance blev med kanonteksten således manifesteret som en central del af det at være dansk. På omtrent samme tid som kanonprojektet blev lanceret, verserede en debat om indvandrere og seksuel adfærd i de danske medier. I debatten, der tog udgangspunkt i forskellige nationale og internationale overgrebs- og voldtægtsanmeldelser, blev der fremskrevet en frygt for særligt indvandrermands seksuelle adfærd. I tråd med hvad Andreassen (2009) har vist som en mere generel tendens i danske medier, blev race, religion og køn her kædet sammen i en islamofobisk diskurs (Mortensen 2023, Mortensen & Milani 2023). Debatten førte til, at danske folketingsmedlemmer anmodede regeringen om at igangsætte undervisning i ’seksualmoral’ for asylansøgere, og fra 2017 indførtes nye krav i Udlændinge- og integrationsministeriets kontrakter med operatører af de danske asylcentre. Kravet indgik her bl.a. som en del af et obligatorisk 3-ugers introduktionskursus. Ud over en liste over allerede eksisterende obligatoriske emner (herunder udlændingelovgivning, juridiske forpligtelser, grundlæggende dansk sprog og kultur) blev følgende linje tilføjet: ”Undervisning i seksualmoral, ligestilling og kvinders og minoriteters rettigheder” (Udlændingestyrelsen 2017). Begrebet seksualmoral er ikke defineret eksplicit i materialet, og dets betydning skal derfor udledes af de kontekstuelle forbindelser til emnerne

køns- og minoritetslighed. Denne liste af temaer afspejler på mange måder de værdier, der fremhæves under paraplybegrebet *frisind* og ræsonnerer dermed med en eksisterende selvopfattelse af den danske nation. Gennem en eksplicit indarbejdelse af disse emner i et kursus, der også har til formål at undervise i dansk sprog og kultur, gøres ideen om ordentlig og ansvarlig seksuel adfærd til noget særligt dansk og dermed til et kendetegn, som udefrakommende umiddelbart ikke besidder. Således bidrager integrationsinitiativet til at opretholde forestillingen om nationalstaten Danmark som et fællesskab, hvor det nationale sprog kædes sammen med en række værdier som praktiseres af en samlet befolkning (jf. Anderson [1983] 1991).

3.1 Klasserumsinteraktion på et asylcenter

For at undersøge hvordan tiltaget til at undervise i seksualmoral på de danske asylcentre udspillede sig i hverdagslige praksisser, observerede jeg, hvordan undervisningen foregik på et asylcenter i Danmark. Over en periode på seks måneder i 2019–2020 fulgte jeg undervisningen og foretog en række lydoptagelser af udvalgt undervisning. Der er blevet indhentet informeret samtykke fra alle deltagere på optagelserne (for uddybelse af etnografisk kontekst se Mortensen 2023). I det følgende vil jeg analysere et udsnit fra en lydoptagelse fra et asylansøgerkursus, hvor de nye krav om undervisning i seksualmoral indgår. Lærematerialet, der danner baggrund for den konkrete interaktion, var lærebogen *Det er min krop! Hold fingrene væk – en bog om dansk seksualmoral* (Ahlburg 2016). Med sin indledende deklarativ og efterfølgende imperativ skaber titlen alene en scene for modtageren, hvor en grænseoverskridende handling er ved at finde sted. Materialet lægger sig dermed fuldstændig på linje med mediedebatten og den politiske diskussion, der førte op til det nye krav om undervisning til asylansøgere i seksualmoral. Bogen var ikke fast pensum på asylansøgerkurset, men læreren brugte bogen som oplæg til diskussion ved at vise bogens billeder og stille spørgsmål. Forud for interaktionen, som jeg vil analysere, har læreren stillet spørgsmålet ”hvad tænker I, hvis I ser en fuld kvinde”. I lærebogen findes et kapitel om alkohol, som har været lærerens udgangspunkt for at tage spørgsmålet op i undervisningen. I teksten forklares læseren, at denne vil møde kvinder med ”korte” og ”nedringede” kjoler i nattelivet, og at læseren ikke skal ”råbe om sex” eller ”kræve sex”. I stedet instrueres læseren i at ”hilse” eller ”smile”, og det understreges at ”de danske kvinder er frie” (Ahlburg 2016:25–26). I bogen konstrueres således en kvindefigur, der symboliserer en særlig dansk

måde at være kvinde på, udtrykt gennem to specifikke handlinger nemlig det at klæde sig på en bestemt måde og indtage større mængder af alkohol. Dette forbindes videre i bogen til at være fri. Kvindefiguren præsenteres som noget læseren ikke forventes at have kendskab til, og det antages i teksten, at læseren vil reagere på en bestemt måde, nemlig ved at komme med tilråb og seksualisere kvinden. I eksemplet deltager læreren (pseudonym: Pia) og tre kursister (pseudonymer: Ayman, Tariq og Muhammed). Desuden indgår jeg selv, Kristine, som deltager og observatør.

Uddrag 1. Klasserumsinteraktion på asylcenter

01 AYM: hjælpe
02 PIA: hjælpe
03 AYM: hjælpe
04 TAR: ja hjælpe [øh]
05 MUH: [drikke]
06 drikke sort kaffe
07 PIA: nej alkohol
08 AYM: hjælpe [mig]
09 KRI: [nå men]
10 (.) hjælper man
11 AYM: t-t-t hjælper med XXX
12 PIA: [NÅ:]
13 TAR: [wake up]
14 PIA: okay så hun skal have noget
15 sort kaffe
16 KRI: [det er]
17 MUH: [hun er det]
18 g- y`ani slapper af
19 PIA: oh: okay
20 MUH: ja
21 AYM: ja
22 TAR: or
23 [oil]
24 AYM: [hjalper mig]
25 (.) og og (.) og rolig rolig
26 MUH: [ja]
27 KRI: [stop]
28 PIA: rolig rolig ned og ligge
29 ned at ligge
30 AYM: (.) u mumkin ah y`ani qalha
31 yetamsa øh
32 `andha (.)li Hata nus Hayata
33 MUH: måske sidder (.) sammen
34 alle for øh åbner
35 PIA: [okay]

Interaktionen bærer præg af en del forsøg på at afklare hinandens forslag. Jeg vil her ikke forholde mig til alle ture, men fokusere på udvalgte dele, som er relevante for artiklen her. Indledningsvist kan vi observere, at kursisterne ikke responderer med en vurdering af ”en fuld kvinde”, som konstruktionen af lærerens spørgsmål lægger op til i sin formulering. I stedet responderer de med forslag til, hvordan man bedst kan tage sig af denne forestillede fulde kvinde. Ayman og Tariq siger begge ”hjælpe” (1, 3, 4) og Muhammed udvider med at foreslå at tilbyde ”sort kaffe” (5–6). Hvis vi tager lærebogens instruktioner i betragtning, er der i dennes diskurs en forventning om, at udenlandske mænd vil betragte en fuld dansk kvinde som et oplagt mål for seksuelle tilnærmelser. Muhammeds forslag om sort kaffe afvises i første omgang af læreren Pia, der siger direkte ”nej” og i stedet foreslår ”alkohol” (7). Pias modforslag indikerer, at hun opfatter Muhammeds ytring som en misforståelse af emnet. Årsagen til, at Pia i første omgang ikke synes at betragte ”sort kaffe” som et relevant svar i situationen kan hænge sammen med de forestillinger og forventninger om, hvordan kursisterne typisk vil svare på et sådant spørgsmål – jævnfør lærebogens oplæg. Det er ikke specielt overraskende, når vi tager i betragtning, at lærebogen har sat en scene, hvor kursisterne forventes at have en ukontrolleret seksualitet og et respektløst syn på fulde kvinder. Baseret på lærebogsmaterialet vil det være oplagt at forvente en diskussion om moral og kvinders rettigheder. Men kursistersnes svar bekræfter ikke de forventninger, bogen har skabt. I stedet åbner de en diskussion om, hvordan man bedst hjælper en person, der har indtaget for meget alkohol. Snarere end at se den forestillede kvinde som et nemt offer, som bør vurderes negativt, forenes kursisterne i at se hende som en person, der har brug for hjælp. Efter lidt yderligere udvekslinger, hvor kursisterne understreger formålet med at ”hjælpe”, afklares misforståelsen. Pia producerer interjektionen ”ah” (12) og forståelsesmarkøren ”okay” (14) og endeligt en fuld ytring, i hvilken den foreslåede kaffe knyttes til den forestillede kvinde (14, 15): ”okay så hun skal have noget sort kaffe”.

Samtalen fortsætter med, at Muhammed forklarer det tilsyneladende formål med at give sort kaffe nemlig, at kvinden så ”slapper af” (17, 18). Ayman bidrager videre med et forslag til, hvad man kan sige til den fulde kvinde ”rolig rolig” (25). Som respons gentager Pia de ord og tilføjer ”ned at ligge # ned at ligge okay” (28–29). Der er muligvis noget i Aymans gestik eller kropssprog i øvrigt, der får Pia til at foreslå denne tilføjelse. Hendes korte pause, gentagelse og afsluttende forståelsesmarkør kunne tyde på, at hendes forslag er et forsøg på at verbalisere noget, som Ayman prøver at

kommunikere. Vi kan dog også bemærke, at Muhammed går ind og gør noget aktivt arbejde i det efterfølgende ved at producere verber, der faktisk er antonyme til 'ligge ned' nemlig "sidde" og "stå op" (34, 37). Hvor Pias forslag om at ligge ned potentielt kan indikere en mulig udvikling hen mod intimitet, peger Muhammeds valg af verber i den modsatte retning. Det er ikke muligt at lave en entydig analyse, og der må nødvendigvis tages forbehold for kontekstens mange nuancer, men det er værd at overveje om denne mikroforhandling af verber kan indikere, at Muhammed prøver at kommunikere sin viden om den fine balance, der gælder i interaktion, hvor alkohol er en del af ligningen. Snarere end at se scenariet som en nem mulighed for seksuel intimitet er Muhammed opmærksom på at opretholde intime grænser.

Eksemplet demonstrerer, hvordan femotionalisme viser sig i den konkrete integrationsundervisning på et asylcenter ved at kæde Danmark og kvindefrigørelse sammen som to sider af samme sag. Samtidig viser eksemplet et kort øjeblik af modstand mod lærebogens og hele det generelle initiativs antagelser om mandlige asylansøgere seksuelt aggressive adfærd. Det lykkes her kursisterne at vende diskussionsøvelsen til en demonstration af, hvordan man udviser opmærksom og hensynsfuld adfærd i interaktioner mellem mænd og kvinder, som involverer alkohol. Den islamofobi, der ligger indlejret i hele projektet om at uddanne specifikke fremmede i såkaldte danske værdier om ligestilling og seksuel diversitet er ikke ny, men trækker tråde langt tilbage i tiden. Durrani (2018) peger på, hvordan vi for at forstå antimuslimsk racisme i dag må anskue det i en kolonihistorisk kontekst. Hun henviser til Saida's ([1978] 1995) analyse af orientalsk diskurs, og den derigennem konstruerede orientalske figur, som har fungeret for Vesten som en måde at hævde sig selv på ved at skabe et negativt modbillede af 'den fremmede Anden'. Netop de koloniale tråde i nationens opretholdelse igennem udgrænsningsmekanismer kan vi se demonstreret i den næste case.

4 Case 2: Danske antagelser om lokale mænd i Tasiilaq

I denne case vender vi os mod en anden gruppe, der udgrænses som 'fremmede', nemlig Kalaallit. Hvorimod mange tidligere koloniserende nationer har engageret sig i offentlige politiske debatter om tidligere overgreb, er denne type selvrefleksion kun ganske ny i en dansk kontekst. Danmarks kolonisering af Kalaallit Nunaat indledtes i 1721, med den dansk-norske missionær og præst Egedes ankomst. Op igennem det 19. og 20. århundrede blev den koloniale relation gradvist formaliseret for i det 21. århundrede at

ændre sig til selvstyre med en anerkendelse af Kalaallisut som officielt sprog. Kalaallit Nunaat er dog fortsat en del af det danske rigsfællesskab med økonomiske, udenrigspolitiske og militære bånd. Til trods for at Danmark har koloniseret Kalaallit Nunaat i århundreder, har den danske nation fastholdt en selvforståelse som fritaget for traditionel kolonitids magtregimer. Denne selvopfattelse er af Jensen og Loftsdóttir (2012) blevet betegnet som en *nordisk exceptionalisme*, hvor de nordiske lande betragtes som perifere i sammenhæng med kolonialismen og nutidige store globaliseringsprocesser. Maldonado-Torres' (2007:243) peger med sin betegnelse *kolonialitet* på, at der trods en generel global afvikling af klassiske koloniale forhold og administrationer fortsat eksisterer tydelige magtmønstre i det globale samfund, der er forment af kolonialismen. I den forståelse anskues kolonial ideologi som aktuelt formende for vores samfund, kultur og intersubjektive relationer, også selvom det, der betegnes *kolonialisme*, i dag mange steder fremstilles som et historisk fænomen. Som led i Danmarks kolonisering finder vi en systematisk regulering af netop *seksualitet* igennem love og statslige kampagner, som er med til at sikre den danske kolonimagts overlegne position. Her fremstilles Kalaallit seksualitet som afgrænset fra dansk kultur og civilisation og kendetegnet som tilbagestående og moralsk ringere end dansk seksualitet. Det er i særlig grad en høj seksuel aktivitet og en høj reproduktion, der fremhæves i sådanne narrativer (Mortensen & Mægaard 2019).

Mange danskere har ikke konkrete oplevelser med Kalaallit Nunaat. En stor del af deres viden om Kalaallit Nunaat stammer fra medieproduktioner, hvor Kalaallit præsenteres for de danske seere. Massemediernes repræsentationer er således væsentlige for, hvilke forestillinger danskere har om Kalaallit Nunaat og dets befolkning. Eksemplet, jeg vil analysere i det følgende, er taget fra en populær dansk TV-dokumentarserie fra 2015 kaldet *Den yderste by* vist på en af Danmarks nationale public-service kanaler (Danmarks radio, DR2). Dokumentaren blev præsenteret med det formål, som det formuleres i introduktionen til programmet, at vise "stærke" og "modige" Kalaallit. I serien tager en dansk vært til byen Tasiilaq og interviewer lokale beboere på dansk. Det er naturligvis anderledes at undersøge TV-produktioner end klasserumsinteraktion, som vi netop har set i det ovenstående eksempel, da TV-produktioner udgør en redigeret virkelighed. Med dokumentar- og nyhedsreportagegenrens særlige aura af objektivitet og troværdighed spiller den ifølge Pollak (2008) en vigtig rolle i skabelsen af anskuelse og holdninger i samfundet ved at be- og afkræfte eller ligefrem anfægte samfundets eksisterende opfattelser. En TV-dokumentar,

som er genstand for analysen herunder, giver os således adgang til at forstå, hvilke opfattelser, der hersker om egen og andres seksualitet. Samtidig kan en dokumentar som denne anskues som et produkt, der medvirker til at skabe en forestilling om en samlet nation. Ved på dansk at formidle et møde med det, der konstrueres som en fremmed befolkning med andre levevilkår og livsformer, indlejrer TV-produktet sig i det integrerede kommunikationssystem, hvor visse nationale værdier formidles af nationale institutioner – her Danmarks radio – og medvirker således til at opretholde forestillingen om et særligt og kohærent nationalt fællesskab.

4.1 TV-dokumentaren Den yderste by

Fertilitet og fødselsrater har i løbet af Danmarks kolonialisering af Kalaallit Nunaat været et særligt fokus for regulering og undertrykkelse (Graugaard & Høgfeldt 2023), og diskursen om problematisk reproduktion blandt Kalaallit går langt tilbage i danske beskrivelser (Mortensen & Maegaard 2019). Da dokumentarserien blev sendt i 2015, havde der endnu ikke været en bredere offentlig debat og opgør med Danmarks magtudøvelse på dette område, hvilket der siden hen har. I TV-serien dukker emnet reproduktion op flere gange, hvor værten løbende adresserer familiestrukturer igennem, hvad der ofte forekommer at være umotiverede spørgsmål omkring de interviewedes antal af børn, hvor gamle de var, da de fik deres første barn og deres forhold til den anden forælder. Eksemplet herunder illustrerer dette i værtens møde med den lokale beboer Josef.

Uddrag 2. Den yderste by, episode 2, 13 min. 24 sek. – 14. min. og 20 sek.

https://www.dr.dk/drtv/se/anders-lund-madsen-i-den-yderste-by_47890

(tilgået d. 25. juni 2024)

- 01 Vært: hvordan kan det være at at der er så mange der har
enormt mange børn i denne her by
- 02 Josef: ((ryster hovedet, trækker på skuldrene))
- 03 Vært: altså I er jo nogle af dem der har få børn ej øh
jeg har bare hørt nogen der har syv børn og otte
børn og seks børn [o:g]
- 04 Josef: [ja]
- 05 Vært: det er sateme mange
- 06 Josef: først når man går i gang så tænker man ikke (.)
det var min kone
- 07 Vært: ja
- 08 Josef: hun ønsker
- 09 Vært: ja hun vil gerne have nogle børn

10 Josef: ja
 11 (.)
 12 Josef: og ø:h
 13 Vært: så skal du jo stoppe så skal du sige stop nu er
 det nok
 14 Josef: det har jeg også
 15 Vært: ((griner))
 16 Josef: men hun bliver ved med at sige
 17 Vært: vi skal bare have et til
 18 Josef: skal vi ikke prøve en til
 19 Vært: ((griner))
 20 Josef: så kommer der jo en til
 21 Vært: ja det er jo det
 22 så siger du nu er det nok
 23 Josef: sidst det det var med planlagt
 24 Vært: nå
 25 ((musik begynder))
 26 Vært: okay er det så slut nu (.) med børn
 27 Josef: det sagde hun ja
 28 Vært: hvad siger du
 29 Josef: fint ((nikker))
 30 Vært: ((griner, klapper Josef på skulderen og smiler,
 drejer sig herefter væk mod køkkenvasken med siden
 til Josef))
 31 Josef: men det/ ((grinende))
 32 Vært: //men man hvad sgu aldrig ((grinende))
 33 Josef: de er lige dejlige altid
 34 Vært: ja

I eksemplet adresserer værten de lokales seksualitet som problematisk ved at tage emnet reproduktion op. Det gør han først ved at fremsætte et spørgsmål (1), en række konstateringer (3) og en vurdering (5) af familiemønstre i landsbyen. Spørgsmålet er formuleret som ”an extreme case formulation” (Pomerantz 1986), hvor antallet af børn bliver præsenteret som noget ekstraordinært (”så mange”, ”enormt mange”). Fremfor en positiv fremstilling af høj reproduktion ved fx at italesætte Josef og hans landsmænd som repræsentanter for stærk maskulin virilitet og således eksempler på hegemonisk maskulinitet, gør værtens spørgsmål og efterfølgende forsøg på regulering (13, 26, 30) forholdet til noget, der ikke blot må gives en forklaring på, men også bør stoppes. Ved at positionere sig selv som en autoritet, der kan instruere i reguleringer meget konkret i form af færdigproducerede ytringer, gør værten sig selv – og på et bredere plan de danske seere – til repræsentant for den rette adfærd.

Josef reagerer på denne vurdering på tre forskellige måder igennem udvekslingen. Indledningsvist afviser han tilsyneladende at bidrage med en

vurdering eller forklaring ved at ryste på hovedet og trække på skuldrene (2). Responsen er ikke entydig, men i denne kontekst er det relevant at overveje, at minimal respons eller egentlig tavshed kan fungere som en måde at modstå kolonialitet på (Wagner 2012, MacLure, Holmes, Jones & MacRae 2010). Josefs manglende verbale engagement i værtens spørgsmål og de antagelser, det bærer med sig, kan konkret ses som en afvisning af at kunne besvare spørgsmålet. Derudover kan det også forstås som en mere generel modvilje mod at indgå i den bestemte forståelse af verden, som spørgsmålet synes at producere, nemlig at der er et overraskende højt antal børn i de Kalaallit familier. Efter at værten italesætter Josefs egen familie som mindre ekstrem (3, 5) ændrer Josef dog interaktionel strategi ved at levere en forklaring. I sin respons konstruerer Josef en situation, hvor han ikke selv er agenten. Først anvender han et generisk pronomen (4), og derefter henviser han ansvaret for handlingerne til sin kone (7, 8). Værten understøtter løbende ved at færdiggøre sætninger, levere gentagelser og grin, og der opstår således en 'god stemning' og en alliance mellem de to mænd, hvor de er sammen om at tackle og grine af en kvindes uhensigtsmæssige ønsker. Udover at skabe god stemning i samtalen og en interaktionel alliance mellem de to, positionerer dialogen også den lokale kvinde som for meget i forhold til reproduktion som kan ses i sammenhæng med en historisk kolonial diskurs om den fremmede kvinde. Hvor Nagel (1988) peger på fremstillingen af den fremmede kvinde som promiskuøs i nationalistisk diskurs, er der her ikke på samme måde tale om ukontrolleret adfærd. Derimod fremstilles en kvindefigur, der tilsyneladende målrettet handler for at få flere børn indenfor rammerne af en etableret familie. Fremstillingen af høje fødselsrater som noget problematisk ræsonnerer dog med dansk kolonial diskurs og undertrykkende regulering af Kalaallit kvinders kroppe (Graugaard & Høgfeldt 2023), og således reproduceres her en logik om, at den fremmede kvindes seksuelle adfærd er noget, der bør tøjles. Hvor der i eksemplet fra undervisningen på asylcentret ikke sker en italesættelse af danske kvinder som særligt seksuelt aktive eller ligefrem promiskuøse, men derimod alene sker en problematisering af den fremmede mands potentielle seksuelle reaktion på dem, ser vi altså her kvinden positioneret som problematisk. Her konstrueres kvinden ikke som en, der skal beskyttes, og hvis kropslige autonomi, der skal værnes om, som vi så det i lærebogsmaterialet på asylcentret, men derimod som en, der bør bremses, reguleres og afvises. Til trods for at Josef aldrig har orienteret til antallet af sine børn som problematisk, forsøger værten at indgå en aftale med Josef om reproduktionsstop. Som en subtil form for modstand til den tilsyneladende indgåede aftale, tilføjer Josef grinende konjunktionen ”men”

og fortsætter med en modsat vurdering af emnet, da han ytrer ”de er lige dejlige altid”, hvor ”de” i konteksten må forstås som refererende til børnene. Dermed italesætter Josef et andet perspektiv på fortællingen om familieliv og familiestrukturer i landsbyen.

Eksemplet viser, hvordan mødet med den Kalaallit lokale artikuleres som et ekstremt tilfælde og anderledes fra det værten står for og repræsenterer. Josef kommer til at repræsentere en ukontrolleret og problematisk relation til sin egen og sin kones reproduktion. Dette mødes af værten med bekymrede blikke og konkrete tiltag til at regulere. I fortællingen her står værten som hovedfortælleren, der først og fremmest initierer emnet og lægger det frem som et relevant emne at diskutere. Det sker dog med samarbejde fra Josef, der på sin måde indgår i samtalen ved at producere forklaringer, men også ved at yde mere subtil modstand ved udgangen af klippet.

5 Diskussion og konklusion

Jeg har i denne artikel sammenstillet to studier for at demonstrere, hvordan køn og seksualitet indgår i skabelsen og opretholdelsen af nationen Danmark. Begge tilfælde er *grænsetilfælde*, der illustrerer nogle af de eksklusionsdynamikker, der udspiller sig der, hvor nationen trækker sine grænser.

Jeg stillede indledningsvist spørgsmålet: Hvordan indgår *køn og seksualitet* i den kontinuerlige skabelse af nationen? I begge cases fungerer køn og seksualitet som parametre, ud fra hvilke en udskilt gruppe af menneskers adfærd kan måles som afvigende, farlig eller ekstrem. I tilfældet med integrationsundervisning i seksualmoral og kønsligestilling på danske asylcentre bliver bestemte forståelser af køn og seksualitet som frit, men dog kontrolleret, knyttet til det at lære om dansk sprog og kultur. På den måde indvæves køn og seksualitet i selve definitionen af nationen Danmark og bliver en del af en genkendelig national ideologi om *én nation, ét sprog, ét folk*. I tilfældet med TV-dokumentaren bliver seksualitet taget op som et relevant emne i præsentationen af Kalaallit og fremstillet som et område, hvor de lokale beboere har en ureguleret adfærd. I interaktionen mellem den danske interviewer og den Kalaallit interviewede indtager intervieweren en position dels som bedømmer af Kalaallit reproduktiv adfærd og dels som en, der kan justere og regulere denne adfærd til det bedre. Hvor man i første tilfælde fx kunne have valgt at debattere emnet flirt og intim kommunikation mellem mænd og kvinder i en kontekst af #metoo-debatten og dermed gjort emnet til en fortælling om, at der i det danske samfund også er udfordringer i relation

til køn, seksualitet og magt, bliver emnet i stedet indvævet i en racialiserende diskurs, hvor problematisk og ureguleret adfærd alene tilskrives ikke-danske mænd. I den anden case kunne man tilsvarende have forestillet sig, at emnet reproduktion havde været kontekstualiseret anderledes enten ved fx at sætte det i forbindelse med kolonihistorien eller ved fx at sætte det i relation til en hyppig problematisering af den en dalende fødselsrate i Danmark. Fremfor at se de lokale beboeres familieforhold som et emne et dansk TV-publikum kunne lære af, bliver det i stedet italesat som ekstremt og noget, der bør ændres. I kontrast til det bliver den danske befolkning, her repræsenteret gennem værten, konstrueret som normal og i kontrol. Samlet set spiller kontrol altså en rolle i sammenkædningen af nation og seksualitet. I begge tilfælde præsenteres den danske position som værende i besiddelse af netop den rette mængde af kontrol over begær og reproduktion, samtidig med at frihed og kropslig autonomi fremhæves som nationale værdier i det kulturelle idiom *frisind*.

Det er uden tvivl meningsfuldt at diskutere seksuelle grænser, flirtende interaktion, kropslig autonomi og reproduktionsforhold i forskellige kontekster, og denne artikel ønsker ikke at sætte spørgsmålstegn ved emnernes relevans. Det, artiklens analyser peger på, er snarere, hvordan bestemte former for adfærd konstrueres som normative og accepterede og gøres særligt kendetegnende for en nation på en måde, der synes at sige, at nationens medlemmer automatisk udøver denne adfærd, og videre hvordan afvigelser fra den accepterede adfærd henvises til fremmede udenfor nationen. Brud på acceptabel seksuel adfærd italesættes i eksemplerne altså ikke som noget, der udspiller sig indenfor nationen og dermed som noget nationens medlemmer også kan gøre sig skyldige i. I stedet tegnes et diskursivt terræn, hvor emner vedrørende seksualitet konstrueres som modsætninger mellem danskere og dem, der er fremmede for danskerne. Således bruges seksualitet til at opretholde ideen om Danmark som en idealnation, der kan indtage en magtposition og definere rigtig og forkert adfærd og etablere statslige tiltag, der regulerer og begrænser bestemte gruppers adfærd.

De to cases vedrør begge køn og seksualitet og mere specifikt maskulinitet. Der er i begge tilfælde tale om mandlige deltagere, der interagerer med repræsentanter for den danske nation i en ramme, hvor der italesættes forestillinger om maskulinitet i en intersektionel sammenvævning med heteroseksualitet, nationale tilhørsforhold og race. Forbindelsen af kontrol og maskulin seksualitet er i et bredere diskursivt billede umiddelbart en modsætning. Mænds seksuelle afholdenhed står i kontrast til *hegemonisk maskulinitet* konstrueret som et heteroseksuelt motiveret og til alle tider aktivt

og villigt begær (Connell 1987). Ifølge Hollway (1984) eksisterer en ”male sexual drive discourse”, der producerer mænds (hetero)seksuelle begær som uundgåeligt og netop ukontrolleret. Altså kunne man forvente, at en sammenkædning af mandlig (hetero)seksualitet og kontrol vil skabe en maskulinitet, der ligger udenfor idealet om *hegemonisk maskulinitet* og dermed som noget, der ikke er efterstræbelsværdigt. Sagt med andre ord kunne den formidlede kontrollerede danske seksualitet skabe et billede af danske mænd som ikke-maskuline, fordi det netop synes at udfordre bredere diskurser om mandlig virilitet og villighed. Spørgsmålet er dermed, hvordan det i de to cases lykkes at forbinde kontrol og mandlig (hetero)seksualitet og samtidig italesætte denne form for maskulinitet som idealet. Andre forskere har vist, at seksuel kontrol og ligefrem afholdenhed kan italesættes på en sådan måde, at det afstiver ideen om maskulin styrke ved netop at fremhæve autonomi og selvkontrol som en rationel overvindelse af stærke både indre og ydre kræfter (Terry 2012). Burnett (2022) har desuden vist, hvordan afholdenhed diskursivt kan sammenkædes med højreekstrem nationalisme i en idé om, at en kontrolleret seksuel energi kan skabe stærke nationale subjekter. I de to cases i denne artikel forbindes en kontrolleret seksualitet netop også til noget nationalt i særlig grad igennem en tilskrivelse af en problematisk og farlig seksualitet til dem, der står udenfor den danske nation.

Jeg stillede i indledningen også spørgsmålet: hvordan indgår *sprog* i sammenkædningen af nation, køn og seksualitet, og hvordan kan vi bruge sproget som redskab til at forstå sammenkædningerne?

Ved brug af interaktionsanalyse har jeg vist, hvordan vi kan få øje på koblinger af nation, køn og seksualitet i samtaler mellem mennesker og altså ikke blot ved at studere indholdet af bredere politiske diskurser og mediediskurser. Ved at forholde os til sproglige detaljer som fx stilhed og valg af verber, kan vi få øje på de steder, hvor dem, der udpeges som ’fremmede’ fra den danske nation, med ganske små handlinger modsætter sig denne positionering og dermed udfordrer den nationale fortælling om Danmark som en overlegen nation med de rette holdninger og værdier. Og ved at se på konstruktioner af spørgsmål og vurderinger kan vi få øje på, hvordan aktører i den danske nation er med til at konstruere bestemte deltagere som anderledes. Analyserne har ligeledes vist, hvordan sprog på et ideologisk og politisk niveau spiller en rolle i forhold til at opretholde forestillingen om et nationalt fællesskab. I undervisningen på asylcentret sammenkædes særlige værdier om køn og seksualitet med sprogundervisning i dansk og i TV-dokumentaren formidles observationer om Kalaallit på dansk og vises igennem en central national institution. Således fungerer det danske sprog her

som et centralt element i konstruktionen om en særlig afgrænselig og sammenhængende national enhed.

Vi ser i dag flere og flere eksempler på, hvordan køn og seksualitet aktivt bruges i nationsdannelse og -afgrænsning – ikke blot i form af homo- og femonationalisme, som jeg har diskuteret i artiklen, men også i form af udbredelsen af the 'anti-gender movement ideology'. Der er således et øget behov for at skærpe vores viden om, med hvilke diskursive midler køn og seksualitet bruges strategisk i statslige og politiske projekter, og for hvem det skaber fordele – og ikke mindst for hvem det skaber ulemper. Jeg har desuden diskuteret, hvordan sammenkædningen af køn, seksualitet og nation rækker tilbage til kolonialismen – en tid som især i Danmark har været omgærdet af en forestilling om national uskyld. Jeg har vist, hvordan tilskrivningen af en problematisk seksualitet til 'de fremmede' i kolonierne fortsat kan spores i nutidige fremstillinger. Som sprog- og kønsforskere i Norden kan vi i særlig grad bidrage til at pirke til det kollektive hukommelsestab og den forestillede nordiske exceptionalisme ved at belyse, hvordan nordiske stater ikke er udelukket fra at indgå i koloniale og racialiserende praksisser – historisk set såvel som i dag.

Litteratur

- Ahlburg, Kirsten, 2016: *Det er min krop! Hold nallerne væk. En bog om dansk seksualmoral*. Herning: Specialpædagogisk forlag.
- Andersen, Astrid, Hvenegård-Lassen, Kirsten & Knoblock, Ina, 2015: Feminism in postcolonial Nordic spaces. *NORA* 23 (4). S. 239-245.
- Anderson, Benedict, [1983] 1991: *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Andreassen, Rikke, 2009: *Der er et yndigt land: medier, minoriteter og danskhed*. København: Tiderne skifter.
- Angouri, Jo & Baxter, Judith (red.), 2021: *The Routledge Handbook of Language, Gender, and Sexuality*. London: Routledge.
- Bauer, Simon, Milani, Tommaso, Brömssen, Kerstin von & Spehar, Andrea, 2023: Gender equality in the name of the state: State feminism or femonationalism in civic orientation for newly arrived migrants in Sweden? *Critical Discourse Studies* 21 (5). S. 591–609.
- Brubaker, Rogers, 2004: In the name of the nation: Reflections on nationalism and patriotism. *Citizenship Studies* 8 (2). S. 115–127.
- Butler, Judith, [1990] 1999: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

- Butler, Judith, 1993: *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Butler, Judith, 2024: *Who's Afraid of Gender?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Burnett, Scott, 2022: The battle for “nofap”: Myths, masculinity, and the meaning of masturbation abstinence. *Men and Masculinities* 5 (3). S. 355–523.
- Connell, Raewyn W., 1987: *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Connell, Raewyn W. & Messerschmidt, James W., 2005: Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society* 19 (6). S. 829–859.
- Crenshaw, Kimberly, 1989: Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine. *Feminist Theory and Antiracist Politics*, vol. 1989 (Article 8).
- Christensen Ann-Dorthe & Jensen, Sune Q., 2014: Combining hegemonic masculinity and intersectionality. *NORMA* 9 (1). S. 60–75.
- Durrani, Mariam, 2018: Communicating and contesting Islamophobia. I: Netta Avineri, Laura R. Graham, Eric J. Johnson, Robin Conley Riner & Jonathan Rosa (red.), *Language and Social Justice in Practice*. New York: Routledge. S. 44–51.
- Farris, Sara R., 2017: *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Graugaard, Naja Dyrendom & Høgfeldt, Amalie Ambrosius, 2023: The silenced genocide: Why the Danish intrauterine device (IUD) enforcement in Kalaallit Nunaat calls for an intersectional decolonial analysis. *Kvinder, køn og forskning* 2023 (2). S. 162–167.
- Hassani, Amani, 2023: Racialisation in a “raceless” nation: Muslims navigating Islamophobia in Denmark’s everyday life. I: Adrián Grolopo & Julia Suárez-Krabbe (red.), *Coloniality and Decolonisation in the Nordic Region*. Oxon, UK: Routledge. S. 37–50
- Hollway, Wendy, 1984: Gender difference and the production of subjectivity. I: Julian Henriques, Wendy Hollway, Cathy Urwin, Couze Venn & Valerie Walkerdine (red.), *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Methuen. S. 227–263.
- Irvine, Judith T. & Gal, Susan, 2000: Language ideology and linguistic differentiation. I: Paul V. Kroskrity (red.), *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research. S. 35–83.
- Jensen, Lars & Loftsdóttir, Kristín., 2012: Nordic exceptionalism and the Nordic ‘Others’. I: Lars Jensen & Kristín Loftsdóttir, K. (red.), *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region: Exceptionalism, Migrant Others and National Identities*. London: Ashgate. S. 1–11.
- Joseph, John E., 2004: *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Kleemann-Andersen. Camilla & Maegaard, Marie (under udgivelse): Standard ideology and political discourse in Kalaallit Nunaat: Discourses of unity, language

- endangerment and democracy. I: Johannes Angermuller, Michael Kranert & Jaspal Naveel Singh (red.), *Language in a Polarized World: New Perspectives on Language Ideologies and Political Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Kulick, Don, 2003: No. *Language & Communication* 23 (2). S. 139–151.
- Kulick, Don & Rydstrom, Jens, 2015: *Loneliness and its opposite: sex, disability, and the ethics of engagement*. Durham, NC: Duke University Press.
- Kulturministeriet, 2016: *DANMARKSKANON – 10 værdier for fremtidens samfund*. København: Kulturministeriet.
- Lawson, Robert, 2020: Language and masculinities: History, development and future. *Annual Review of Linguistics* 6. S. 409–434.
- MacLure, Maggie, Holmes, Rachel, Jones, Liz & MacRae, Christina, 2010: Silence as resistance to analysis: Or, on not opening one’s mouth properly. *Qualitative Inquiry* 16 (6). S. 492–500.
- Maldonado-Torres, Nelson, 2007: On the coloniality of being: contributions to the development of a concept. *Cultural Studies* 21(2). S. 240–270.
- Mbembe, Achille, 2016: The society of enmity. *Radical Philosophy*. <https://www.radicalphilosophy.com/article/the-society-of-enmity>. Tilgæet 2024-09-24.
- McClintock, Anne, 1995: *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*. New York: Routledge.
- Mortensen, Kristine Køhler, 2023: Static or mobile concepts of national sexuality? Teaching “Danish sexual morals” at asylum centres. *Gender and Language* 17 (4). S. 391–411.
- Mortensen, Kristine Køhler & Milani, Tommaso M., 2023: The sexually abnormal male asylum-seeker: Regimes of normativities in a context of free-spiritedness. I: Gavin Brookes & Malgorzata Chalupnik (red.), *Masculinities and Discourses of Men’s Health*. Cham: Palgrave Macmillan. S. 219–247.
- Mortensen, Kristine Køhler & Maegaard, Marie, 2019: Meeting the Greenlandic people: Mediated intersections of colonial power, race and sexuality. *Discourse, Context & Media* 32.
- Nagel, Joane, 1998: Masculinity and nationalism: Gender and sexuality in the making of nations. *Ethnic and Racial Studies* 21 (2). S. 242–269.
- Pollak, Alexander, 2008: Analyzing TV documentaries. I: Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski (red.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. S. 77–95.
- Pomerantz, Anita, 1986: Extreme case formulations: A way of legitimizing claims. *Human Studies* 9 (2). S. 219–229.
- Puar, Jasbir K., 2007: *Terrorist assemblages: Homonationalism in queer times*. Durham, NC: Duke University Press.
- Said, Edward, [1978] 1995: *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Penguin Books.

- Schiffrin, Deborah, 1995: Interactional sociolinguistics. I: Sandra Lee McKay & Nancy H. Hornberger (red.), *Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 307–328.
- Schwalbe, Michael, 2005: Identity stakes, manhood acts and the dynamics of accountability. I: Norman K. Denzin (red.), *Studies in Symbolic Interaction* 28. S. 65–81.
- Terry, Gareth, 2012: “I’m putting a lid on that desire”: Celibacy, choice and control. *Sexualities* 15 (7). S. 871–889.
- Udlændingestyrelsen, 2017: Kontrakt med Røde Kors 2017. https://us.dk/media/9459/operatoerkontrakt_2017_roede_kors.pdf Tilgået 2024-08-08.
- Wagner, Roi, 2012. Silence as resistance before the subject, or could the subaltern remain silent? *Theory, Culture & Society* 29 (6). S. 99–124.
- Winlund, Anna, 2019: ”Man kan tänka men inte säga” – förhandlingar om heteronormativitet inom grundläggande språk- och litteracitetsundervisning för nyanlända ungdomar. *Nordand* 14 (2). S. 142–157.

Personnamn i en mångkultur

Sonja Entzenberg, Leila Mattfolk och Lena Wenner

1 Inledning

Sverige är ett mångkulturellt land och det avspeglar sig inte minst i personnamnsskicket. Vårt onomastikon, dvs. vårt namnförråd, fylls ständigt på med namn från olika språk och namnkulturer, och så har det varit genom tiderna. Dels har vi importerat personnamn, helt enkelt tagit in namn och börjat bruka dem, dels har vi fått in nya personnamn genom invandring från olika länder. Namnförrådet fylls på, förändras och förnyas.

Våra namn identifierar oss som individer, men också som medlemmar i ett kollektiv. Kollektivet kan vara ett mindre sällskap, som familjen, eller en större enhet, som en religiös, språklig eller kulturell domän. Oavsett är det viktigt att man får bära sitt rätta namn, var än man lever. Att själv ha möjlighet att påverka och välja namn är av stor betydelse, eftersom personnamnen är en central del av såväl den personliga som den sociala och den kulturella identiteten; via våra namn ingår vi i ett socialt och etniskt sammanhang. Flera studier pekar på att namn på olika vis fungerar som en stark identitetsmarkör och kan spela en avgörande roll i en individs personliga liv (se t.ex. Aldrin 2016; Hagström 2006).

2 Syfte

Syftet med denna studie av personnamn i det mångspråkiga Sverige är att belysa vilka möjligheter en individ har att få tillgång till sin egen namnkultur, vilka begränsningarna är och vad som händer när det svenska namnsystemet krockar med andra namnsystem. Vi tar utgångspunkt i personnamnslagen (SFS 2016:1013), bland annat i dess skrivning om patronymikon, men också i de generella föreskrifter som ges; vårt fokus finns därför på den officiella personnamnsvården som regleras genom lagstiftning och beslut hos myndigheter (Skatteverket och domstolarna), men även på praxis. Vi undersöker namnskicket utifrån tradition och förändring, men också utifrån individens förhållande till kollektivet och den roll personnamnen spelar som identitetsmarkörer. Många olika faktorer sätter spår i både namngivning och

namntagning, till exempel migration, språkkontakt, kulturella kontakter mellan olika länder, nya medier och, sist men inte minst, politiska beslut.

Grunden för denna studie är författarnas samlade erfarenhet av språklig bedömning av ansökta personnamn, om vilka Skatteverket begärt yttrande från Institutet för språk och folkminnen. Material för studien är också hämtade från en undersökning av somaliskt namnskick (Löfdahl & Wenner 2018) och från en pågående studie av personnamnsärenden som har behandlats i rättsliga instanser (se ett delresultat i Entzenberg, Hedberg & Mattfolk 2023:11–23).

3 Namnens roll som identitetsmarkörer

När man skärskådar ansökningar om namnbyten blir det tydligt att många som ansöker om ett nytt namn vill börja ett nytt liv, eller snarare avsluta ett kapitel de önskar lämna bakom sig, och att namnbytet är en del i denna process; de känner ingen samhörighet med dem de delar efternamn med (jfr Hedberg 2024), eller de känner att det förnamn de fått av sina föräldrar är en etikett de inte lever upp till eller trivs med. Vissa vill byta till ett namn som bättre speglar deras könsidentitet (se Wenner 2020) eller personlighet, andra vill kanske ha ett namn som passar bättre till deras religiösa övertygelse. Att namn är viktiga för identiteten är det inget tvivel om. Det bär även citatet nedan från boken *Ru* av Kim Thúy vittnesbörd om. Hon beskriver hur viktiga diakriterna i namn är för att namnen ska spegla den man är, och hur hennes och hennes familjs namn, när de flydde från Vietnam och slutligen landade i Kanada, var reducerade till ljud utan betydelse.

My name is Nguyễn An Tĩnh, my mother's name is Nguyễn An Tĩnh. My name is simply a variation on hers because a single dot under the *i* differentiates, distinguishes, dissociates me from her. I was an extension of her, even in the meaning of my name. In Vietnamese, hers means “peaceful environment” and mine “peaceful interior.” With those almost interchangeable names, my mother confirmed that I was the sequel to her, that I would continue her story.

The History of Vietnam, written with a capital H, thwarted my mother's plans. History flung the accents on our names into the water when it took us across the Gulf of Siam thirty years ago. It also stripped our names of their meaning, reducing them to sounds at once strange, and strange to the French language. Ur *Ru*, av Kim Thúy (2012).

De namn vi bär är alltså viktiga identitetsmarkörer, och såväl uttal som grafisk form är betydelsefulla. Namnen är ofta uttryck för en personlig och en social identitet och utgör något som vi har gemensamt med vår familj och vår släkt, och de placerar oss i ett sammanhang som bygger på och uppvisar gemenskap.

Ibland bär vi dock namn som inte motsvarar vår bild av oss själva, och då finns det möjlighet att byta. Ett sådant namnbyte kan göras för att medvetet byta bort en identitet. Man vill börja om, och i den processen spelar namnet en viktig roll. Det nya namnet kanske bättre speglar ens självbild, eller åtminstone den bild man vill ge omvärlden.

Det finns även andra orsaker. Ibland sker ett namnbyte i syfte att förenkla kommunikationen för en själv och för andra, exempelvis genom att man försvenskar sitt namn om det avviker mycket från det svenska namnskicket. Man kan se denna försvenskning som en del av en integrationsprocess, men också som språklig effektivisering. Märit Frändén (2017:138) har i intervjuer noterat att personer av denna anledning ofta väljer en mera svensk form av sitt namn. Hon framhåller dock att detta praktiskt motiverade namnbruk inte behöver betyda att namnbäraren själv är tillfreds med den svenskare formen, utan att hen väljer den till exempel för att hens vänner ska veta hur namnet ska uttalas. I vissa fall byter man namn för att det namn man bär förvanskas och används fel av andra. I en intervjustudie gjord av Maria Löfdahl, där 30 sverigefinnar i Göteborg tillfrågades om sitt namnbruk, framkom att flera av dem hade bytt namn eller övervägde att göra det. En anledning till namnbytet var att de ville smälta in och att de önskade undvika glåpord och diskriminering (Sirén 2024).

Emellanåt sker namnbytet likväl av tvång, för att det namnbruk man har med sig i en flytt från ett land till ett annat inte går att passa in i det namnsystem som man ska integreras i. Frågan är vad detta namnbyte betyder för ens identitet. Det namnsystem med förnamn, eventuella sidoförnamn och efternamn, som för oss i Sverige, liksom i stora delar av västvärlden, är det vanliga, och som våra namnlagar baseras på, är ett system som inte delas av alla.

4 Olika namnsystem för att identifiera en individ

I varje samhälle finns det någon form av officiellt system för att identifiera individer. Vanligtvis består systemet av ett individualiserande namn (nedan oftast kallat *förnamn* för enkelhetens skull) och något eller några ytterligare namn som visar vilken familj eller grupp/klan personen i fråga tillhör. Enligt

Hanks och Parkin (2016:214–215) finns det huvudsakligen tre namnsystem som används i detta syfte: det patronymiska, det arabiska och det s.k. binomiala systemet.

Det patronymiska namnsystemet innebär att en person i tillägg till förnamnet identifieras med faderns namn i någon form, ofta med referens till tidigare generationer (det patronymiska systemet beskrivs mer utförligt i avsnitt 6 nedan).

I det arabiska namnsystemet (se Schimmel 1995; Hanks & Parkins 2016) kan upp till fem olika namnelement förekomma i en namnkedja för att namnge en individ. Dessa element är²:

- *kunya* – ett slags binamn som oftast betecknar en individ som förälder (*Abu* 'far' eller *Umm* 'mor' + vanligtvis den äldste sonens namn), men som även kan användas metaforiskt med hänvisning till någons personliga egenskap, som *Abu-l-Barakat* 'välsignelsernas fader' eller *Abu Himar* 'åsnans far' (om någon som ofta ses rida på en åsna),
- *ism* – ett individualiserande namn, enligt vår kategorisering *förnamn*, på engelska *given name*,
- *nasab* – ett namn som anger patronymisk härstamning,
- *nisba* – ett s.k. lokativt namn som anger t.ex. geografiskt eller socialt ursprung och
- *laqab* – ytterligare ett särskiljande binamn.

Av dessa kan alla utom *kunya* och *ism* förekomma som efternamn i det västerländska binomialsystemet. En *kunya* eller en *ism* kan visserligen också bli ett efternamn, men först i senare generationer, på samma sätt som ett sekundärpatronymikon (jfr avsnitt 6). Det här beskrivna arabiska namnsystemet är ett slags standardvariant, som framför allt används i muslimska länder. Det förekommer i en stor variation i olika arabiska länder, där namnelementen används på olika sätt. En variant är det somaliska namnskick som exemplifieras i denna artikel, där en namnkedja kan bestå av förnamn + faderns förnamn + farfaderns förnamn [+ fler generationer].

Det binomiala systemet i sin tur innebär i princip att en person namnges med förnamn + tillnamn (efternamn) av olika slag. Både det patronymiska och det arabiska namnsystemet har på olika sätt bidragit till bruket av efternamn i det binomiala systemet såsom det ser ut i engelskspråkiga länder och i Europa. Alla tre namnsystem förekommer numera i Sverige och bör

² Tack till Jonathan Morén för hjälp med beskrivningen av de olika elementen.

vägas in i bedömningen av ansökta namn, eftersom denna ofta rör namn med ursprung i andra språk.

Även i Norden ser vi exempel på olika system; på Island är det vanliga att man inte bär släktnamn eller efternamn, utan ett patronymikon eller metronymikon bildat till den ena förälderns namn + *-son* eller *-dóttir*. Sedan 2019 är också den könsneutrala ändelsen *-bur* tillåten på Island. Också i vissa andra språk är det viktigt med markering av kön i namnen, till exempel i slaviska språk där männens respektive kvinnornas patronymikon finalt står med olika suffix (till exempel ryskans *-ovitj* för män och *-ovna* för kvinnor) och den distinktionen kan gå förlorad när detta namn flyttas till en annan namnkultur eller till ett språk som inte har samma struktur.

Genomgående i de namnkulturer vi känner till är namnsystemen präglade av mannen (fadern, farfadern och maken). Det är oftast svärdssidans namn som förts, och förs, vidare i form av patronymikon eller släktnamn/efternamn. Åtminstone i Norden finns det även metronymikon, det vill säga namn som är bildade till moderns förnamn + *-son* eller *-dotter*, men de är mycket ovanliga. I materialsamlingen för ordboken Sveriges medeltida personnamn (SMP) bär bara ca 2 promille av de personer som nämns metronymikon (Brylla 2001:13). Även bruket av giftasnamn genomsyras av en manlig dominans i de flesta namnkulturer och genom detta blir den kvinnliga sidan av släkten i princip osynliggjord. I Sverige har kvinnan under i stort sett hela 1900-talet tagit mannens efternamn i samband med giftermål (se Entzenberg 2004; 2007). Möjligen är en förändring på gång, vilket en studie av Leibring (2023) indikerar. I dag behåller båda parterna i ett olikkönt äktenskap ofta sina respektive efternamn. Av de par som gifte sig år 2020 var det 44 % som valde det alternativet. När det kommer till val av ett gemensamt efternamn är det dock fortfarande mest vanligt att välja mannens namn. Av kvinnorna var det 33 % som valde mannens efternamn, medan endast 6 % av männen bytte sitt efternamn mot makans. Ytterligare 6 % av kvinnorna lade till mannens efternamn som del av ett dubbelt efternamn, medan bara 0,6 % av männen lade till kvinnans namn. Mannens efternamn ses således fortfarande som viktigare.

5 Namnlagen, Skatteverket och Isofs roll

Enligt den nuvarande svenska personnamnslagen (SFS 2016:1013) finns det inga begränsningar för hur många gånger man kan byta namn. Lagen tillåter i stor utsträckning individuella val av namn, men det finns vissa kriterier för de namn man får byta till. Är det nybildade efternamn får namnen till exempel

inte vara i allmänt bruk som förnamn och de får inte kunna väcka anstöt hos andra eller leda till obehag för den som ska bära namnet. De får inte heller vara befintliga namn³ eller så lika befintliga efternamn att namnen kan förväxlas.

Beslutande myndighet i personnamnsfrågor är Skatteverket. I frågor som rör de ansökta namnens förenlighet med rådande personnamnsskick vänder sig Skatteverkets handläggare till Institutet för språk och folkminnen (Isof), som bistår med en bedömning av namnen ur ett språkligt perspektiv.

Skatteverkets handläggare gör alltså den första bedömningen i ett specifikt namnärende, ibland baserat på Isofs språkliga bedömning av namnförslaget. De kan bevilja eller avslå en ansökan. Deras beslut är möjliga att överklaga till högre instans, i första hand till någon av de 12 förvaltningsrätterna (FR), därefter till de 4 kammarrätterna (KR) och slutligen till Högsta förvaltningsdomstolen (HFD). Om en sökande inte är nöjd med Skatteverkets beslut i ett specifikt ärende finns alltså möjligheten att överklaga ända upp till högsta förvaltningsrättsliga nivå.

6 Patronymikon – att identifieras och visa samhörighet med sin far

Som nämnts ovan är bruket av patronymikon ett av de tre generella system som används i olika delar av världen för att identifiera en individ. Genom ett patronymikon blir en individ identifierad via sin far; man är sin fars dotter eller son, och patronymikonet visar därmed samhörighet mellan barnet och fadern. Vi skiljer mellan primära patronymikon, som är individuella och växlar mellan generationer beroende på faderns förnamn, och sekundära patronymikon, som är ärftliga och kan brukas gemensamt av en släkt eller familj. Sekundära patronymikon är vanligtvis ursprungligen primära, men har stelnat och sedan förts över från en generation till en annan som ett efternamn.

Systemet med patronymikon gestaltar sig lite olika beroende på språkets struktur och hur namn generellt bildas inom respektive språk. I Sverige är den vanligaste formen faderns förnamn i genitiv med tillägg av ändelsen *-son* (*Petersson*) eller *-dotter* (*Petersdotter*) beroende på barnets kön. Det förekommer även andra typer av patronymikon, exempelvis faderns förnamn i genitivform (*Peters*) eller faderns förnamn i grundform (*Peter*). Samma system används även i andra namnkulturer, med ändelser specifika för de aktuella språken. I

³ Efternamn som har minst 2 000 bärare är det dock fritt fram att byta till.

vissa språk markeras patronymikon med framförställda namnleder, exempelvis *Mac* eller *Mc* i skotska namn och *O'* i irländska namn (Hanks & Parkin 2016:217–219).

Andra sätt att bilda patronymikon på är att överföra faderns och farfaderns förnamn i grundform till barnen, som i vissa tillämpningar av det arabiska namnsystemet. Det förekommer till exempel i Mellanöstern. Löfdahl och Wenner (2018) visar i en undersökning av det somaliska namnskicket att barnen där får både faderns och farfaderns förnamn som tillnamn. Både män och kvinnor presenterar sig alltså med sin pappas och sin farfars namn. Vid giftermål byter man inte tillnamn utan behåller sitt ursprungliga.⁴

Primärpatronymikon var vanligt i Sverige fram till mitten av 1800-talet, och traditionen återupplivades genom den förra personnamnslagen (SFS 1982:670). Numera är det möjligt att anta patronymikon eller metronymikon som efternamn för att hedra familjetraditioner eller låta det bli en del av ens personliga identitet. Den förra personnamnslagen öppnade även för möjligheten att bilda efternamn med *-dotter*. Detta har dock inte lett till något utbrett bruk, och den troliga orsaken är att efternamn på *-dotter* inte betraktas som neutrala utan som könsmarkerade efternamn. Idag registreras enligt Skatteverket inga uppgifter om *dotter*-namn som bytts ut. Äldre studier har dock visat att många pojkar som får *dotter*-namn i efternamn har ändrat sina efternamn senare, ofta till efterleden *-son* (Andersson 1984:118–119; Entzenberg 2005:26).

I dagens mångkulturella Sverige ser vi många olika slag av patronymikon, något som även regeringen uppmärksammade i propositionen rörande personnamnslagen (prop. 2015/2016:180). Där kan man läsa följande kommentar till § 4 (om patronymikon och metronymikon som efternamn för barn):

Möjligheten att välja ett patro- eller metronymikon som efternamn till sitt barn bör, enligt regeringens uppfattning, inte begränsas till den i Sverige mest vanliga formen, nämligen faderns eller moderns förnamn med tillägg av ändelsen *-son* eller *-dotter*. Det bör även finnas en möjlighet för föräldrarna att välja ett patro- eller metronymikon som är bildat på jämförligt sätt, t.ex. namn med ändelsen *-sen* eller *-dottir* eller sonnamn med bara ett *s*.

⁴ I den somaliska namnkulturen är det viktigt att visa släktskapet med den klan man ingår i, och en god somalier kan räkna upp minst nio generationers förnamn på faderns sida i kronologisk ordning. Det här bruket förekom även i äldre svenskt namnskick i vardagliga situationer där flera generationer kunde finnas med i en persons namnsträng. Exempelvis kunde man med hjälp av framförställda benämningar ange upp till fyra släktled på Öland i slutet av 1800-talet: *Svänn-Ant-Peter-Bejata* (*Bejata*, dotter till *Svänn-Ant-Peter*, vars far hette *Sven Andersson*) (Lundell 1932–1944:7–10).

Patronymikonbildningar förekommer i många andra språk än i svenskan och de övriga nordiska språken, exempelvis är sådana bildningar vanliga i Ryssland, södra Asien, Mellanöstern samt i delar av Afrika. Även patro- eller metronymikon som är bildade i enlighet med andra länders namnskick bör alltså kunna förvärvas.

I bedömningen av sökta namn bör denna kommentar beaktas, vilket ställer krav på en förståelse för andra namnsystem än det svenska hos den som bedömer namnen.

I Sverige ska varje person enligt lag ha ett ärfdigt, fast efternamn. Detta kan bestå av högst två delar, men Skatteverket följer oftast en kutym att registrera det sista namnet i en inflyttad persons namnsträng som efternamn och övriga namn som förnamn (Skatteverket 2024). Enligt denna tillämpning av personnamnslagen är det alltså inte möjligt att registrera flera generationers namn som ett efternamn i en enda namnsträng, vilket påverkar namnbruket hos dem som hör till kulturer där flera generationers namn ingår i namnet. När personer från Somalia kommer till Sverige och deras namn anpassas till det svenska systemet blir detta ett problem. Det händer att olika medlemmar i samma familj registreras med olika efternamn (exempelvis genom att en del får faderns namn som efternamn, medan andra får farfaderns namn som efternamn). Detta kan skapa inkonsekvens i officiella dokument och förvirring bland namnbrukarna. Det kan också leda till problem för namnbärarna om de senare i livet vill åka till Somalia, i fall de i Sverige har fått ett efternamn som inte följer det somaliska namnsystemet (Löfdahl & Wenner 2018:72). Det svenska kravet på ett ärfdigt, fast efternamn leder till att kunskap om äldre släktled faller i glömska och att kopplingen till klanen bryts, vilket kan få stora konsekvenser. Klanen är fortfarande en trygghet för många somalier både inom och utanför Somalia.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vi enkelt kan identifiera de svenska/nordiska formerna av patronymikon eftersom vi har god kännedom om det svenska/nordiska onomastikonet. Mer komplicerat blir det att förstå andra namnkulturers bruk av patronymikon, där vi ibland saknar kunskaper om respektive onomastikon. I förarbetena till personnamnslagen (SFS 2016:1013) ställde sig utredarna positiva till bruket av patronymikon och framhöll att det inte borde begränsas till den i Sverige mest vanliga formen (se ovan). Likväl visar det sig att det ofta uppstår oklarheter när Skatteverket och domstolarna ska behandla ansökningar som rör nybildade, eller ändringar av befintliga, efternamn från andra namnkulturer, och att vad som ska betraktas som ett patronymikon har visat sig vara ett särskilt problem. I de

följande avsnitten ska vi ta upp en del av de problem som har behandlats i olika rättsinstanser.

6.1 Patronymikon som förnamn

Vanligtvis används patronymikon som ett efternamn men det förekommer även att patronymikon och metronymikon kan placeras i förnamnssträngen. I ett fall ansökte en person om att få anta ett patronymikon som förnamn enligt rysk sed. Den sökande kunde bevisa att han burit ett namn med det manliga patronymikonsuffixet *-evitj* som ett av sina förnamn, bildat till faderns förnamn. Skatteverket hävdade att patronymikon inte förekom som förnamn och avtog ansökan. Ärendet överklagades och gick till KR innan Skatteverket reviderade sin hållning och konstaterade att patronymikon även i svenskt namnskick förekom som förnamn. Överklagandet bifölls och den sökande kunde därefter lägga till patronymikonet som ett av sina förnamn (KR i Stockholm, mål 741-21; dom 2021-04-22).

Ett annat fall rör ett svenskt patronymikon (eller snarare parentonymikon, se Andersson 2006:95–96) där den sökande önskade anta ett *dotter*-namn som förnamn. Förleden i det önskade namnet kombinerade båda föräldrarnas förnamn. I det här fallet ansåg KR att även om namnet påminner om ett patro- eller metronymikon till formen, kan det ändå inte betraktas som ett sådant eftersom förleden inte var ett förnamn som någon av den sökandes föräldrar bar. KR menade att namnet i stället ska ses som ett nybildat förnamn med påtaglig efternamnskaraktär, som därmed är olämpligt som förnamn, och ansökan avstogs (KR Göteborg, mål 1014-20; dom 2021-02-12).

Förleden i patronymikon är dock inte alltid förnamn utan kan vara av annan art. En mindre studie från 2001 visar att nybildade patro- och metronymikon även kan innehålla andra typer av förled som ibland är svåra att kategorisera. Som exempel nämns *Tiger*, *Mob*, *Star* och *Nalle* (Entzenberg 2005:25–26). Det traditionella sättet att bilda patronymikon och metronymikon till ett förnamn hade utvidgats och nya förledstyper hade accepterats i kombination med *-son* eller *-dotter*. Den mer strikta hållning som KR i Göteborg uppvisar i ärendet ovan kan vara en konsekvens av att den nuvarande namnlagen har en strängare skrivning än den tidigare vad gäller nybildningar.

6.2 Patronymikon som efternamn

Som nämnts ovan handlar bedömningen av ansökta namn ofta om namn med ursprung i andra språks namnkulturer men som prövas i en svensk kontext. Utgångspunkten är då svensk namnbildning, vilket ibland gör det svårt att uppfatta namnets struktur på korrekt sätt.

I ett fall önskade föräldrarna att deras barn skulle få byta efternamn till faderns och farfaderns respektive förnamn som dubbelt efternamn, enligt somaliskt namnskick. Vid tiden för ansökan bar barnet moderns efternamn. Problemet i detta fall var att farfaderns förnamn redan var registrerat som efternamn för fadern. Det måste ha skett vid ankomsten till Sverige för att uppfylla myndigheternas krav att en person måste ha både förnamn och efternamn. KR avslag därför överklagandet och jämförde i avslaget det sökta efternamnet med det svenska systemet för patronymikon:

Det önskade efternamnet [...] utgörs dels av faderns förnamn *utan tillägg av någon ändelse* [vår kursivering], dels av faderns efternamn. Efternamnet uppfyller därför inte, även med beaktande av det som Isof [...] fört fram, förutsättningarna för patronymikon som ställs upp i den aktuella bestämmelsen. (KR i Stockholm, mål 7209-21; dom 2022-03-03).

KR konstaterar således att det sökta efternamnet utgörs av faderns förnamn utan suffix i kombination med hans efternamn och att namnsträngen därmed inte uppfyller förutsättningarna för patronymikon.

I ett annat ärende ansökte ett föräldrapar med ursprung i Kenya om att deras barn skulle få bära ett av faderns registrerade förnamn som efternamn. De sökande framhöll att namnet har gått i arv i flera generationer och att barn i den kenyanska namntraditionen får faderns förnamn som efternamn (KR i Göteborg, mål 1540-18; dom 2018-06-18). Systemet är således i princip samma som det somaliska namnsystemet. I sitt avslag tog KR fasta på att det sökta namnet är identiskt med faderns förnamn och därför inte kan anses vara ett patronymikon. I det här fallet framhöll domstolen även att barnet var svensk medborgare och då är det bestämmelserna i den svenska personnamnslagen som gäller. Lagen gör en tydlig skillnad mellan förnamn och efternamn.

Avgörande i ovanstående fall är med vilket namn familjen (fadern) har registrerats vid ankomsten till Sverige. I enlighet med det somaliska respektive det kenyanska namnskicket identifieras de ovanstående personerna genom att deras namnsträngar innehåller fars och farfars förnamn, med samma funktion som patronymikon har. Vid registreringen i det svenska befolkningssystemet uppstår dock som så ofta komplikationer då

det är vanligt att farfaderns namn registreras som ett efternamn och faderns namn som ett sidoförnamn⁵. Det betyder också att flickor och kvinnor i Sverige officiellt bär sidoförnamn som i hemländerna kategoriseras som mansnamn.

Även i mer närliggande språk uppstår problem när myndigheterna inte har tillräckliga kunskaper om språkets struktur. På Island är som tidigare nämnts bruket med primärpatronymikon levande och barnen får i regel ett patronymikon med faderns förnamn böjt i genitiv med tillägg av *-son* eller *-dóttir*. I Sverige registreras patronymikonet som ett efternamn. Vanligtvis är inte detta ett problem, men det kräver att handläggarna även känner till det isländska kasussystemet. I ett fall avlogs en ansökan från en familj med isländskt ursprung för att faderns förnamn, som i nominativ slutade på *-ur*, i patronymikonet böjdes i genitiv, där *-ur* byttes mot *-s*,⁶ vilket handläggarna uppfattade som en inkorrekt form. Ärendet överklagades till KR, som efter ett yttrande från Isof kunde slå fast att formen med *-s* var korrekt bildad enligt isländska kasusregler. Namnet godkändes därefter av rätten (KR i Stockholm, mål 1371-19; dom 2019-03-26).

6.3 Rätten till ett patronymikon

I flera rättsärenden framgår det hur komplicerat det kan vara att förstå en annan namnkultur. Om en sökande inte kan bevisa att hen har rätt till ett visst efternamn genom släktskap är det i princip omöjligt för hen att få namnet godkänt. Olika typer av dokument och handlingar måste finnas för att intyga släktskap och rätten till ett namn. I en ansökan om ett vanligt patronymiskt efternamn hos syrianer och assyrier saknades enligt myndigheterna giltiga handlingar som kunde styrka att släkten burit efternamnet och därför avlog både Skatteverket och KR ansökan. Detta trots att den sökande bar ett namn som hen påtvingats i sitt ursprungsland, något som bekräftades genom ett intyg från en församlingspräst och ett sakkunnigutlåtande från en universitetslektor i semitiska språk. Dessa intyg godkändes alltså inte av myndigheterna (KR i Jönköping, mål 362-219; dom 2022-02-15).

Det händer också att bristande kunskaper i svenska gör det svårt att förstå det svenska namnsystemet, och att man därför registrerar fel namn. I en familj där flera av barnen redan bar ett gemensamt efternamn bildat av faderns och farfaderns förnamn, registrerades ett syskon med en ny

⁵ Om en person har flera förnamn är det tilltalsnamnet som används i vardagligt tilltal, medan övriga benämns sidoförnamn.

⁶ Jämför med artisten *Björk Guðmundsdóttir* vars far heter *Guðmundur*.

kombination av namn som efternamn. Föräldrarna hade helt enkelt angivit en annan kombination av faderns namnsträng som inte överensstämde med de övriga syskonens. När familjen sedan ansökte om en ändring av namnet avslog Skatteverket ansökan med motiveringen att det inte fanns någon anledning att anta att föräldrarna angett fel efternamn. Ärendet överklagades och KR gick på en annan linje. Man ansåg att det fanns beaktansvärda skäl att tillåta namnbytet eftersom barnets alla syskon bar faderns och farfaderns förnamn som efternamn (KR i Sundsvall, mål 3206-19; dom 2020-04-21).

Den juridiska processen kan vara snårig och det kan också vara svårt att förstå hur man ska gå tillväga för att ansöka om ett specifikt efternamn. I ett fall hade en eritreansk man vid sin ankomst till Sverige registrerats med sin farfars förnamn som efternamn. Hans fars namn blev däremot inte registrerat, varken som förnamn eller som efternamn. I förlängningen innebar det att mannens dotter inte tilläts byta till sin farfaderns namn som efternamn, trots att hennes syskon redan bar detta efternamn (KR i Sundsvall, mål 3706-20; dom 2022-01-25). Vid tidpunkten för ansökan var nämligen inte syskonen registrerade som helsyskon i folkbokföringssystemet och då kunde det inte bli fråga om ett s.k. familjerättsligt namnförvärv⁷ som den sökande hade hänvisat till. Den sökande hade inte fått någon vägledning i hur han skulle gå tillväga vid en ansökan om efternamn och var inte medveten om de skillnader som föreligger mellan olika typer av namnansökningar.

7 Att få tillgång till sin namnkultur

Vår genomlysning av det officiella svenska namnsystemet och de möjligheter en individ har att få tillgång till sin egen namnkultur, visar på vissa begränsningar. Detta trots att den svenska personnamnslagen (SFS 2016:1013) är relativt flexibel och ger utrymme för individuella namnval. Den underliggande frågan i undersökningen är hur olika myndigheter hanterar kollisioner mellan det svenska namnsystemet och namnsystem i andra namnkulturer, ett alltmer aktuellt ämne i det mångspråkiga Sverige. Allt fler namnkulturer tar plats i namnskicket och ställs mot det immateriella kulturarvet i Sverige, som personnamnen ingår i. Hur skapar vi stabilitet i det svenska namnsystemet samtidigt som vi ger namn från andra namnkulturer

⁷ Skatteverket skiljer mellan familjerättsliga och administrativa namnförvärv. Vid familjerättsliga förvärv ska den sökande bevisa en familje- eller släktanknytning till det sökta efternamnet, och tjänsten är kostnadsfri. Övriga namnären den går under benämningen administrativa förvärv och alla utom enkla stavningsändringar är belagda med avgift.

en rättmätig bedömning? Vi kan konstatera att det traditionella svenska namnskicket fortfarande utgör grunden vid bedömningarna och att ingen direkt vägledning finns att tillgå vid komplicerade avvägningar.⁸ Därför uppstår konflikter när olika namnsystem och traditioner möts, vilket skapar behov av anpassning, både hos myndigheter och hos individer.

Vi har valt att särskilt belysa bruket av patronymikon, ett system som används i de flesta namnkulturer för att identifiera en individ. Patronymikonbildningar är goda exempel på namn som har tydliga identitetsskapande funktioner, men som ser olika ut i olika språk. I vissa språk räknas patronymikon till förnamnen och förses med ändelser som är könsspecifika. I det svenska systemet är det vanligast att ett patronymikon blir ett tillägg till förnamnet och fungerar som ett efternamn. I bruket med primära patronymikon, med somaliskt namnskick som exempel, växlar det namn som registreras som efternamn från en generation till en annan beroende på vilket förnamn fadern (eller, i vissa fall, farfadern) bär. Familjen och gruppen/klanen hålls då ofta ihop genom ett återbruk av svärdssidans förnamn. På så vis kan man hålla reda på familjens ursprung och kopplingen till gruppen/klanen vidmakthålls. De oklarheter som kan uppstå avseende patronymikon är när beslutande myndigheter saknar tillräcklig förståelse för och lingvistisk kunskap om andra namnsystem än det svenska. Det ska dock påpekas att man också kan se en ökad kompetens i hanteringen av namn från andra namnkulturer hos berörda myndigheter.

Hur påverkar det en individ om hen inte tillåts bruka det namn som hen upplever som sitt rätta namn? Vi kan konstatera att namnet är essentiellt för en individs identitet på flera sätt. Namn spelar roll. Det visar inte minst andelen namnären den hos de olika myndigheterna. Därför är det viktigt att underlätta processen för enskilda människor att få tillgång till sin namnkultur. I den processen spelar Skatteverket och domstolarna en central roll genom sin hantering av inkomna namnansökningar. Även om personer med annat namnskick än det svenska kan behöva anpassa sina namn enligt svenska normer, bör man sträva efter ökad medvetenhet och förståelse för att bättre kunna stödja individer med olika kulturella bakgrunder. Främmande personnamn bör hanteras på ett sätt som är respektfullt, korrekt och anpassat

⁸ Olle Josephson (2022:221–222) har kort diskuterat namn utifrån både ett språkpolitiskt och ett språkvårdande perspektiv. Han tar bl.a. upp frågan om bedömningen av personnamn från olika språk och namnkulturer och den språkpolitik som förs och konstaterar: ”... Sverige har alltså inte en helt fri, individualistisk personnamnspolitik. Snarare syftar den till en styrd mångkultur – som närmare besett ändå har grunden i traditionellt svenskt namnskick”.

till både svenska och ursprungliga namngivningskonventioner genom att namnets ursprungliga form bevaras så långt det är möjligt.

Litteratur

- Aldrin, Emilia, 2016: Names and identity. I: Carole Hough (red.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. S. 382–394.
- Andersson, Thorsten, 1984: Efternamn och jämställdhet. Jämställdhetsprincipen i 1982 års svenska personnamnslag. *Studia anthroponymica Scandinavica* 2. S. 107–122.
- Andersson, Thorsten, 2006: Parentonymikon eller gononymikon? *Studia anthroponymica Scandinavica* 24. S. 95–96.
- Brylla, Eva, 2001: Personnamn och genus. *Studia anthroponymica Scandinavica* 19. S. 123–147.
- Entzenberg, Sonja, 2004: Gemensamt efternamn eller var sitt? En studie av gifta Uppsalapars efternamnsval. I: Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici (red.), *Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 35–45.
- Entzenberg, Sonja, 2005: *Månfare Jobansson* och *Emil Brandamour*. Om tendenser i nutida svenskt för- och efternamnsskick. I: Mats Wahlberg, Katharina Leibring & Staffan Nyström (red.), *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift 2005*. Uppsala: Ortnamnssällskapet i Uppsala. S. 21–36.
- Entzenberg, Sonja, 2007: Professor *Nanna Svartz* eller *Fru Nanna Malmberg*? Släktnamnbruk hos gifta kvinnor 1920–1982. I: Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg & Maria Ohlsson (red.), *Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 198–207.
- Entzenberg, Sonja, Hedberg, Johan & Mattfolk, Leila, 2023: Risk för förväxling, lämpligt eller olämpligt? Vanliga frågor i en personnamnsvårdarens vardag. I: Mats Wahlberg & Staffan Nyström (red.), *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift 2023*. Uppsala: Ortnamnssällskapet i Uppsala. S. 11–23.
- Frändén, Märith, 2017: »Det är ju så vi alltid har uttalat det». Om ursprungliga och försvenskade uttal av några invandrade efternamn. *Studia anthroponymica Scandinavica* 34. S. 123–147.
- Hagström, Charlotte, 2006: *Man är vad man heter. Namn och identitet*. Stockholm: Carlssons.
- Hanks, Patrick & Parkin, Harry, 2016: Family names. I: Carole Hough (red.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. S. 214–236.
- Hedberg, Johan, 2024: *Perspektiv på efternamnsbyten. Motiv och mönster i ansökningar åren 1925–2015*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Josephson, Olle, 2022: *Språkpolitik*. 2 uppl. Stockholm: Morfem.

KR = Kammarrätten.

KR i Göteborg, mål 1540-18; dom 2018-06-18.

KR i Göteborg, mål 1014-20; dom 2021-02-12.

KR i Jönköping, mål 362-219; dom 2022-02-15.

KR i Stockholm, mål 1371-19; dom 2019-03-26.

KR i Stockholm, mål 741-21; dom 2021-04-22.

KR i Stockholm, mål 7209-21; dom 2022-03-03.

KR i Sundsvall, mål 3206-19; dom 2020-04-21.

KR i Sundsvall, mål 3706-20; dom 2022-01-25.

Leibring, Katharina, 2023: Vilket eller vilka efternamn väljs vid giftermål?

Namnbloggen, 24 augusti 2023. www.isof.se Hämtat 2025-01-10.

Lundell, J. A., 1932–1944: *Personnamn i vardagslag. Studier över sydsvenska personnamn*.

Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

Löfdahl, Maria & Wenner, Lena, 2018: Att säga sitt namn är att berätta sin släkts

historia. Somaliska namn i svenskspråkig kontext. *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift* 2018. Uppsala: Ortnamnssällskapet i Uppsala. S. 61–79.

Prop. 2015/16:180 = Regeringens proposition 2015/2016:180. En ny lag om personnamn. 2016. Stockholm.

Schimmel, Annemarie, 1995: *Islamic Names*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Skatteverket, 2024: *Registrering av uppgifter*, Skatteverkets rättsliga vägledning.

<https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2024.7/330380.html>

Hämtat 2025-01-15.

SFS 1982:670 = Namnlag; utfärdad den 24 juni 1982. Stockholm.

SFS 2016:1013 = Lag om personnamn; utfärdad 17 november 2016. Stockholm.

Sirén, Billie, 2024: Sverigefinnar byter namn för att passa in: ”Är trött på svenskarnas nonchalans”. I: *Dagens Nyheter* 2024-12-15.

Thúy, Kim, 2012: *Ru*. I översättning till engelska av Sheila Fischman. Toronto: Random House Canada.

Wenner, Lena, 2020: ”Nu sitter namnet som en smäck”. Om att byta förnamn som

transperson. I: Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg (red.), *Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020*. Uppsala: Uppsala universitet S. 215–222.

Ett eget rum eller rum för alla?

Toalettskyltning i Helsingfors, Mariehamn och Stockholm

Marie Nelson och Sofie Henricson

1 Inledning

När världens ledare i september 2015 fastställde en ny utvecklingsagenda, *Agenda 2030*, och 17 globala mål för hållbar utveckling lyftes perspektiv som rör både *Rent vatten och sanitet för alla* (Mål 6) och *Fredliga och inkluderande samhällen* (Mål 16). Att säkerställa att alla människor har ”tillgång till fullgod och rättvis sanitet och hygien och att ingen behöver uträta sina behov utomhus” där ”Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt behoven hos kvinnor och flickor samt människor i utsatta situationer” (Mål 6.2) är en grundläggande fråga i alla samhällen och sammanhang. Under rubriken *Fredliga och inkluderande samhällen* framhävs vikten av att minska våld, övergrepp och utnyttjande, men där finns också formuleringar som tydliggör vikten av ett ”lyhört, inkluderande, deltagandebaserat och representativt” agerande och beslutsfattande, ”på alla nivåer”. Det rum vi lyfter i vår forskning, toaletten, är centralt i människors liv. Rummet kan utformas och annonseras på många olika sätt. I hemmet vägleder ofta det speciella låset, med röd/vit färgkodning i stället för nyckelhål, toalettens position. Men hur ser vägledningen ut i olika offentliga och kommersiella miljöer i nordisk stadsmiljö? Frågan utgör utgångspunkt för den studie som presenteras i föreliggande artikel.

Toalettforskning är ett omfattande, mångsidigt och tvärvetenskapligt fält som tangerar allt från grundläggande universella behov, såsom infrastruktur för personlig hygien och tillgång till och målgrupp för offentliga toaletter, till frågor om jämlikhet och tillgänglighet. Kön är en central frågeställning för offentliga toaletter, där perspektivet har utvidgats från binära köns-kategoriseringar till en tydligare insikt i exempelvis transpersoners behov av trygga och inkluderande miljöer (Porta m.fl. 2017, Greed 2019). Lokala praktiker, lagar och regleringar för offentliga toaletter kan variera stort från ett samhälle till ett annat, och faktorer som till exempel kön (Skoglund &

Holt 2021), funktionsvariation (Serlin 2010) och ekonomi (Banks 1991) kan påverka huruvida en person de facto har tillgång till offentliga toaletter eller inte.

Internationella rapporter lyfter ofta fram de nordiska länderna som de mest jämställda samhällena i världen (Teigen & Skjeie 2017, Global gender gap report 2022:5). Vi vill undersöka om detta avspeglas i skyltningen av offentliga toaletter i Finland och Sverige. Hur framträder toalettskyltningen, vad gäller könsaspekter, i Helsingfors, Mariehamn och Stockholm för toaletter i olika slags offentliga och kommersiella byggnader, såsom museer, bibliotek och shoppingcenter? Analysen bygger på fotografier av skyltningen för drygt 500 toaletter i Helsingfors i Finland (drygt 650 000 invånare), i Mariehamn på Åland (knappt 12 000 invånare) och i Stockholm i Sverige (drygt 980 000 invånare), insamlade under åren 2023–2024.

Studien adresserar följande frågeställningar:

- Vilka övergripande mönster märks i toalettskyltningen i Helsingfors, Mariehamn och Stockholm?
- Hur stora andelar av de offentliga toaletterna i de tre städerna är köns specifika respektive könsneutrala?
- Vad säger toalettskyltningen om kön som en aspekt av samhällelig relevans i dagens Finland och Sverige?

Frågorna analyseras i ljuset av om och hur kön konstrueras och relevantgörs i den toalettskyltning som ingår i den gemensamma stadsmiljön. Med ett sociolingvistiskt intresse för toalettlandskapen i tre nordiska städer och speciellt för köns kategorisering i städernas skyltmiljöer, bidrar studien till forskning om språk och kön (Edlund m.fl. 2007, Angouri & Baxter 2021) samt språkliga landskap (Shohamy, Ben-Rafael & Barni 2010, Gorter & Cenoz 2023). Utifrån ett geosemiotiskt perspektiv (Scollon & Scollon 2003) på toalettskyltningen som förankrad i en specifik tid och plats är vi även intresserade av vilka likheter och skillnader som märks mellan de tre städerna och mellan olika slags miljöer.

2 Bakgrund, teori och tidigare forskning

Offentliga toaletter och huruvida de är och borde vara könsneutrala eller könsspecifika har under de senaste åren varit ett återkommande tema i svensk och finländsk media (t.ex. Yle 26.7.2017, 24.7.2023, Göteborgs-Posten 7.12.2022, Dagens Nyheter 18.1.2024), vilket visar att kön är ett relevant och aktuellt ämne för dagens toalettlandskap i Finland och Sverige samt ett ämne som väcker känslor och debatt. Köns kategoriserade kontra icke-köns-kategoriserade toaletter har också blivit en fråga för världspolitiken under senare år då styrande i Ryssland använt just förekomsten av könsneutrala toaletter för att argumentera för avsaknad av ”normala värderingar” i samhällen i väst. I en artikel i Dagens Nyheter i januari 2024 skrivs följande:

– Gemensamma toaletter för pojkar och flickor eller något sånt. Det har blivit vardag där, sa Putin och syftade på länderna i väst.

– Det är väldigt svårt för folk med traditionella, normala värderingar att leva under sådana omständigheter, lade han till under ett möte med lokalpolitiker från hela Ryssland. Presidenten hävdade att många ryssar som tidigare emigrerat nu börjar återvända – just på grund av toaletterna.

[...]

Påståendena hånas friskt i sociala medier, där många påpekar att 20 procent av de ryska hushållen saknar inomhustoalletter med rinnande vatten.

(Dagens Nyheter 18.1.2024)

Putins kommentar ovan spär på utrikesminister Lavrovs uttalande efter ett OSSE-ministermöte i Stockholm under 2022. I ett kritiskt tal mot toleransen för olika könsidentiteter i Europa lyfte den ryska utrikesministern just toalettskyltning som en chockartad upplevelse under ministermötet:

– Jag visades till en dörr som det stod ”WC” på. Jag frågade: ”Är det damernas eller herrarnas?” Då fick jag veta att den var för alla.

– Jag kunde inte tro det, men det var verkligen så det var. Du kan inte föreställa dig hur omänskligt det är.

(Göteborgs-Posten 7.12.2022)

Sveriges dåvarande utrikesminister Linde gav snabbt svar på tal genom Twitter:

At the #OSCE ministerial Russian FM was chocked (sic!) by gender-neutral toilets. The rest of us were chocked (sic!) by the revelation that Russia no longer would accept the European Security Order.

Ovan citerade mediedebatt visar att toalettskyltning inte enbart handlar om tillgänglighet, kön och identitet, utan att frågan fått betydligt större symbolvärde än så. Offentliga toalettlandskap kan som Wiseman (2019) observerar anses såväl reflektera som bidra till att skapa värderingar i lokalsamhället. I Norden är just jämställdhet en av de centrala samhällseliga värderingarna, vilket konkretiseras exempelvis i lagar och regleringar samt tillämpningar av dessa. I Finland ledde en uppdatering av diskrimineringslagen (30.12.2014/1325) bland annat till en klar ökning av könsneutrala toaletter (Yle 24.7.2023) och även till att en särskild symbol för könsneutrala toaletter togs fram (Yle 26.7.2017, se mittenbilden i figur 2).

Rapporter visar att köns kategoriserade toaletter kan leda till hotfulla situationer och negativa upplevelser för vissa grupper i samhället (Porta m.fl. 2017). I en rapport om transpersoners levnadsvillkor återfinns exempelvis följande berättelse:

Könade, offentliga toaletter är alltid ett helvete och jag försöker alltid att undvika dem så gott det går. Jag har flertalet gånger blivit hotad, utsatt för våld eller ifrågasatt och trakasserad på toaletter. Oavsett vilken (toalett) jag använder kommer det bli problem. (SOU 2017:92, Transpersoners levnadsvillkor, Berättelse 33)

Även om det finns en viss samstämmighet kring könsneutrala toaletters vikt och värde i dagens nordiska städer är dessa toaletter samtidigt ett ämne som väcker starka åsikter, även i Finland och Sverige. De könsneutrala toaletterna har kritiserats bland annat utifrån säkerhet och hygien, och speciellt kvinnor har lyfts fram som en grupp som efterlyser könsspecifika toaletter (Greed 2019, Peng & Wu 2023). Följande citat ger ett exempel på denna debatt:

Blyghet, prydhet, orenhet och otrygghet – det är några av orsakerna till att många upplever könsneutrala toaletter som otrevliga. På grund av kritiken har en del börjat byggas om till traditionella toaletter separata för män och kvinnor. (Yle 24.7.2023)

Nyhetsartikeln som citeras ovan beskriver hur ett köpcenter i Helsingfors först infört könsneutrala toaletter men därefter valt att utifrån kundrespons gå över till att erbjuda såväl könsneutrala som könsspecifika rum. För större miljöer kan det här vara ett sätt att tillhandahålla ett toalettlandskap där olika slags besökare känner sig inkluderade och har en trygg och därmed reell möjlighet att använda de offentliga hygienutrymmena.

Offentliga toaletter har väckt uppmärksamhet även i tidigare forskning, inte minst i relation till kön. Könsneutrala toaletter har diskuterats sedan 1980-talet, men ursprungligen handlade det om att främja kvinnors rättigheter och deras möjligheter att delta i samhället (Banks 1991). Sedan dess har den förgivettagna binära könsindelningen blivit alltmer ifrågasatt (Greed 2019, Skoglund & Holt 2021) och när vi i dag talar om könsneutrala toaletter tänker vi ofta i första hand på icke-binära personers rättigheter och möjligheter (Levi & Redman 2010, Porta m.fl. 2017, Skoglund & Holt 2021). Parallellt med detta pågår diskussionen om att bevara även könsspecifika toaletter och att erbjuda speciellt kvinnor tillräckligt många offentliga toaletter (Greed 2019, Yle 24.7.2023).

Utifrån dagens samhällsvärderingar i Norden och till dem kopplade diskussioner om en universell design som strävar efter miljöer som är öppna, inkluderande och tillgängliga för alla (Ericsson m.fl. 2020), uppfattas offentliga miljöer som utesluter vissa besökare vanligtvis som problematiska. Miljöer som inkluderar alla och är tillgängliga för alla ses som ett mål att sträva efter. Kategoriseringar av besökare utifrån exempelvis kön eller funktionsvariation kan dock leda till att någon grupp trots goda avsikter blir marginaliserad (Ericsson m.fl. 2020, Ericsson 2023). Forskare argumenterar därför numera för att offentliga miljöer inte alls behöver vara ställen där människor indelas i olika kategorier, utan att fokus i stället kan ligga på att beskriva miljöerna (Ericsson m.fl. 2020, Hedvall m.fl. 2022, Ericsson 2023). I detta sammanhang använder Hedvall m.fl. (2022:85) begreppet *nonclusive design* för utformning som ”resists categorisations of bodies/roles and that does not come with predefined or presupposed limits in terms of who it is meant for”. Vad gäller toalettlandskap innebär *nonclusive design* i praktiken att frångå skyltar som signalerar att toaletten är avsedd för exempelvis damer, herrar eller besökare av alla kön för att i stället beskriva att det handlar om en toalett och vilket slags utrustning (t.ex. urinoar, skötbord) och rum (t.ex. större eller mindre utrymme) det är fråga om (Ericsson 2023).

3 Material och metod

Undersökningen har utförts som en språklig landskapsstudie (Scollon & Scollon 2003, Shohamy, Ben-Rafael & Barni 2010, Gorter & Cenoz 2023), med en för detta forskningsfält kännetecknande metod: insamling av material genom att fotografera skyltar i det offentliga rummet (Gorter & Cenoz 2023:90). Analysen utgår i vårt fall ifrån totalt 502 fotograferade toaletter i Helsingfors (214), Mariehamn (111) och Stockholm (177). Materialet har samlats in under 2023 och 2024 i officiella och kommersiella domäner i städernas offentliga rum och inkluderar miljöer som bibliotek, biografier, caféer och restauranger, museer, myndigheter, shoppinggallerior, teatrar och universitet. Vi har strävat efter att inkludera liknande slags miljöer i de tre städerna.

I stadens offentliga rum är det tillåtet att fotografera skyltar som är allmänt synliga, men det kan diskuteras var gränsen mellan offentliga och privata miljöer går. Vi har samlat in material i långt över hundra olika slags miljöer som är fritt tillgängliga för den som rör sig i staden och som vi därmed upplever vara en del av den offentliga gemensamma stadsmiljön. Vi har inte haft reella möjligheter att informera ansvariga i de enskilda miljöerna om materialinsamlingen, men i vissa sammanhang där det öppnats en möjlighet, exempelvis då personal varit på plats, har vi informerat om studien och ibland också kunnat ställa frågor om den aktuella toalettskyltningen. Vårt material inkluderar inte personuppgifter, men vi har information om exakt var och i vilka sammanhang skyltmaterialet samlats in. Även om detta inte kan anses vara känsligt material har vi valt att presentera resultaten så att toalettskyltningen inte kan kopplas till specifika aktörer.

Inom språkliga landskapsstudier är såväl kvantitativa som kvalitativa analyser vanliga och många studier kombinerar båda infallsvinklarna (Blackwood 2015, Gorter & Cenoz 2023). Föreliggande studie är en första ingång till ett stort och mångsidigt material och den främsta avsikten med studien är att identifiera övergripande mönster i toalettlandskapen i de tre städerna, med speciellt intresse för hur kön konstrueras och relevantgörs. I analysen är vi således intresserade av fördelningen av olika slags toalettskyltning, vilket gör en kvantitativ infallsvinkel relevant, även om vi därtill diskuterar vissa skyltar i större detalj.

För kvantitativa analyser är det centralt att slå fast en räknebar analysenhet och här är olika ingångar möjliga (se t.ex. Cenoz & Gorter 2006, Backhaus 2007). Vi är intresserade av själva toalett miljön och hur den tillgängliggörs genom skyltning, där skyltningen kan bestå av en eller flera enheter. Vår analysenhet är därför toalettdörrar och till toaletten vägledande skyltar i sin

helhet, snarare än enskilda skyltar. Det bör förtydligas att vi stannat vid den första dörr som kategoriserar besökare. Vi har alltså inte öppnat dörrar som markerats med exempelvis ”Herrar” för att leta efter ytterligare dörrar och skyltar innanför den första besökarkategoriserande dörren.

Toaletten kan antingen ha en eller flera skyltar på eller i närheten av dörren och/eller längre ifrån, eller vara helt oskyltad. Antalet skyltar är alltså större än studiens 502 dörrar och i materialet finns det många olika variabler att ta fasta på. Det handlar till exempel om skyltarnas utformning, vad gäller symboler kontra text, språkval, förekomst av punktskrift, men också om skyltarnas placering och synlighet. I grundanalysen av materialet har vi utgått ifrån jämförbara kodningsscheman, som ofta används för kvantitativa analyser av språkliga landskap (t.ex. Ben-Rafael m.fl. 2006). I kodningsschemat anger vi exempelvis könskategorisering, språk och typ av miljö såsom restaurang, museum eller bibliotek.

I denna studie avgränsar vi analysen genom att ge en kort beskrivning av övergripande mönster för mottagaranpassning och kategoriseringar för att sedan ta fasta på fördelningen mellan könsspecifika och könsneutrala offentliga toaletter samt toaletter som inte kategoriserar besökarna enligt kön utan snarare beskriver utrymmet. I analysen beskriver och diskuterar vi såväl generella mönster för de tre städerna som de smärre skillnader vi noterar mellan orterna. Vi är intresserade av toalettskyltar förankrade i specifika tider och platser (Scollon & Scollon 2003), snarare än av skyltarna som semiotiska enheter i sig (Iio 2019).

4 Resultat

Studiens resultat utgår ifrån analyser av samtliga objekt som fotograferats i Helsingfors (214), Mariehamn (111) och Stockholm (177), totalt 502. I avsnitt 4.1 presenteras övergripande mönster för skyltningen i de tre städerna, vad gäller exempelvis språkval och instruktioner samt kategorisering av tilltänkta besökare. Därefter, i avsnitt 4.2, belyses fördelningen mellan könskategoriserande och icke-könskategoriserande toalettskyltning. Samtliga resultat-avsnitt aktualiserar viss jämförelse mellan städerna.

4.1 Övergripande mönster för toalettskyltningen

Så gott som varje toalettdörr i vårt material har åtminstone en skylt och de allra flesta har flera. Skyltarna sitter på, i närheten av och/eller en bit ifrån toalettdörren. Bland de 502 objekt som ingår i materialet är det enbart 6 toaletter, samtliga i Stockholm, som helt saknar skyltning. Totalt annonseras alltså 99 % (496 av 502) av de dokumenterade toaletterna genom någon form av skyltning.

Skytarna kan inkludera ord och förkortningar eller symboler och bilder av olika slag. I de fall skyltningen består av ord eller förkortningar används vanligtvis det eller de språk som är huvudspråk i samhället (svenska i Stockholm och Mariehamn, finska eller ibland finska och svenska i Helsingfors), därtill förekommer engelska relativt ofta. Det är dock inte alltid entydigt att tilldela skylten ett specifikt språk, speciellt när det gäller förkortningar. *M* kan exempelvis på alla tre språken indikera att toaletten är avsedd för herrar: svenska (*män*), finska (*miehet*) och engelska (*men*). I båda länderna och i alla tre städerna är den ursprungligen engelska förkortningen *WC* därtill mycket vanlig, vilken numera kunde anses vara svensk, finsk, engelsk eller närapå universell. I enstaka fall förekommer därtill kombinationer av språk, som i det franskinspirerade *dam-* respektive *herrtoilette* eller det svenskengelska *damtoilet* och *herrtoilet*. I Stockholm och Helsingfors märks toalettskyltar med punktskrift, vilket vi inte noterat vid någon av de 111 toalettdörrar som fotograferats i Mariehamn.

Utöver ord och förkortningar används också olika symboler och bilder, t.ex. herr- eller damsiluetter, symboler för icke-binära könsidentiteter, rullstolar, bebisar eller bilder på urinoarer eller toalettstolar. Med dessa skyltar förmedlas en beskrivning av utrymmet i fråga och/eller en kategorisering av de besökare toaletten är avsedd för.

Beskrivningarna av toalett miljön innebär ofta i praktiken en anvisning om att det finns en toalett bakom dörren (*WC*), men skyltar som beskriver toalett miljön kan även redogöra för utrustningen (t.ex. skötbord) eller rummet (t.ex. större utrymme). Den här typen av skyltning kan ses som ett slags *nonklusivitet* (se Hedvall m.fl. 2022), eftersom skyltningen inte preciserar om det större utrymmet är avsett för besökare med exempelvis rullstol, barnvagn eller annat behov av en rymligare toalett miljö.

I de fall kategoriserande skyltar används handlar det vanligtvis om skyltar som beskriver besökaren utifrån ålder (t.ex. bebis, vuxen), institutionell roll (t.ex. kund, personal), kön (t.ex. kvinna, man) eller huruvida besökaren är hjulburen (t.ex. rullstol, barnvagn). I följande avsnitt presenterar och

diskuterar vi resultaten från våra analyser av den kategorisering som specifikt rör kön samt den toalettskyltning som tvärtom inte relevantgör kön.

4.2 Könrelaterad och icke-könrelaterad toalettskyltning

Som en allra första indelning av toalettskyltarna, med fokus på kön, har en sammanställning utifrån könskategoriserande och icke-könskategoriserande skyltning genomförts. Skyltningen i den förstnämnda kategorin ger alltså på något sätt, i ord eller bild, uttryck för den tilltänkta besökarens kön, medan icke-könskategoriserande skyltning inte innehåller symboler eller ord som kan kopplas specifikt till kön. Vid en analys av det totala materialet framkommer att 309 av de totalt 502 toaletterna (62 %) är könskategoriserande, medan 193, alltså 38 %, inte är det. Den största andelen könskategoriserande skyltning återfinns i materialet insamlat i Mariehamn, 71 % (79 av totalt 111), medan den lägsta andelen återfinns i Stockholm, med 52 % könskategoriserande skyltning (92 av 177). Motsvarande siffra för Helsingfors är 64 % (138 av 214 toaletter).

Toalettskyltningen har också analyserats utifrån en könsneutral (kombinationer av kvinna/man eller unisex) respektive binär indelning. Tabell 1 redogör för resultatet av den analysen.

Tabell 1. Könneutral respektive binär toalettskyltning.

Typ av skylt/ Ort	Könsneutrala	Kvinna	Man	Oklara	Totalt
Helsingfors	122 (57 %) – av vilka explicit unisex 46 (21 %)	48 (22 %)	42 (20 %)	2 (1 %)	214
Mariehamn	43 (39 %) – av vilka explicit unisex 11 (10 %)	35 (31 %)	33 (30 %)	0 (0 %)	111
Stockholm	134 (76 %) – av vilka explicit unisex 49 (28 %)	23 (13 %)	19 (11 %)	1 (1%)	177
Totalt	299 (60 %) – av vilka explicit unisex 106 (21 %)	106 (21 %)	94 (19 %)	3 (1 %)	502

Siffrorna i tabell 1 visar att en majoritet av toaletterna i Stockholm och Helsingfors är könsneutralt skyltade, medan majoriteten av toaletterna i Mariefhamn har en binär indelning med toaletter för damer respektive herrar. I Stockholm och Helsingfors är mellan 20 och 30 % av toaletterna explicit skyltade med text eller symbol för unisex, medan enbart 10 % av toaletterna i Mariefhamn har explicit unisex-skytning.

Ett annat resultat som framkommer av sammanställningen ovan är att det i samtliga städer finns något fler könsspecifika toaletter för damer än för herrar. Greed (2010) diskuterar detta som en jämställdhetsfrämjande fördelning, bland annat med tanke på kvinnors stundtals utökade behov av toalettid. I materialet märks inte någon egentlig skillnad mellan mäns och kvinnors förväntan att dela toalett med bebisar eller rullstolar, utan könsfördelningen framstår i detta sammanhang som relativt jämn (jfr Serlin 2010).

De flesta könsneutrala toaletter med könsrelaterad skytning inkluderar skyltar som anspelar på kvinnor respektive män (se figur 1). Därtill finns toalettskyltar som explicit lyfter fram andra köns kategorier (se figur 2). Detta gäller för 9 % (19 av 214) av skytningen i Helsingfors, 3 % (6 av 177) i Stockholm och 1 % (1 av 111) i Mariefhamn. Ibland kan toalettskytningen även inkludera såväl män och kvinnor som alla kön (se figur 3).

Figur 1. Toalettskytning för kvinnor och män.

Figur 2. Unisex-toalettskyltning.

Figur 3. Toalettskyltning för kvinnor, män och alla kön.

I materialet märks vissa lokala särdrag vad gäller unisex-skytningen. I Stockholm är det vanligt med en figur med ett byxben och ett ben med kjol (se bild 1 i figur 2), vilket också är motivet för den enda unisex-skylten från Mariehamn. Symbolen på bild 2 i figur 2 är unik för Helsingfors, där den är vanlig för könsneutrala toaletter, i likhet med texten *UNISEX* (se bild 3 i figur 2 och figur 3).

I två skyltar från Stockholm används regnbågsfärger tillsammans med unisex-symboler. Den ena skylten, från ett hotell, utmärker sig på olika sätt, inte minst genom den längre text som skrivs fram (texten syns i bild 1 i figur 4, med en förstoring i bild 2). Helheten framstår som en form av varumärkesstrategi eller *diversity branding*, där toalettdörren används för att uttrycka inkludering och tolerans för olika könsidentiteter.

Figur 4. Unisex-skytning med regnbågsfärger.

Skytningen, med omfattande inslag av text, är intressant på olika sätt och skulle kunna analyseras i ett eget avsnitt. Här nöjer vi oss med att konstatera att hotellet, varifrån skyltningen hämtats, vill skapa en inkluderande och trygg toalettmiljö oavsett besökarens könsidentitet, men att detta enbart äger rum under PRIDE. Som framgår av den förstörade texten i mitten av figur 4 omvandlas toaletterna under denna period till könsneutrala utrymmen. Möjligtvis skulle ett kritiskt öga kunna koppla den tillfälliga skyltningen till diversity/PRIDE/inclusivity washing (Baker m.fl. 2024). Detta är den enda skylten i vårt material där det påtalas att skyltningen ändras under en viss temaperiod.

Ett ytterligare resultat som framkommer av våra analyser är att själva toalettmiljön, inte minst dess storlek, påverkar toaletternas skyltning. Materialet visar att större miljöer i Helsingfors och Stockholm, med flera kundtoaletter, kan erbjuda såväl könsspecifika som könsneutrala alternativ. I några fall kan vi notera att verksamheterna (t.ex. biografier och varuhus) valt att ha könsneutrala toaletter på ett våningsplan och könsspecifika på ett annat. Mindre miljöer, med en enda kundtoalett, kan inte gärna dela in toalettlandskapet för olika slags besökare utan erbjuder i stället ett rum för alla.

5 Diskussion och slutkommentar

I dagens nordiska städer är frågor som rör könsrelaterad toalettskytning av stor relevans för vissa grupper i samhället, samtidigt som könsneutrala

offentliga toaletter också varit utgångspunkt för livlig samhällsdebatt, ibland på hög politisk nivå. I vår artikel har mediedebatt och samhällsmedborgares berättelser fått rama in en språklig landskapsstudie där skyltningen av 502 toaletter från tre städer (Helsingfors, Mariehamn och Stockholm) fotograferats i två av världens mest jämställda länder, Finland och Sverige (Teigen & Skjeie 2017, Global gender gap report 2022:5).

Analysen visar att offentliga toaletter i de tre städerna ofta är rikligt skyltade i olika modaliteter. De språk som syns mest är lokalsamhällets huvudspråk och engelska, men verbala budskap får ofta sällskap av symboler och bilder av olika slag. Toalettskyltningen följer i vissa fall principen om nonklusivitet (Hedvall m.fl. 2022), med utgångspunkt i faciliteten och dess funktioner snarare än besökaren. I många fall inkluderar skyltningen dock även någon form av kategorisering av den tilltänkta besökaren, vilket lätt leder till att någon grupp blir exkluderad (Ericsson m.fl. 2020, Ericsson 2023). I den här artikeln har vi fokuserat på kategoriseringar utifrån kön.

Största delen av de toaletter vi studerat relevanter gör kön som kategori. Andelen för olika könskategorierna varierar dock en del mellan städerna, där Mariehamn har den högsta andelen könskategorierna och Stockholm den lägsta. I Stockholm och Helsingfors är de flesta offentliga toaletterna avsedda för fler kön än ett, medan majoriteten av de könskategorierna är binärt indelade i Mariehamn. Därtill är unisex-skytningen näst intill obefintlig i Mariehamn, men något vanligare i Stockholm och Helsingfors. Offentliga toalettlandskap, och skyltning i stadsmiljöer över lag, är förankrade i sin lokala miljö med lokala värderingar (se Scollon & Scollon 2003, Wiseman 2019). Toalettskytningens utformning kan eventuellt även kopplas till det omgivande samhällets storlek. Det här kunde vara en av förklaringarna till att Stockholm har en något större andel könsneutrala toaletter än Helsingfors, medan Mariehamn har den största andelen binärt indelade toaletter.

Skytningens variation är också större i de två större städerna, där en större text-, figur- och symbolrikedom märks. Det vi tolkar som en form av *diversity branding* framträder företrädesvis i de två storstäderna. Ett resultat som dock är likvärdigt i de tre studerade städerna är en smärre skillnad i antal toaletter för kvinnor respektive män i binärt skyltade miljöer. I samtliga städer finns något fler toaletter för kvinnor, vilket i tidigare forskning (t.ex. Greed 2010) beskrivits som en jämställdhetsfrämjande ojämlikhet.

Vår studie visar att universella behov inte alltid har universella lösningar och att det kan finnas lokala nyansskillnader även i närliggande samhällen. Det övergripande mönstret reflekterar dock på många sätt att materialet

samlats in i tre nordiska städer på 2020-talet, där en strävan efter jämlikhet och inkludering synliggörs i utformningen av toalettlandskapen. Hur en verksamhet väljer att skylta sina toaletter varierar från fall till fall och ibland märks även olika skyltning inom en och samma verksamhet. Möjligtvis är detta en lösning vi kommer att se mer av i framtiden, där vissa, företrädesvis personer som identifierar sig som kvinnor, föredrar ett eget rum, medan andra önskar rum för alla.

Litteratur

- Agenda 2030*: Globala målen för hållbar utveckling. <https://fn.se/globala-malen-for-hallbar-utveckling/> Hämtat 2024-08-16.
- Angouri, Jo & Baxter, Judith (red.), 2021: *The Routledge Handbook of Language, Gender and Sexuality*. London: Routledge.
- Backhaus, Peter, 2007: *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Baker, Andrew, Larcker, David F., McClure, Charles, Saraph, Durgesh & Watts, Edward, 2024: Diversity Washing. *Journal of Accounting Research* 62 (5). S. 1661–1709.
- Banks, Taunya Lovell, 1991: Toilets as a Feminist Issue: A True Story. *Berkeley Women's Law Journal* 2. S. 263–289.
- Ben-Rafael, Eliezer, Shohamy, Elana, Hasan Amara, Muhammad & Trumper-Necht, Nira, 2006: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. I: Durk Gorter (red.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 7–30.
- Blackwood, Robert, 2015: LL explorations and methodological challenges. Analysing France's regional languages. *Linguistic Landscape* 1 (1/2). S. 38–53.
- Cenoz, Jasone & Gorter, Durk, 2006: Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* 3 (1). S. 67–80.
- Dagens Nyheter*, 18.1.2024: *Toaletter i fokus när Putin inleder sin valkampanj*. <https://www.dn.se/varlden/toaletter-i-fokus-nar-putin-inleder-sin-valkampanj/> Hämtat 2024-08-16.
- Diskrimineringslag (30.12.2014/1325). <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2014/20141325/> Hämtat 2024-08-16.
- Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin, 2007: *Språk och kön*. Falun: Nordstedts Akademiska Förlag.
- Ericsson, Stina, 2023: Equality, marginalisation, and hegemonic negotiation: Embodied understandings of the built and designed environment. *Multimodality & Society* 3 (4). S. 313–335.

- Ericsson, Stina, Wojahn, Daniel, Sandström, Ida & Hedvall, Per-Olof, 2020: Language that Supports Sustainable Development: How to Write about People in Universal Design Policy. *Sustainability* 12 (22).
- Global gender gap report*, 2022: By the World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/> Hämtat 2024-08-16.
- Gorter, Durk & Cenoz, Jasone, 2023: *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Bristol: Multilingual Matters.
- Greed, Clara, 2010: Creating a non-sexist restroom. I: Harvey Molotch & Laura Noren (red.), *Public Restrooms and the Politics of Sharing*. New York, London: New York University Press. S. 117–141.
- Greed, Clara, 2019: Join the queue: Including women’s toilet needs in public space. *The Sociological Review* 67 (4). S. 908–926.
- Göteborgs-Posten*, 7.12.2022: Lavrovs ilska mot svenska toaletterna (Andreas Granath). <https://www.gp.se/nyheter/varlden/lavrovs-ilska-mot-svenska-toaletterna.b1c404e1-2226-471f-9a08-459f9cf9> Hämtat 2024-08-16.
- Hedvall, Per-Olof, Price, Margaret, Keller, Johnna & Ericsson, Stina, 2022: Towards 3rd generation universal design: exploring nonclusive design. I: Ilaria Garofolo, Giulia Bencini & Alberto Arengi (red.), *Transforming our World through Universal Design for Human Development. Proceedings of the Sixth International Conference on Universal Design (UD2022)*. Amsterdam, Berlin & Washington, DC: IOS Press. S. 85–92.
- Iio, Jun, 2019: The Semiotics of Toilet Signs. I: Masaaki Kurosu, (red.), *Human-Computer Interaction. Design Practice in Contemporary Societies*. Springer. S. 285–294.
- Levi, Jennifer & Redman, Daniel, 2010: The Cross-Dressing Case for Bathroom Equality. *Seattle University Law Review* 34. S. 133–171.
- Peng, Yen-Wen & Wu, Wei-Ning, 2023: Who would (not) use all-gender toilets... and why? A study on university students in Taiwan. *Gender, Place & Culture* 30 (2). S. 161–182.
- Porta, Carolyn M., Gower, Amy L., Mehus, Christopher J., Yu, Xiaohui, Saewyc, Elizabeth M., Eisenberg, Marla E., 2017: “Kicked out”: LGBTQ youths’ bathroom experiences and preferences. *Journal of Adolescence* 56. S. 107–112.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2003: *Discourses in Place: Language in the Material World*. New York: Routledge.
- Serlin, David, 2010: Pissing without pity. Disability, gender and the public toilet. I: Harvey Molotch & Laura Noren (red.), *Public Restrooms and the Politics of Sharing*. New York & London: New York University Press. S. 167–185.
- Shohamy, Elana, Ben-Rafael, Eliezer & Barni, Monica (red.), 2010: *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, Buffalo & Toronto: Multilingual Matters.
- Skoglund, Annika & Holt, Robin, 2021: Spatially organizing future genders: An artistic intervention in the creation of a hir-toilet. *Human Relations* 74 (7). S. 1007–1032.

- SOU, 2017:92: *Transpersoner i Sverige. Förslag för stärkt ställning och bättre levnadsvillkor*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Yle*, 26.7.2017: Sukupuolineutraali wc sai oman merkkinsä (Jari Strömberg). <https://yle.fi/a/3-9692603/> Hämtat 2024-08-16.
- Yle*, 24.7.2023: Unisex-toaletter fick kritik – i Rewell center i Vasa återinfördes dam- och herrtoaletter (Heidi Maria Harju). <https://svenska.yle.fi/a/7-10038554/> Hämtat 2024-08-16.
- Teigen, Mari & Skjeie, Hege, 2017: 'The Nordic Gender Equality Model. I: Oddbjørn P. Knutsen (red.), *The Nordic Models in Political Science. Challenged, but Still Viable?* Bergen: Fagbokforlaget. S. 125–147.
- Twitter* (nu X), 07.12.2022: Ann Linde. <https://x.com/AnnLinde/status/1600526240674373633/> Hämtat 2024-08-16.
- Wiseman, Philippa, 2019: Lifting the lid: Disabled toilets as sites of belonging and embodied citizenship. *The Sociological Review* 67 (4). S. 788–806.

(De)legitimeringar och diskurser i mediedebatten om svensk transvård

Carin Leibring Svedjedal

1 Inledning

Följande artikel syftar till att analysera diskurser om transvård i svensk mediedebatt, vars fokus riktas mot hur den svenska transvården utförs idag, dess brister och förtjänster, vem som är legitim vårdtagare och på vilka sätt transvården behöver förbättras eller begränsas. Syftet formuleras utifrån att det finns en forskningslucka om hur diskurser i medierapportering reglerar villkor för transpersoners möjlighet att leva i enlighet med sin könsidentitet, både på individ- och samhällsnivå. Detta utforskas med utgångspunkt i transgenderteorier som tar fasta på om transpersoners perspektiv framträder i diskussioner som berör transpersoner.

Bakgrunden till artikeln är att SVT:s Uppdrag granskning under åren 2019–2023 gjort en rad program som kritiskt undersöker den svenska transvården. Dessa program har därefter givit upphov till en vidare mediedebatt om hur transvården utförs i Sverige, vem som ska kunna få transvård och om vården över huvud taget är lämplig att erbjuda. I följande artikel analyserar jag delar av denna mediedebatt genom en (de)legitimerings-analys av utvalda ledare och debattartiklar som publicerats i anslutning till Uppdrag granskningens program. Artikeln utgår från analyser som genomförts inom ramen för mitt pågående avhandlingsprojekt, och kan ses som en delundersökning av ett urval texter som ingår i en mer omfattande analys i avhandlingen där diskurser om kön och identitet hos transpersoner utgör det huvudsakliga forskningsobjektet.

2 Kontextualisering

Att vara trans innebär att inte identifiera sig med det kön som tilldelades vid födseln (RFSL u.å.). Som trans kan en välja att genomgå könsbekräftande vård för att korrigera ens kön i form av medicinsk behandling där även samtalsterapi och annan psykologisk vård kan ingå, liksom sociala och juridiska korrigeringar av ens kön. Denna process kallas *transition*.

Könsbekräftande vård, eller transvård, innebär att en person som identifierar sig som trans har fått de medicinska diagnoserna könsdysfori och transsexualism och till följd av dessa diagnoser fått möjlighet att fysiskt korrigera sin kropp till det kön som personen identifierar sig med. Den fysiska eller medicinska korrigeringen kan bestå av hormonbehandlingar och kirurgiska ingrepp som korrigerar exempelvis bröst, ansikte samt inre och yttre könsorgan. De som söker sig till transvård behöver dock inte genomföra alla ingrepp eller behandlingar, utan det beslutas individuellt i vilken omfattning transvården görs; transvård kan därför också innebära att enbart ha stödjande psykologsamtal för att reda ut frågor om könsidentiteten och vilka behov av vård som föreligger.

De SVT-producerade programmen som kritiskt granskar den svenska transvården (SVT 2019; SVT 2021; SVT 2022a; SVT 2022b; SVT 2023) utgör inte primärt analysmaterial (se vidare i 4 Material och metod), men kontextualiserar undersökningen och analysmaterialet. I programbeskrivningen av Transkriget (SVT 2023) beskrivs transvården som ”en av vår tids mest omdebatterade frågor” och att det finns en stark polarisering mellan de olika sidorna i debatten. I anslutning till de fem SVT-programmen som handlar om svensk transvård har ett flertal debattartiklar och ledare publicerats i svenska dags- och kvällstidningar, vilka analyseras i artikeln. Debatterna har även förts utifrån uppgifter om att resurserna till transvården minskat, i form av att ett lägre antal remisser har skrivits till initiala vårdkontakter för personer som söker sig till medicinsk utredning av könsdysfori (SVT Nyheter 2020).

3 Teoretiska utgångspunkter

Föreliggande undersökning görs med en socialkonstruktivistisk syn på språk respektive kön. En socialkonstruktivistisk syn på språk innebär i korthet ett perspektiv som ser på språk, tanke och samhälle som växelverkande med varandra; språket kan påverka hur tanke och samhälle organiseras, men tanke och samhälle kan i sin tur också påverka språket. Den socialkonstruktivistiska synen på kön innebär i sin tur att jag ser kön som en social kategorisering och en del av identiteten som inte är bestämd på förhand och essentiell, utan snarare ett uttryck som kan skapas och omförhandlas i interaktion med omgivningen (jfr Butler 1990). En socialkonstruktivistisk syn på kön har tidigare ofta grundats i en uppdelning mellan socialt och biologiskt kön (*genus* respektive *kön*, eng. *gender* och *sex*). I artikeln utvidgas detta till en fyrdelad förståelse av kön; se figur 1.

Biologiskt kön⁹	Juridiskt kön	Socialt kön	Mentalt kön
Reproduktions-organ Kromosomer Kroppslig manifestering	Officiella register ID-handlingar Juridisk manifestering	Könsroller Normer Yttre attribut Interaktionell och performativ manifestering	Upplevt kön Den egna uppfattningen Affektiv manifestering ¹⁰

Figur 1. Fyrdelad förståelse av kön

Uppdelningen i figuren gör gällande att kön består av fler aspekter än enbart kroppslig och social manifestering; kön behöver även förstås utifrån hur en individ själv upplever sin könsidentitet, och om den egna uppfattningen överensstämmer med det biologiska, sociala och juridiska könet, eller inte. Detta får särskilt stor betydelse för transpersoner, där det mentala könet spelar en central roll. Uppdelningen görs även i syfte att anlägga ett *translingvistiskt perspektiv* på språk, kön och identitet. Translingvistik är en teoretisk avknoppning från queerlingvistik och transgenderteorier, där fokus läggs på transpersoners språkliga villkor; dessa villkor gäller dels språkliga resurser som relevantgörs för transpersoner i att skapa kön och identitet (dvs. det sociala och juridiska könet), dels språkliga konstruktioner av trans i mer övergripande diskurser (Bissenbakker & Raun 2023, Raun & Bissenbakker 2024). Inom translingvistik relevanter görs så kallad *transnormativitet* liksom *cisnormativitet*, alltså normer för hur trans- respektive cispersoner förväntas vara; dessa normer kan även grunda en vidare förväntan på att transpersoner ska sträva efter att passera tillräckligt mycket som ett visst kön så personen uppfattas som cis.

Diskurs definieras i artikeln som olika uppsättningar av kunskaper, normer, erfarenheter och föreställningar om vissa fenomen och den språkliga formuleringen av detta (se även Idevall Hagren & Westberg 2024:20, Foucault 2002:72, samt Wodak & Meyer 2016:6). Artikelns teoretiska ramverk består således av en fyrdelad förståelse av kön, ett translingvistiskt

⁹ Begreppet ”biologiskt” kan avse många aspekter av kroppslig manifestering. I artikeln används begreppet för all variation i fysisk manifestering av kön, liksom de delar av reproduktionssystemet som inte syns med blotta ögat. Begreppet innefattar även fysisk manifestering som går bortom binära kroppar, alltså kroppar där de olika könade fysiologiska attributen inordnas i maskulint och feminint kodade kategorier.

¹⁰ ”Affekt” ska här inte primärt förstås som ordboksdefinitionen ’stark sinnesrörelse’, utan som en teoretisk förankring där affekt-begreppet handlar om att fånga upp, analysera, och på så sätt validera känslor.

perspektiv på språk, kön och identitet, liksom diskursbegreppets perspektiv på språkets roll i sociala praktiker och fenomen.

4 Material och metod

Artikeln material består av sex texter som debatterar svensk transvård. Texterna är publicerade 2019–2023 i nätupplagor av svenska dagstidningar. Tre av texterna legitimerar att transvården ska vara bred och inkluderande, medan tre texter delegitimerar transvårdens nuvarande omfattning och utförande. Av forskningsetiska skäl skrivs inte skribenternas namn eller fullständigt publiceringsdatum ut, utan artiklarna i materialet sammanställs nedan med analysförkortningar, titlar och publiceringsår:

- TV19:01: Jag är lika mycket trans utan kirurgi (2019)
- TV20:02: Alla som behöver måste få vård för sin könsdysfori (2020)
- TV21:03: Nu måste vi öppna ögonen för vårdens svek mot transbarnen (2021)
- TV23:04: Risk att ännu färre får den vård de behöver (2023)
- TV23:05: Överläkaren har fel om forskningen (2023)
- TV23:06: Transvården kan bli en vårdskandal (2023)

Materialet analyseras med legitimeringsanalys (van Leeuwen 2007, Westberg 2016). Legitimeringar är ett språkligt uttryck för hur kunskaper om sociala praktiker formuleras (van Leeuwen 2007:92), dvs. ett sätt att reglera, rättfärdiga eller avfärda kunskaper och utföranden av sociala praktiker, aspekter av en social praktik, liksom praktikdeltagare inom den (Westberg 2016:25). Att analysera legitimeringar är ett sätt att komma åt diskursers materiella manifestering i texter och yttranden, där legitimeringarna används för att vidare analysera vilka diskurser som formuleras om ett socialt fenomen (Idevall Hagren & Westberg 2024:36 ff., 279).

Legitimeringar delas övergripande in i fyra typer: *auktoriseringar*, *moraliseringar*, *rationaliseringar* (som i sin tur delas in i teoretiska eller instrumentella) samt *mytopoiesis*. Dessa fyra typer kan fungera som både legitimerande och delegitimerande av social praktik. (De)auktoriseringar handlar om att någon med auktoritetsställning i sammanhanget (de)legitimerar en praktik. Moraliseringar grundar sig i att en praktik ska utföras för att den (inte) är moraliskt eller kulturellt värdesatt, där positiva moraliseringar legitimerar, medan negativa moraliseringar delegitimerar.

(Ir)rationaliseringar handlar om att något (inte) utförs för att det är ändamålsenligt eller logiskt, men kan också göras i form av så kallade kontrarationaliseringar, där en annan mer rationell lösning på exempelvis ett problem presenteras (Idevall Hagren & Bellander 2023). Mytopoesis handlar slutligen om att något legitimeras med utgångspunkt i berättelser med ”lyckliga slut”, alternativt delegitimeras genom varningsberättelser. För mer utförliga beskrivningar av legitimeringsanalys, se van Leeuwen (2007) och Westberg (2016); i kommande analys använder jag etablerade termer inom analysens ramverk för att specificera vilka undertyper av legitimeringar som förekommer. Dessa analystermer markeras med kursivering i avsnitt 5, t.ex. *definition* och *öpersonlig auktorisering*.

För själva analysen konstrueras särskilda analysfrågor (se nedan) där svaren på frågorna visar vilken legitimeringstyp det rör sig om; t.ex. ger svaret ”personer med upplevt vårdbehov ska erbjudas transvård, eftersom det är livsviktigt att de får vården” en indikation på att det rör sig om en moraliserande legitimering, eftersom det är ”livsviktigt”. En praktik kan också legitimeras genom att en praktikaspekt av den delegitimeras, vilket analysen nedan visar prov på. I artikeln analyseras diskurser som formar och formas inom den sociala praktiken och praktikaspekter av *tillträde och åtkomst till transvård*, samt praktikdeltagarna *legitima vårdtagare*, där följande analysfrågor använts:

- Vem ska erbjudas respektive uteslutas från transvård och varför?
- Varför behöver transvården förbättras respektive begränsas?

Analysfrågorna ovan syftar således till att få fatt på vilka (de)legitimeringar som finns i texterna, och hur diskurser därigenom manifesteras materiellt i texterna. Med utgångspunkt i (de)legitimeringarna, d.v.s. diskursernas materiella form, analyserar jag därefter hur diskurser om transvården och dess vårdtagare konstrueras, med förankring i det teoretiska ramverket.

5 Analys och resultat

I analysen framträder fyra teman som fungerar som övergripande sammanfattningar av (de)legitimeringarna; två teman framträder i de tre texter som legitimerar en bred och inkluderande transvård, och två teman i de tre texter som delegitimerar transvårdens nuvarande omfattning. De legitimerande texterna utgår från argument om att *individens eget upplevda vårdbehov ska ligga till grund för vilken vård som ges oavsett ålder*, samt att *transvården*

inte ska begränsas genom att vårdprocessen kompliceras ytterligare. I texterna som delegerar framträder argument om att *förekomsten av patienter som ångrar sin transvård visar att vården brister*, samt att *aktivistiska intresseorganisationer driver en ideologi att utföra vård som inte har vetenskaplig evidens*. Nedan redovisas resultatet med exempel från (de)legeringsanalysen strukturerat utifrån de delegerande respektive delegerande texterna.

5.1 Individens vårdbehov och en okomplicerad vårdprocess

Texterna som delegerar transvården består av *rationaliseringar, auktoriseringar, mytopoetiska* exempel på hur vården är viktig för den som upplever sig behöva den, samt ett fåtal *moraliseringar*. I texterna konstrueras en diskurs om att det går att vara trans utan att behöva könsbekräftande vård, men att alla bör erbjudas någon form av initial remittering till samtalskontakt med transvården för att kunna reda ut sitt eventuella vårdbehov.

TV19:01 skrivs utifrån skribentens egen erfarenhet av att ha kontakt med transvården. Texten består av *mytopoetiska* skildringar av hur det är att leva som trans, möten med vården, och hur skribenten i kontakt med transvårdande instanser och stödgrupper stärkts i sin insikt att det inte krävs medicinska korrigeringar av kroppen för att vara trans ”på riktigt”. Detta ställs i kontrast till den bild av transpersoner och transvård som skribenten anser målas upp av Uppdrag granskningens program, där enbart personer som ”känt sig” som det andra könet under hela livet och är villiga att genomgå en total medicinsk transition framställs som legitima vårdtagare, och därför som legitima transpersoner.

(1)

Nu undrar jag i vilken riktning Uppdrag granskningens tranståg leder. Bör transvården bli mer könskonserverig igen, så att bara de som kan berätta om barndomar med ”könskonträra” lekar får diagnos och hjälp? Ett direkttag utan uppehåll, mellan binära kön, där biljetter bara säljs till folk över tjugofem år, till en hög personlig kostnad? En stor del av oss som blir hjälpta av behandling skulle utestängas. Till exempel jag själv. Resultatet blir knappast en säkrare resa.

Skribenten ställer sig i exempel 1 undrande till i vilken riktning som ”Tranståget” leder; genom retoriska frågor *irrationaliserar* programmets framförda ståndpunkter om vem som är legitim vårdtagare och vad det innebär att vara trans. *Personlig auktorisering* med utgångspunkt i skribentens egna erfarenheter delegerar en begränsad transvård, och sista meningen

kan betraktas som en *instrumentellt effekt- och resultatorienterad irrationalisering*, där begränsningen av transvården beskrivs som ”knappast en säkrare resa”.

De andra två texterna (TV20:02 och TV23:03) som legitimerar en bred och inkluderande transvård tar också avstamp i delegitimeringar av Uppdrag granskningens program, och då särskilt om unga personer med upplevd könsdysfori ska kunna få vård. TV20:02 legitimerar en utökad och resursstark transvård samt att den som har ett upplevt vårdbehov är en legitim vårdtagare, även om den är ung, på följande sätt:

(2)

Uppdrag Granskning verkar tro att de har stoppat ”Tranståget”, men vi vet att många unga som lider av könsdysfori även fortsättningsvis kommer att behöva behandling för att må bra och för att kunna leva sitt liv som alla andra.

Exempel 2 utgörs av en *opersonlig deauktorisering* av Uppdrag granskning. Detta följs av en *auktorisering* av artikelskribenterna (”vi”) som genom *personlig auktoritet* ”vet” att många unga kommer fortsatt behöva behandling; transvårdens fortsatta inkludering av unga legitimeras på så sätt, och eftersom ungdomar med könsdysfori fortsatt existerar behöver transvården fortsätta att utvecklas och förbättras. TV20:02 kritiserar vidare att antalet remisser till transvårdande instanser såg ut att minska efter att Uppdrag granskningens program från 2019 sänts:

(3)

[Vi] tycker inte att ett minskat antal remisser är en vinst i sig. I stället kan det innebära att det finns de som skulle behöva könsbekräftande vård, eller stöd i att utforska sin könsidentitet, som nu inte får tillgång till det.

Exempel 3 ska läsas utifrån *deauktoriseringen* av Uppdrag granskningens programmet i exempel 2 ovan. *Deauktoriseringen* positionerar artikelskribenterna som en mer trovärdig *opersonlig auktoritet* och legitimerar på så sätt att transvården bör fortsätta erbjudas brett genom att remisser till den skrivs. Detta stöttas upp av en *teoretisk irrationalisering* i form av en *förutsägelse* om att de som behöver den könsbekräftande vården eller stöd i utforskandet av sin könsidentitet riskerar att bli utan den om resurserna minskar och remisser slutar skrivas.

TV23:03 skrivs med ett läkar- och medicinskt perspektiv på transvården. Här legitimeras transvårdens utförande med utgångspunkt i vetenskaplig evidens och beprövad erfarenhet av att transvård minskar risken för psykisk

ohälsa. Även dessa legitimeringar görs genom att SVT:s program delegitimeras:

(4)

Men vad som inte framgår i dokumentären [Transkriget] är att det finns en omfattande litteratur till stöd för att könsbekräftande behandling är effektiv och minskar lidande och självmordsrisken. Holland har sedan starten 1987 haft en intensiv klinisk och forskningsaktivitet [sic] med behandling av mer än 2 000 unga med könsdysfori och hundratals publikationer som sammantaget visar att könsdysforin och den psykiska ohälsan minskar. Dessutom har bara i år ett flertal vetenskapliga artiklar publicerats i högt ansedda tidskrifter.

Exempel 4 framhåller att det finns vetenskapligt stöd för att behandling med stopphormoner förbättrar den psykiska hälsan hos unga med könsdysfori. Legitimeringarna består av *expertauktoriseringar* som hänvisar till holländsk forskning och ”ett flertal vetenskapliga artiklar”. Även här finns inslag av *konformitetsauktorisering*, där exemplen på framgångsrik forskning legitimeras med kvantitativa data: det rör sig om ”mer än 2 000 unga med könsdysfori” som behandlats och ”hundratals publikationer” som belagt de positiva effekterna. TV23:04 lyfter även fram s.k. ”beprovad erfarenhet” som tillägg till den vetenskapliga evidensen som exemplifierats ovan, alltså en *opersonlig auktorisering*.

5.2 Ångrare, ideologier, och ovetenskapliga grunder

Texterna som delegitimerar transvården består av *deauktoriseringar*, *irrationaliseringar* och *mytopoetiska* varningsberättelser. Texterna utgår övergripande från SVT:s granskande program som en form av auktoritet, och rekontextualiserar framställningarna av problematiska aspekter av transvården. I texterna konstrueras diskurser om att transvård ges i för hög utsträckning, särskilt till barn och unga.

I TV21:03 ges exempel på ångrare från programmen ”Tranståget och tonårsflickorna” (2019) och ”Tranståget del 2” (2019). Här framträder en person som detransitionerat, dvs. påbörjat en könsbekräftande behandling men avbrutit den och återgått till att leva i enlighet med sitt tilldelade kön:

(5)

I första programmet av Tranståget medverkade NAMN som ångrar sina behandlingar. Då var hon anonym, men visar nu för första gången sitt ansikte i programmet och berättar om en växande grupp detransitionerade. Genom sin sida LÄNK kommer hon i kontakt med ett flertal som också ångrar sina behandlingar. NAMN, som egentligen heter NAMN, skriver i sina sociala medier om det som tycks förena gruppen detransitionerade: ”Något vi har gemensamt är att vi inte fick tillräcklig information om hur farlig och ostuderad behandlingen är. Vi blev inte ifrågasatta i hur vi förstod kön eller oss själva. Bara bekräftade.”

Exempel 5 utgör *varningsberättelse* med utgångspunkt i vuxnas erfarenheter av transvården. Diskurser om transvårdens utförande som finns i SVT:s program rekontextualiseras genom det avslutande citatet i exemplet, där transvårdens utförande framställs som att den inte ger tillräckligt med information, samt att behandlingen är ”farlig och ostuderad”. Varningsberättelsens kärna utgörs av den detransitionerades citat i exemplet, nämligen att transvården inte i tillräckligt hög utsträckning ifrågasatt och problematiserat självförståelsen hos dem som söker sig till transvården.

TV23:05 och TV23:06 berör, liksom TV23:04 som analyserats i 5.1, hur transvården kan betraktas utifrån ett medicinskt och vetenskapligt perspektiv. TV23:05 beskriver hur medicinsk behandling behöver följa läkaretiska aspekter, och att detta inte är möjligt för transvård av barn:

(6)

Vi anser utifrån läkaretiken att vi aldrig ska erbjuda en behandling till barn för en diagnos med låg tillförlitlighet och en behandling som ofta är irreversibel, ger mycket svåra biverkningar, har i stort sett helt okända långtidsbiverkningar och där det saknas vetenskapliga belegg för att barnen kommer att må bättre. Vid all medicinsk behandling måste evidens och beprövad erfarenhet ge stöd för att nyttan överstiger risken, vilket idag saknas för medicinsk behandling av barn med könsdysfori.

I exempel 6 *deauktoriserar* skribenterna med hänvisning till läkaretiken (vilket kan tolkas som en *expertauktoritet*) att barn ska erbjudas behandling för diagnosen könsdysfori, eftersom diagnosen i sig har låg tillförlitlighet och behandlingen är osäker. På så sätt delegitimeras barn som vårdtagare, liksom transvårdens nuvarande utförande genom *teoretiska irrationaliseringar*. Textens sista mening utgörs även den av en *teoretisk irrationalisering* där praktiken ”medicinsk behandling av barn med könsdysfori” *definieras* som

varken evidensbaserad eller grundad i beprövad erfarenhet. I TV23:06 problematiseras bristen vidare på vetenskaplig evidens enligt nedan:

(7)

Det är naturligtvis inte ett problem att fler experimenterar med könsuttryck och utmanar könsroller. Problemet är att många fler efterfrågar och erbjuds livslång hormonbehandling och oprövad kirurgi som behandling för detta. Biverkningarna är allvarliga, som sterilitet eller ånger. Det är också ett problem att alla patienter inte får en jämlik vård, eftersom den påverkas av vilken syn på kön en läkare har.

Exempel 7:s första sats gör gällande att det ”naturligtvis” inte är ett problem med att könsuttryck och könsroller utmanas, vilket *moraliskt evaluerar* den övergripande praktiken ”att göra trans” som legitim. Detta ställs dock i kontrast till det påföljande ”problemet” med att fler får transvård, där biverkningarna beskrivs som ”allvarliga”, liksom att tillgången till jämlik vård är osäker. Detta kontrasterande delegitimerar transvårdens nuvarande utförande genom en *teoretisk irrationalisering* där utförandet *definieras* som problematiskt (även om förekomsten av transpersoner i sig alltså inte är ett problem). Därtill positionerar TV23:06 RFSL som en ideologidrivnen aktör med stor påverkan på exempelvis Socialstyrelsen:

(8)

Trots att Socialstyrelsen bedömer att riskerna med hormonbehandling är större än den möjliga nyttan, fortsätter RFSL att trivialisera risker och överskatta fördelar. På hemsidan skriver de till exempel att pubertetsblockerare ”bedöms vara säkra att använda”, och hävdar att »könsbekräftande behandling är det enda som hjälper mot könsdysfori«, trots att psykoterapi ska vara första linjen vid behandling av minderåriga. Att Socialstyrelsen fortfarande ser RFSL som en expert i transfrågor och länkar till organisationens information, visar tydligt ideologins (fortsatta) inflytande på transvården.

Exempel 8 delegitimerar RFSL:s roll som *expertauktoritet*, genom att beskriva hur RFSL fortsätter att ”trivialisera risker och överskatta fördelar” med transvårdens behandlingar. På så sätt delegitimeras även transvårdens nuvarande form. Detta backas upp av ett urval rekontextualiserade exempel från RFSL:s hemsida, som *kontrarationaliseras* genom att skribenterna lyfter fram psykoterapi som den egentliga behandlingsmetoden för minderåriga. Avslutningsvis *deauktoriseras* Socialstyrelsens syn på RFSL som *expert*, vilket konkluderas med att ”ideologin” fortsätter ha inflytande på transvården; detta

kan ses som en övergripande *teoretiskt irrationaliserande definition* av att transvården inte bedrivs utifrån vetenskap. I andra delar av texterna som inte har figurerat i exemplen i analysen framställs även läkare som aktivistiskt motiverade.

6 Diskussion och slutsatser

Syftet med denna artikel har varit att analysera (de)legitimeringar och diskurser om transvård i svensk mediedebatt. I resultaten som presenterats i 5.1–5.2 framträder (de)auktoriseringar, (ir)rationaliseringar, moraliseringar och mytopoetiska varningsberättelser som i samklang med varandra konstruerar olika diskurser om transvårdens utförande liksom vem den legitima vårdtagaren är. Materialet som analyserats behandlar i grunden samma ämne och knyter an till SVT:s granskningar av transvården, och uppvisar en samstämmighet om att det inte ska krävas korrigerings av det biologiska könet för att kunna vara trans. Samtidigt konstruerar texterna också olika diskurser om transvårdens utförande.

De texter som legitimerar en bred och inkluderande transvård orienteras mot att alla som söker vård inte kommer att behöva den, men möjligheten att få vård ska finnas och erbjudas oavsett hur gammal personen är eller hur länge den upplevt könsdysfori. Här konstrueras diskurser om att det inte ska krävas att genomgå en fullständig korrigerings av det biologiska könet för att vara trans, utan det ska räcka med den egna upplevelsen av könstillhörighet. På så sätt underordnas det biologiska könet de tre andra aspekterna av kön. Det kan också ses som ett stärkande av det mentala könets överordnande att texterna legitimerar en bred transvård som tar emot patienter som enbart behöver samtala om sitt kön och sin identitet, utan att för den sakens skull vidta medicinska interventioner. Utifrån ett translingvistiskt perspektiv konstrueras alltså diskurser om att trans inte ska behöva vara avhängigt att det biologiska könet korrigeras alls, utan det handlar snarare om att underlätta de mentala och sociala levnadsvillkoren. I förlängningen kan detta betraktas som ett sätt att utmana transnormativa strukturer vilka har konstruerats utifrån cisnormativa antaganden att ett kön ska överensstämja inom ramen för alla fyra delar som könet består av. Parallellt med detta konstrueras även en diskurs om att alla har rätt till hälsa, oavsett om en är trans eller cis, och att transvården därför behöver få fortsatta resurser att erbjudas till den som upplever ett vårdbehov. Transvården är inte ett tåg som ska stoppas, utan snarare ett tåg som har fler stationer än endast en oåterkallelig slutstation.

Texterna som delegitimerar transvårdens nuvarande omfattning orienteras mot att för mycket vård ges, att vården är ideologisk och ovetenskaplig, och att särskilt barn och unga inte bör få transvård eftersom det finns de som ångrar sin vård efteråt eller får vårdskador. Här ska, som tidigare nämnts, noteras att både texterna som legitimerar och delegitimerar transvården i grund och botten utgår från samma tanke om att transpersoner alltid ska erbjudas någon form av terapi eller samtalsstöd i sitt utforskande av könsidentitet, liksom att det är möjligt att vara trans utan att genomgå medicinska behandlingar för att korrigera det biologiska könet. Texterna som delegitimerar lyfter dock sällan fram detta, utan konstruerar snarare diskurser om att transvården ges utan kontroll eller kvalitetssäkring med fokus på ångrare, aktivistiska läkare och ovetenskaplig vård och därför bör transvården begränsas kraftigt. Det translingvistiska perspektivet saknas i och med att de enda rösterna som framträder i texterna består av personer som ångrat sin transition, eller personer utan egen erfarenhet av att leva som trans. Här görs därför metaforen ”tranståg” gällande i form av ett direkttåg som inte stannar förrän på slutstationen, och därför ska tåget inte ens få möjlighet att avgå.

Sammantaget legitimeras att det går att vara trans utan att genomgå korrigeringar av det biologiska könet i hela materialet, men därefter konstrueras olika diskurser om transvården. I de legitimerande texterna framträder diskurser om att transvård fortfarande behövs för de individer som själva upplever ett vårdbehov; de delegitimerande texterna konstruerar snarare diskurser om att individerna som upplever ett vårdbehov utsätts för risker att genomgå behandlingar under yttre påtryckning som de sedan ångrar, och att vården därför ska begränsas. Utan translingvistiska perspektiv kan dessa delegitimeringar betraktas som ett sätt att minska individens egen agens. Vidare frågor väcks här om vem som avgör vad en potentiell vårdtagare inom transvården gynnas mest av, och vad de olika diskurserna om transvården får för konsekvenser för vårdgivarnas möjlighet att erbjuda en adekvat och ändamålsenlig transvård.

Litteratur

- Bissenbakker, Mons & Raun, Tobias, 2023: Transbekymringens cisnormative økonomi. Nye grænser for køn i diskurser om behandling af trans-børn. I: *lambda Nordica* 1. S. 16–47.
- Foucault, Michel, 2002: *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv.
- Idevall Hagren, Karin & Bellander, Theres, 2023: National discourses in (de)legitimations of the Swedish COVID-19 strategy. I: *Text & Talk* 44 (6). S. 715–737.

- Idevall Hagren, Karin & Westberg, Gustav, 2024: *Kritisk diskursanalys: en språkvetenskaplig introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Raun, Tobias & Bissenbakker, Mons, 2024: Transteori og cisnormativitet. I: Dortha Staunæs, Katja Brøgger & Kirsten Hvenegård-Lassen (red.), *Performative vendinger. Introduktion till nyere feministisk teori*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne. S. 305–318.
- van Leeuwen, Theo, 2007: Legitimation in discourse and communication. I: *Discourse & Communication* 1. S. 91–112.
- Westberg, Gustav, 2016: *Legitimerade föräldraskap 1870–2010: en diskurshistorisk undersökning*. Stockholm: Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael, 2016: *Methods of Critical Discourse Studies*. 3 uppl. Los Angeles: SAGE.
- RFSL u.å.: <https://www.rfsl.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista> Sökord ”trans”, hämtat 2024-08-06.
- SFS 1972:119: Lag (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall
- SVT 2019: Uppdrag granskning: Tranståget och tonårsflickorna
- SVT 2021: Uppdrag granskning: Tranståget del 2
- SVT 2022a: Transbarnen
- SVT 2022b: Uppdrag granskning: Transbarnen – vad hände sen?
- SVT 2023: Transkriget
- SVT Nyheter, 2020-05-12: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/trendbrottet-antalet-unga-som-soker-konskorrigering-vard-minskar>

Eriks livserfarenhet fanns inom skeppsteknik, närmast Toms hjärta stod tidningen och Maj – hon tänkte alltid på andra

Genusperspektiv på minnesrunor i dagstidningarna Dagens Nyheter och Hufvudstadsbladet

Jonita Siivonen

Minnesrunan eller nekrologen är en traditionell hyllningsgenre som förekommer i tidningsspaltarna. Numera finns den också på minnessidor på webben och på olika plattformar på sociala medier. Med hyllningsgenre avses att personbeskrivningen är hyllande gentemot huvudpersonen, i motsats till nyhetsgenren där personbeskrivningen utgår från en kritisk journalistisk hållning. Personporträttet och minnesrunan vill berätta om de goda karaktärsdragen och om de fina meriterna – det ingår i genreavtalet.

Den här artikeln gör ett nedslag i runor i dagstidningarna Dagens Nyheter (DN) och Hufvudstadsbladet (HBL). Syftet är att undersöka vilka personer som i våra samhällen uppskattas så till den grad att de efter sin död omskrivs i en runa som ges spaltutrymme i landets största svenskspråkiga dagstidning i Sverige respektive i Finland. Vilken är andelen kvinnor, män och ickebinära? Hur beskrivs personers liv i ett genusperspektiv?

Först ges en kvantitativ översikt över könsfördelningen i ett material om 340 runor. Därefter görs ett nedslag i åtta runor. Den kvantitativa översiktens resultat ställs i relation till könsfördelningen i nyhets- och personporträtts-genren. Den kvalitativa studien letar efter genusbundna berättelsemönster och jämför dem med personkonstruktioners genusbundna berättelsemönster från tidigare forskning om runor och om en annan personjournalistikgenre, nämligen personporträttet.

1 Tidigare forskning om genusperspektiv på journalistikens persongenrer

Persongenrerna minnesruna och personporträtt skiljer sig åt på väsentliga punkter. Journalistiskt innehåll, däribland personporträtt, produceras av redaktörer, reportrar, fotografer och andra professionella journalister och behandlar huvudsakligen den offentliga sfären (Sumiala 2013:38–39). Runorna däremot utgör ett undantag från den här ordningen i och med att det i genreavtalet ingår en invit till den utomredaktionella sfären. Runor skrivs ofta av kolleger, vänner och anhöriga vilka saknar journalistisk yrkesposition även om till redaktionen insända runutkast är föremål för redaktionell styrning genom direkta anvisningar (Byrman 2015:63) och genom redigering. Möjligheten för var och en att inverka på genusfördelningen är större än i journalistikens övriga genrer,¹¹ där publiken inte skapar innehåll.

Runan utgör en del av medieflödet, trots att döden varken är en överraskning, ett undantag eller skulle gälla endast i nyhetsflödet frekvent förekommande elitpersoner. Runans relation till nyhetsgenren är paradoxal – dess funktion är att beskriva livet, medan nyheter ofta behandlar död (Starck 2006:107). Runan handlar om ett levtt liv, medan nyheter ofta rapporterar om död: krig, olyckor och dödligt våld.

Byrmans (2004) studie av svenska icke-redaktionellt producerade runor i tre svenska tidningar innehöll 25 % (N=36) runor över kvinnor. Studier av minnesrunor från Australien och Förenta staterna på 1970-talet och i början av 2000-talet gav vid handen att andelen kvinnor mestadels varierade från 20 till 25 %, trots att tidsspännet är stort (Starck 2006:105–106). Starck (2006:105) konstaterar att ”it helps to be male” om en vill kvalificera för nekrologsidan. Andelen kvinnor var 19 % i en diskursanalys av ett hundratal runor i fyra Londonbaserade tidningar, i *The New York Times* och i *Le Monde* från år 2000 och 2001 (Fowler 2005:63) – en siffra som jämförs med en studie av runor i *The Times* år 1900 där andelen kvinnor var 10 % och med en annan studie av runor i *The Guardian* år 1995 med 16 % kvinnor.

Globalt är andelen kvinnor en fjärdedel och andelen män tre fjärdedelar bland dem som syns och hörs i redaktionellt nyhetsinnehåll (Edström & Jacobsson 2020, Kjellman m.fl. 2021, Krijnen & Van Bauwel 2022:34). Andelen kvinnor i åldrarna över 50 år, över 65 år och över 80 år är desto mindre ju högre upp i åldrarna andelarna granskas (Edström 2018, Kjellman m.fl. 2021:36–37).

¹¹ Möjligheten finns också inom opinionsgenrererna.

I Global Media Monitoring Project (GMMP) 2020 var andelen kvinnor i det svenska nyhetsmaterialet 38 % och i det finländska nyhetsmaterialet 33 % (Kjellman m.fl. 2021:11). Det finländska GMMP-materialet omfattade ingen person som var kodad som ickebinär och detsamma gäller för äldre personporträttsmaterial: I studier i personporträttsgenren i DN och HBL i september 1996 (Siivonen 1999:81) var andelen kvinnor 35 respektive 24 %. I en annan personporträttsstudie med material från de här tidningarna vecka 46 år 1999 och vecka 38 år 2002 var andelen kvinnor 42 respektive 38 % (Siivonen 2007:144). Vid varje jämförelse har andelen kvinnor varit lägre än andelen män liksom andelen kvinnor varit lägre i HBL än i DN.

Huvudpersonernas verksamhetsbeskrivningar kan för det mesta indelas i raka framgångsberättelser och överlevnadsberättelser om svårigheter på livets väg (Siivonen 1999:88–90). Indelningen av personjournalistik kan därför grovt göras i a) texter som behandlar huvudpersonen som en cv-innehavare och i b) texter som utöver meriterna också beskriver personliga egenskaper, de anhöriga som bipersoner och svårigheter på livets väg. Introduktionsomtalet för personer i politik och näringsliv består ofta av titel eller yrkesbeteckning och för- och efternamn, medan så kallade vanliga människor kan introduceras mindre formellt (Siivonen 2011:101).

2 Material

Materialet i den kvantitativa bakgrundsstudien består av runor i sverigesvenska DN och i finlandssvenska HBL i februari 2019, februari 2020 och februari 2021. DN rubricerar sin instruktion till runskribenter *Minnestexter – så fungerar det*¹² och sidan förses med vinjetten *Till minne*. Därför omtalas DN-runorna som minnestexter. Runorna i HBL omtalas som nekrologer utifrån redaktionernas val att märka texterna med vinjetten *Nekrolog*. Som övergripande begrepp används runa. Betecknande för de båda tidningarnas runpraktiker är att texterna saknar regelrätta journalistiska rubriker i de runversioner som publiceras i papperstidningen.¹³

¹² Exempelvis i DN 1.2.2021 s. 9.

¹³ DN på webben markerar sina minnestexter likadant som i papperstidningen, medan HBL ger sina nekrologer regelrätt rubrik i de fall de publiceras i den digitala tidningen. De HBL-nekrologer som ingår i det kvalitativa materialet i den här artikeln finns inte i den digitala tidningen (19.9.2024). De här två nekrologerna utgör exempel på rubrikförsedda nekrologer i den digitala versionen av HBL då sökordet ”nekrolog” användes på tidningens webbplats: ”En av Sveriges främsta inom konstfoto” över Denise Grünstein av Christoffer

Genusbestämningen gjordes utifrån huvudpersonens förnamn och utifrån pronomen. Avsikten har varit en genussensitiv läsning av runorna med hänsyn också till ickebinärt genus, men de förnamn och pronomen som förekommer i materialet har inte kunnat tolkas utanför de binära könskategorierna, det vill säga de gav inget utslag i genuskategorin ickebinär. Huvudpersoner kan givetvis trots det ha blivit felkänade. Förnamn och pronomen utgör självfallet inte definitiva genusmarkörer.

Tabell 1 visar könsfördelningen hos runornas huvudpersoner. DN innehåller 323 minnestexter, medan HBL innehåller 17 nekrologer. HBL är en stor tidning på svenska i Finland, men liten i jämförelse med finskspråkiga tidningar i Finland och med sverigesvenska tidningar – både till omfång och till läsarantal. Andelen runor över kvinnor är 29,1 % i DN och 17,6 % i HBL.

Tabell 1. Runor i DN och HBL i februari 2019, 2020 och 2021. Tabellen omfattar endast kvinnor och män, eftersom inga huvudpersoner tolkades som ickebinära utifrån förnamn och pronomen.

	kvinnor	män	kvinnor, procent	män, procent
DN febr. 2019	20	61	24,7	75,3
DN febr. 2020	28	67	29,5	70,5
DN febr. 2021	46	101	31,3	68,7
HBL febr. 2019	1	3	25	75
HBL febr. 2020	–	4	–	100
HBL febr. 2021	2	7	22,2	77,8
DN totalt, alla år	94	229	29,1	70,9
HBL totalt, alla år	3	14	17,6	82,4
DN och HBL totalt	97	243	28,5	71,5

En andel om 28,5 % kvinnor ligger i linje med tidigare studier som visar att kvinnor förekommer mer sällan än män som nyhetssubjekt och som huvudpersoner i personporträtt och minnesrunor. Äldre kvinnor förekommer ännu mer sällan än äldre män i nyheter, vilket har en parallell i runor, vilkas huvudpersoner ofta nått en hög ålder vid sin död. Runhuvudpersoner som är kvinnor utgör inte ens en andel på en tredjedel – i finlandssvenska HBL inte ens en femtedel. Män dominerar således också rungenren.

von Platen och Peter Åström och ”En skicklig improvisatör vid pianot och i livet” över Walter Wolff av Martin Welander, vän (27.8.2023 respektive 11.8.2023).

Det kvalitativa materialet består av fyra runor ur DN och HBL den första söndagen i februari 2022, och av fyra runor i februari 2021 – de första runorna som kompletterar materialet från 2022 så att båda tidningarnas runor representeras av två runor över kvinnor och två runor över män. DN 6.2.2022 innehöll tre minnestexter över män. De två huvudpersoner som levt längst togs med.¹⁴ Det sammanlagda materialet består sålunda av fyra runor över kvinnor och fyra runor över män, lika många från vardera tidningen.

Förteckningen över det kvalitativa materialet inleds med publiceringsdatum. Därefter följer skribentens namn, den tidningsspecifika vinjetten och huvudpersonens namn. DN-minnestexterna (1) till (4) har försetts med huvudpersonens ålder och HBL-nekrologerna (5) till (8) med födelse- och dödsdatum i enlighet med tidningarnas praktik. K står för kvinna och M för man.

(1) DN 6.2.2022 Eva Zetterberg: Till minne./Eva Melin, 74 år. K.

(2) DN 6.2.2022 Valentin Sevéus: Till minne./Leif Brink, 80 år och fyra månader. M.

(3) DN 6.2.2022 Märten Risling o. Kaj Fried: Till minne./Claes Hildebrand, 80 år. M.

(4) DN 1.2.2021 Hans Albin Larsson: Till minne./Åsa Olovsson, 55 år. K.

(5) HBL 6.2.2022 Björn Månsson: Nekrolog över Maj Månsson 12.12.1922–17.1.2022. K.

(6) HBL 7.2.2021 Marit Ingves: Nekrolog över Greta Ingves 25.11.1918–24.1.2021. K.

(7) HBL 7.2.2021 Anders Ulfvarson o. Petri Varsta: Nekrolog över Erik Steneroth 21.7.1923–19.1.2021. M.

(8) HBL 7.2.2021 Holger Wester: Nekrolog över Tom Sandström 12.5.1955–18.1.2021. M.

Noteras bör att nekrologerna över kvinnor i HBL är starkt överrepresenterade i det kvalitativa materialet. I bakgrundsmaterialet är HBL-nekrologerna över kvinnor tre till antalet eller knappt 1 % av det kvantitativa materialet, medan deras andel i det kvalitativa materialet är en fjärdedel.

¹⁴ Därför utslöts minnestexten över Erling Weibust, 64 år, skriven av vännerna Ola Balke, Thomas Lerner o. Carl Gustaf Malmgren i DN 6.2.2022.

3 Den kvalitativa närläsningen av åtta runor

Den kvantitativa studien fungerar som bakgrund för den kvalitativa studien, som är en närläsning av åtta runor med fokus på a) personintroduktion och egennamnsomtal, b) meriter och samhällspositioner, och c) känslöbeskrivningar. Fallstudierna inriktas främst på jämförelser mellan kvinnor och män, men noterar också tendenser i skillnader mellan tidningarna.

Närläsningen med fokus på de tre temana åskådliggörs med textutdrag ur runorna. Slutsatserna gäller givetvis endast de åtta runorna och kan inte generaliseras. Tillsammans med jämförelser med tidigare genusforskning om personjournalistikgenrer dras ändå slutsatser om tendenser till genusbundna mönster i personbeskrivningar och berättelsemönster. Runor bidrar till att skapa föreställningar om kvinnors och mäns goda och förtjänstfulla liv.

3.1 Personintroduktion och egennamnsomtal

De fyra DN-huvudpersonerna introduceras i den kursiverade ingressen så här: (1) *Eva Melin*, (2) *Förre lektorn vid Polishögskolan Leif Brink*, (3) *Professor Claes Hildebrand* och (4) *Åsa Olovsson*. HBL-huvudpersonerna introduceras så här i nekrologbrödtexten: (5) *Maj Månsson*, (6) *Sjuksköterskan Greta Ingves*, (7) *Professor Erik Steneroth* och (8) *Finlands svenska hembygdsförbunds verksamhetsledare Tom Sandström*. Alla fyra män har således en titel eller verksamhetsbeteckning i introduktionsomtalet, och bara en av fyra kvinnor har det: *Sjuksköterskan Greta Ingves*. Alla kvinnor beskrivs ändå ha haft yrkeskarriärer och beskrivs främst genom sina yrken. *Eva Melin undervisade under större delen av sitt liv [...] vid Komvux*, medan *Maj Månsson var sjukskötare-hälsosyster*¹⁵ och hade många förtroendeuppdrag. *Åsa Olovsson var en framstående historielärare och doktorand och aktiv inom Historielärarnas förbund*, bland annat. I den kursiverade ingressen som inleder minnesrunan över *Eva Melin* och som saknar titel, yrkes- och verksamhetsbeteckning för henne omtalas däremot *sambon Bernt Nilsson, journalist* – med yrkesbeteckning!

Huvudpersonsomtalet kan vara för- eller efternamnsdominerat, även om alla huvudpersoner skulle introduceras med både för- och efternamn. *Eva Melin* omtalas med för- och efternamn i ingressen, därefter som *Eva*. *Åsa Olovsson* och *Maj Månsson* omtalas på motsvarande vis. *Greta Ingves* omtalas däremot genomgående med förnamn och efternamn.

Leif Brink omtalas med förnamn och efternamn eller med efternamn. *Claes Hildebrand* omtalas med för- och efternamn i ingressen, därefter med

¹⁵ Hälsovårdare kallades tidigare hälsosyster.

förnamn. Erik Steneroth omtalas med för- och efternamn, med efternamn och med förnamn, allra sist som *professor emeritus Steneroth*. Tom Sandström omtalas först med för- och efternamn två gånger, därefter omtalas han med förnamnet Tom i resten av nekrologen. Männens namnomtal är i två fall förnamnsdominerat (Claes och Tom), i ett fall en blandning av för- och efternamnsomtal (Erik Steneroth) och i ett fall efternamnsdominerat med inslag av för- och efternamnsomtal (Leif Brink).

3.2 Meriter och samhällspositioner

Meriter avser titlar, yrkes- och karriärbeskrivningar. Samhällspositioner omfattar både yrke och fritid i offentligheten och privata relationspositioner som ofta uttrycks genom relationstermer eller genom beskrivning av verksamhet i förhållande till andra personer. Personers offentliga och privata relationer kopplas ofta till byten av boningsort, varför konstruktioner kring ortsomtalen också analyseras här. Tabell 2 i bilagan är en sammanställning av meriter och samhällspositioner.

Relationerna huvudpersonen har till sina anhöriga och kolleger beskrivs med relationsomtal, med yrkes- eller verksamhetsbeteckningar (exempelvis *framför allt mamma och famo, kontorist, ungdomsledare*) och genom att bipersonerna i relationen mellan huvudpersonen och anhöriga och/eller kolleger omtalas (exempelvis *barnen Lisa och Klas, kyrkan och flyktingarna*). Relations- och yrkestermerna skapar en starkare position hos huvudpersonen, ett ”vara”, än ett omtal av att bipersonerna finns; att beskriva en person som ”mamma” är ett starkare uttryck för relationen än att uttrycka att huvudpersonen ”har barn” – eventuellt på motsvarande sätt som ”rökare” definierar en person starkare än uttrycket ”person som röker” (exemplet ur Lind Palicki 2024:57).

Eva Melin (1), *fil mag*¹⁶, som enligt brödtexten arbetat i bland annat Mexiko och Guinea-Bissau introduceras enbart med sitt namn, medan makens (!) yrke (*journalist*) omtalas i därpå följande mening i vilken de närmast anhöriga räknas upp. Endast ett substantiviskt omtal finns: *lärare i engelska*. I stället förekommer verb och adjektiv: *fördjupade sig, undervisade, var engagerad*. Runan över Maj Månsson (5) däremot innehåller rikligt med titlar, relationstermer, yrkes- och verksamhetsbeteckningar: *student, sjukskötare-hälsosyster, kontorist, ungdomsledare, scoutledare, värdinna, prästfru, mamma, famo, anhängig-vårdare, ”prostinnan”*. Frågan infinner sig: Skapar substantiviska beteckningar

¹⁶ Eva Melin (DN 6.2.2022) omtalas inte i texten som att hon är *fil.mag.*, utan det uttrycks på följande vis: *Sedan blev det studier i Lund och en fil mag i tyska, engelska, spanska och teologi.*

en starkare position hos huvudpersonen än verksamheter som beskrivs av verb och adjektiv? Tror vi att ”rökare” och ”mamma” starkare uttrycker att en person röker eller är mor, så är det att omtalas som *en framstående historielärare* (4) starkare och därmed ”mer” och ”bättre” än det att omtalas som en som *undervisade under större delen av sitt liv i språk och religion* (1). Utöver att Maj Månssons moderskap och farmoderskap påtalas genom substantiviska uttryck beskrivs de också som verksamheter med verb och objekt för omvårdnaden, exempelvis så här: *hon skötte både sin mor och sitt barnbarn Niklas*.

Meriterna och positionerna kopplas starkt till egenskapsbeskrivningar. Avsaknaden av ”ökändhet och skurkaktighet” (Starck 2006:107) är genomgående hos huvudpersonerna. Kvinnornas egenskaper framträder tvärtom genom ansvarstagande, anspråkslöshet och ett glatt humör. Eva Melins (1) dotter uppges ha beskrivit sin mors handlande så här: *Greta har berättat om hur Eva tidigt fick ta ansvar och gav stöd till många i sin omgivning*. Utdraget ur den andra DN-minnestexten (4) poängterar lättsamhet och generositet: *Åsa gjorde ändå alltid, som den konstruktiva människa hon var, bästa möjliga av varje situation. Det gällde i alla sammanhang. Hon var lättsam och generös och kunde se både det komiska och allvarliga i tillvaron*. I HBL förstärks Maj Månssons (5) meritbeskrivning genom att hennes egenskaper beskrivs så här: *en mycket anspråkslös person, alltid glad och varm och hade lätt att få kontakt med sina klienter*. Och: *Hon tänkte alltid på andra*, vilket förstärker anspråkslöshetsegenskapen. Greta Ingves (6) *hänvisade till sina gener från en gammal bondesläkt* när hon fick frågan *hur det var möjligt att leva så länge*, vilket kan tolkas som anspråkslöshet. Men personbeskrivningen av henne är inte anspråkslös: *stark, envis, självständig och stilig kvinna*.

Leif Brinks (2) egenskaper beskrivs så här i tre olika stycken: *en lärd granne, [d]enne mycket beläste man och denne utmärkte stilist*. Claes Hildebrand (3) beskrivs som *en mycket inspirerande person och en perfektionist*. Den senare beskrivningen konkretiseras i följande mening: *Kvalitet var en allt överskuggande livsfilosofi, något han gärna pratade om*. Erik Steneroths (7) egenskaper beskrivs inte. Till och med den *livserfarenhet* han beskrivs besitta får bestämningen *inom skeppsteknik* – det vill säga nekrologen är genomgående en meritbeskrivning där de sakliga elementen bryts bara en gång då huvudpersonens *paradnummer*, att hålla tal *upp-och-ned, på händerna* omtalas. Tom Sandström (8) beskrivs som en person med *ett fenomenalt minne för namn* och att *[b]etecknande för Tom var att han ständigt kunde förnya sig och inte fastnade i invanda rutiner*. Avslutningsvis uppges att *[h]an kämpade tappert* och att många saknar huvudpersonens *positiva livsyn och smittande skratt*.

Det som är slående för det här materialet är sambandet mellan genus och boningsortsomtal, det vill säga hemorterna som vändpunkter (jfr Siivonen 1999:121–133) som driver runberättelsen vidare. Eva Melins (1) verksamhet binds starkt till studie- och arbetsplatsorter och till de män hon levt med på olika orter: *Anderstorp i Småland, Värnamo, Lund, Stockholm, Cuernavaca i Mexiko, Guinea-Bissau, Lidingö och Burgsvik* – också resor till *London* och *Malmö* nämns. Åsa Olovsson (4) byter jobb efter *familjens flytt*. För Maj Månsson (5) gäller samme make genom hela livsberättelsen, men verksamheterna varierar mellan de olika boningsorterna, som först bestäms av hennes arbete och studier, senare av *maken Nisse[s]* arbete och slutligen av först sin egen och sedan *makens pensionering: Sveaborg, Högholmen, stan, Lekholmen, Pernå, vardagarna i Helsingfors och veckosluten [med] hemsysslorna på prostgården i Pernå, ungdomens Kottby och kära Kottby, den stora passionen Rom, Brunakärr*.¹⁷ Greta Ingves (6) byter boningsort på grund av arbete ända tills hon som 90-åring flyttar till *Österbotten*. Leif Brinks (2) boningsort Stockholm nämns endast i den kursiverade ingressen, medan Claes Hildebrands (3) platser begränsar sig till *Karolinska institutet* och till *Linköping*. Erik Steneroth (7) placeras vid *KTH i Stockholm* med en avstickare i form av en resa till *Hangö* (i Finland). Tom Sandströms (8) engagemang i hemstaden *Grankulla* omtalas i flera stycken. Somrar i *Västerö i Maxmo skärgård* och resor i *Nyland och Åboland* omtalas. Kvinnorna har levt på fler orter än männen och deras flyttar förklaras med en man, en mans yrkesarbete eller som i det sista fallet i passiv med en order: *2014 flyttade Eva till Burgsvik för att leva med Bernt* (1), [*n*]är hon efter familjens flytt till *Karlskrona* befann sig mellan två läraranställningar, tog hon genast jobb vid *Blekinge Läns Tidning* (4), [*e*]fter flyttningen till *Pernå*, där *maken Nisse* fått en prästtjänst, var *Maj hemma med de tre barnen* (5) och [*e*]fter vapenvilan skickades hon till *sjukhuset för krigsskadade i Vasa* och i *Tusby* (6). Ingen av männens boningsorter förklaras av någon annan persons förehavanden. Exempelvis *lämnade Claes Karolinska institutet, när han blev utnämnd till professor i Linköping* (3).

3.3 Känslobeskrivningar

Känslobeskrivningar kan gälla antingen huvudpersonens känslor eller bipersoners känslor. I minnestexten över Eva Melin (1) finns milda känslouttryck främst i samband med yrkes- och verksamhetsutövning (*ett stort intresse, engagerad i kyrkan och flyktingarna*). I övrigt är de stora känslorden tillägnade *kärleken* till en man, men också till andra: *Många minns den ödmjukhet,*

¹⁷ De flesta omtalade orter och öar är stadsdelar eller delar av stadsdelar i Helsingfors.

klokebet och kärleksfullbet hon utstrålade. Också familjens och många vänners känsla för Eva får plats: *sorg och saknad* och *kärlek*. Åsa Olovsson (4) beskrivs främst genom meriter, men hon får också epitetet *lättäm och generös* och minnestexten konstaterar att hon *kunde se både det komiska och allvarliga i tillvaron*, men de här beskrivningarna uttrycker mer en attityd än känslor.

I nekrologen över Maj Månsson (5) används starka känslor: substantivet *passion* två gånger, *stort vemod*, verbet *älskade* och adjektivet *kär*. Här följer känslouttrycken som alla finns i den sista tredjedelen av nekrologen:

- (a) Äntligen fanns också tid för den stora passionen Rom, dit hon reste flera gånger.
- (b) Hon älskade att vandra på gator och torg i den eviga staden.
- (c) Det var med stort vemod hon för några år sedan måste lämna sitt kära Kottby, [...]
- (d) Sjömanskyrkan var en annan passion, och många blev de sockor Mamma Maj stickade för sjömännens julgåvor.

Greta Ingves (6) omtalas ha beskrivit sin barndom som *lycklig* och ha varit *stolt* över att ha *skött Mannerheim vid två tillfällen*. Så länge krafterna tillät, *älskade hon att resa och själv laga sin mat* – och *[g]lädjen var stor* när hon ställde till med fest sent i pensionsåldern. I det sista stycket omtalas att hon drabbades hårt av covid-19 för att hon *kände sig isolerad*. Hennes sista månader och veckor beskrivs som svåra – något som sällan förekommer i runor, eftersom runor är livets, inte lidandets och dödens, genre.

I minnestexten över Leif Brink (2) finns inga uttryck för känslor, även om tonen är munter. I minnestexten över Claes Hildebrand (3) finns milda känslouttryck: *en mycket inspirerande person* och *ett oerhört intresse för naturen*, men det är nog mer ett engagemang än en känsla som beskrivs. Huvudpersonens kritiska hållning till andras arbete uttrycks med passiva verbformer: *Texter slaktades med rödpenna* och *[d]et ställdes höga krav på oss och de skickliga laboratorieassistenterna*. När ett arbete var bra var det *gnistrande ögon* hos huvudpersonen och skribenterna fick *känna magin i att få upptäcka det som varit okänt*.

Hos Erik Steneroth (7) omtalas ett engagemang: *[e]ngagerad i utvecklingen*, men utöver det här uttrycket förekommer inga fler. Tom Sandström (8) omtalas ha *kämpa[t] för ett grönt Grankulla*, ha haft *drömmar om att köra motorcykel* och i avslutet framhålls att *många [...] minns Tom med värme och saknar hans positiva livsyn och smittande skratt*.

4 En mansdominerad personjournalistikgenre: han var en *utmärkt stilist* och hon var *stilig*

Den här studiens bakgrundsmaterial omfattar 340 runor. I sverigesvenska DN är andelen runor över kvinnor nästan 30 % (N=323), och i finlandssvenska HBL under 20 % (N=17) i februari 2019, 2020 och 2021. Antagandet att friheten hos läsarna att ta initiativ till minnesrunor skulle rendera fler texter om kvinnor än vad de redaktionsstyrda personporträtten och nyhetstexterna gör visar sig därmed felaktig. Tvärtom tycks minnesrunorna över kvinnor utgöra en ännu mindre andel än i de två redaktionsstyrda genrererna.

Den kvalitativa analysen av personintroduktion och egennamnsomtal, meriter och samhällspositioner och känslbeskrivningar i de åtta svenskspråkiga runorna visar på en genuskillnad som kan tolkas som större än i nyhetsjournalistik. Materialets kvinnor omtalas oftare familjärt med förnamn, medan nyhetsjournalistik har en tendens att introducera med titel, förnamn och efternamn (Siivonen 2011) för att sedan övergå till efternamnsomtal. Tre av fyra kvinnor introduceras utan titel eller verksamhetsbeteckning, medan alla fyra män introduceras med titel eller verksamhetsbeteckning. Ju mer förnamnsomtal och relationsbeteckningar, desto mer familjär är personkonstruktionen. Ju mer efternamnsomtal, yrkesverksamhetsomtal och titlar som förekommer i personkonstruktionen, desto mer inriktad är den på huvudpersonens offentliga roll.

Runornas kvinnor arbetade som lärare, var sjuksköterskor, tog hand om barn, barnbarn och föräldrar. Männerna var lektor, professorer och verksamhetsledare. En man var mycket *beläst* och en annan ett *vandrande uppslagsverk*. En kvinna var *stilig* och en man en *utmärkt stilist*. Det finns en skarp linje mellan könen i beskrivningarna av meriterna och relationerna.

Starck (2006:107) menar att vissa nyhetskriterier också styr runorna: berömmelse, ökändhet, hjältemod, skurkaktighet och excentriskhet. Perspektivet är ett annat i de här nordiska runorna, där yrkesmeriter och goda, förtjänstfulla handlingar dominerar – ingen skurkaktighet eller ökändhet står att läsa om. Huvudpersonsbeskrivningen följer en genusuppdelning där kvinnornas egenskaper bland annat beskrivs med substantiven *ödmjukhet* och *vemod* och med adjektivet *anspråkslös*. Männerna beskrivs däremot som *en lärdd granne, en mycket inspirerande person, [e]ngagerad i utvecklingen av fartygs internationella klassregler* och som en man som *ständigt kunde förnya sig och inte fastnade i invanda rutiner*. Nekrologen över Tom Sandström (8) beskriver också huvudpersonens *positiva livssyn och smittande skratt*, så det är inte frågan om en ren meritförteckning (jfr Siivonen 2007:227–235), medan nekrologen över Erik

Steneroth (7) kan definieras som en ren meritnekrolog. Men visst – viss excentriskhet finns just här: han brukar hålla tal *upp-och-ned, på händerna*.

Männen Leif Brink (2) och Erik Steneroth (7) beskrivs genomgående utan familjeband (med undantaget *Stina Brinks son*). Claes Hildebrands (3) hustru och son omtalas i den kursiverade ingressen, och hustrun ytterligare en gång i det sista stycket: *resa med sin bustru*. Tom Sandströms (8) *bustru Inge-Britt* uppges ha varit *en god medresenär och medhjälpare*. I det näst sista stycket omtalas *Inge-Britt och familjens tre döttrar*. Tom Sandströms relationer omtalas liksom Eva Melins via bipersoner, inte genom att han själv skulle omtalas med relationstermer: huvudpersonen omtalas varken som make eller som pappa – visserligen som *busfader* då en ouppfylld dröm omtalas: *busfaderns drömmar om att köra motorcykel*.

Typiskt för personporträtt av män var åtminstone i början av 2000-talet att de poängterade mäns kvalitet som föräldrar och att de faktiskt prioriterade familjen (Siivonen 2007:378) – de var symboler för pappor som engagerar sig för sina barn. Det oväntade påtalas, medan det självklara inte behöver ordas om. Föräldraskap omtalades förgylla mäns fritid, men vara en implicit självklarhet för kvinnor, vars föräldraskap inte gavs värdeomdömen (Siivonen 2007:384). Motsvarande uttryck finns överraskande i runan över Åsa Olovsson (4): *Hennes familj var utan tvekan hennes högsta prioritet*, vilket kan bero på att resten av runan behandlar hennes yrkesliv: *Hon var en stark vän av ämneskunskap*. Om Tom Sandström (7) står det att *Tidningen stod närmast hans hjärta och här hade han en god medresenär och medhjälpare i sin bustru Inge-Britt* även om största delen av runan behandlar huvudpersonens yrkesliv. [F] *amiljens tre döttrar* nämns också, men utan värdeuttryck.

Känslobeskrivningar finns mest i runorna över kvinnor. De gäller främst medmänniskor och platser, medan männens känslouttryck gäller arbetet. Paralleller finns till vändpunkter i levnadslopps forskning (Oravala & Rönkä 1999:276): kvinnor uppgav oftare vändpunkter som gäller människo-relationer och männen oftare sådana som gäller arbete och karriär.

Närläsningen bekräftar Fowlers (2005:62) uppfattning om att minnesrunans grundmodell beskriver en enskild persons individuella framgång. Men den nordiska framgången verkar omfatta också den så kallade vanliga människans liv som kanske inte nödvändigtvis definieras av extraordinära meriter, utan av att ha varit en arbetande (med)människa bland andra människor. Huvudpersonerna beskrivs ofta ha hjälpt andra personer, medan förhållandet i personporträtt tenderar vara det motsatta – huvudpersonen får hjälp på livets väg av hjälppersoner eller agenter (Siivonen 2007:306). Det motiveras av det självklara: i runan talar kolleger och anhöriga,

i personporträttet talar huvudpersonen. I runan hyllas huvudpersonen av skribenterna. I personporträttet hyllas huvudpersonen av journalisten, medan huvudpersonen i sin tur hyllar sitt livs hjälppersoner/agerter. Exempelvis har Claes Hildebrand (3) hjälpt sina adepter med bekräftelse *med gnistrande ögon* då de lyckats och med *rödpena* då deras texter behövt *slakta[s]* – och Leif Brink (2) försåg sin granne med *utrivna sidor ur dagstidningar*. Eva Melin (1) var *engagerad i kyrkan och flyktingarna*. Maj Månsson (5) hjälpte sin make med hans yrkeslivsinsats, sina klienter via sitt arbete och sin son med barnpassning, liksom Greta Ingves (6) skötte sina medmänniskor i sitt arbete i efterkrigstidens Finland, och *lyssnade och lånade sitt öra och sin axel vid behov*. Den individuella framgången kompletteras i runorna av beskrivningar av krokare på livets väg, precis som i nordiska personporträtt (Siivonen 1999, 2007). Den mesta framgångsrunan är den över sverigesvenske Erik Steneroth (7) i finlandssvenska HBL. I de övriga runorna kompletteras cv:t av anspråkslöst ansvarstagande, något som också är vanligt förekommande i personporträtt (Siivonen 2007:384).

Litteratur

- Byrman, Gunilla, 2004: Manligt och kvinnligt på familjesidan. *HumalNetten* 15.
- Byrman, Gunilla, 2015: Familjenyheter i svenska medielandskap: En jämförelse av text och genus över tid. I: Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou (red.), *Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön*. Södertörns högskola. S. 47–69.
- Edström, Maria 2018: Visibility patterns of gendered ageism in the media buzz: a study of the representation of gender and age over three decades. *Feminist Media Studies*, 18 (1). S. 77–93. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1409989>
- Edström, Maria & Jacobsson, Josefine (red.), 2020: *Räkna med kvinnor*. *Global Media Monitoring Project. Nationell rapport Sverige*. Kalmar: Fojo.
- Fowler, Bridget, 2005: Collective Memory and Forgetting. Components for a Study of Obituaries. *Theory, Culture & Society* 22 (6). S. 53–72.
- Kjellman, Martin, Mannila, Saga & Siivonen, Jonita, 2021: *Who makes the news? Global Media Monitoring Project (GMMP) Finland 2020. National Report*. Toronto: Wacc.
- Krijnen, Tonny & Van Bauwel, Sofie, 2022: *Gender and Media: Representing, Producing, Consuming*. London: Routledge.
- Lind Palicki, Lena, 2024: *Inkluderande språk – att välja sina ord*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Oravala, Sanna & Rönkä, Anna, 1999: Käännekohtat elämäkulussa [Vändpunkter i levnadsloppet]. *Psykologia* 34 (4). S. 274–280.

- Siivonen, Jonita, 2011: Personintroduktion i rutinjournalistik. I: Ullamaija Kivikuru (red.), *Medier, makt och mammon. Fallstudier om medielandskapet*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 83–103.
- Siivonen, Jonita, 2007: *Personporträttet som tidningsgenre. En närläsningstudie med fokus på innehållsliga teman, berättarkonventioner och kön*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Siivonen, Jonita, 1999: *Stor Anna, Liten Anna och tio andra personporträtt. Om innehållsliga och språkliga mönster i en mediegenres kvinnobeskrivningar*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Starck, Nigel, 2006: *Life after Death. The Art of the Obituary*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Sumiala, Johanna, 2013: *Media and Ritual. Death, Community and Everyday Life*. London: Routledge.

Bilaga

Tabell 2. Översikt av vilka beteckningar som används för huvudpersonerna. Tabellen inleds med de fyra kvinnorna. Varannan beteckning är i kursiv för tydlighets skull.

Huvudperson	(1) Eva Melin (DN)	(4) Åsa Olovsson (DN)	(5) Maj Månsson (HBL)	(6) Greta Ingves (HBL)	(2) Leif Brink (DN)	(3) Claes Hildebrand (DN)	(7) Erik Steneroth (HBL)	(8) Tom Sandström (HBL)
Titel eller yrke då huvudpersonen introduceras	-	-	-	Sjuksköterskan	Förre lektorn vid Polishögskolan	Professor	Professor	Finlands svenska hembygdsförbunds verksamhetsledare
Titel eller yrke i resten av runan	fil mag i tyska, engelska, spanska och teologi (<i>biståndsbetarna</i> ¹) lärare i engelska	Historielärare <i>doktorand i historie- didaktik</i>	kontorist <i>ungdomsledare hälsovårdare student sjukskötare- hälsosyster kontorist t.f. diakonissa kyrklig ungdomsledare kommunal hälsosyster</i>	lotta och krigsveteran <i>barnvårdarinnna på Folkhälsan sjuksköterska avdelnings- sköterska på Forsby sjukhem sjuksköterskan</i>	lektor vid Polishögskolan 1970–2008 <i>licentiat Brink</i>	professor <i>Vår lärare [och vän] en ung forskare professor i Linköping</i>	Civilingenjör-assistent hos den internationellt erkände professorn Folke Odqvist <i>nybyggnadsövervakare professor inom Skeppsbyggnad på KTH professor emeritus Steneroth</i>	socionom pol.kand. verksamhetsledare

¹ hon och maken (DN 6.2.2022)

Övrig verksamhet eller position i samhället eller i relation till runskribent(er), andra substantiviska personomtal (inte egennamn) som inte platsar i övriga kategorier		en stark vän av ämneskunskap redaktör person	Scoutledare <i>scout och ledare i Vikinga-flickorna</i> värdinna på prästgården <i>en mycket anspråkslös person</i> Skäriflickan	den äldsta medlemmen i sin församling <i>90-åring</i> en stark, envis, självständig och stilig kvinna <i>förebild</i>	Denne mycket beläste man denne utmärkte stilist <i>ordförande i styrelsen för bostadsrättsföreningen Storuvan</i>	en mycket inspirerande person <i>en perfektionist</i> aktiv ledamot i Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien och även i Svenska tekniska vetenskapsakademien i Finland		sekreterare för SFP i Grankulla och ordförande i lokala SU samt medlem i SFP:s nyländska kretsstyrelse vandrande uppslagsbok om Svenskfinland
Relationsbeteckningar inom den privata sfären			prästfru <i>framför allt mamma famo och anhörigvårdare först för sin mor och senare för sin make anhörigvårdare "pastorskan" "prostinan" Mamma Maj</i>	äldst i en barnaskara på fem <i>ensamförälder</i>	en lärd granne <i>Stina Brinks son</i>	[Vår lärare och] vän		husfaderns

Vad är genus?

Genusbegreppet i statliga utredningar under trettio år

Tove Solander

Genusbegreppet har sedan det lanserades i Sverige i slutet av 1980-talet varit omtvistat och saknat enhetlig definition. Indelningen i (biologiskt) kön respektive (socialt) genus beskrivs gärna som förenklad och förlegad, och det närmaste man kommer en etablerad definition av genusbegreppet är nog att det signalerar en konstruktivistisk syn på kön. I den här texten undersöker jag genusbegreppet i statliga utredningar för att se eventuella betydelseförskjutningar över tid.

Undersökningen är inspirerad av Eszter Kováts och Elena Zacharenkos (2021) analys av betydelseglidningen för begreppet *gender* i EU-dokument sedan 1996. Begreppet kom in när *gender mainstreaming*, 'jämsällldhetsintegrering', antogs som policy på EU-nivå. Kováts och Zacharenkos material utgörs främst av policydokument på jämställldhetsområdet, där det är mest sannolikt att explicita och implicita definitioner av *gender* återfinns (s. 65–66). De urskiljer tre huvudsakliga definitioner av *gender*: 1) som synonymt med engelskans *sex*, främst i sammansättningen *gender equality*, 2) som *gender roles* i en strukturell förståelse av könade maktrelationer, 3) sedan 2012 även som *gender identity*. Den första definitionen, som snarare är en avsaknad av definition, används ibland omväxlande med den andra eller tredje i samma dokument, vilket riskerar att skapa förvirring (s. 66–69). Den andra och tredje definitionen är dock direkt oförenliga, då den andra bygger på en strukturalistisk och den tredje på en individualistisk förståelse av *gender*. Kováts och Zacharenko tolkar därför utvecklingen som en glidning från den andra till den tredje definitionen, där den tredje tycks vara på väg att vinna hegemonisk status (s. 74–75). De kopplar denna glidning – och tabut bland feminister och genusvetare mot att erkänna eller kritisera densamma – till en hegemonisk diskurs om en intersektionell regnbågskoalition. Kováts och Zacharenkos huvudsakliga

ärendet är att synliggöra och problematisera denna begreppsförvirring och betydelseglidning, som de menar spelar antigenusrörelsen i händerna.¹

1 Genusbegreppet i statliga utredningar om jämställdhet

Utifrån artikeln av Kováts och Zacharenko undersöker jag om man kan se en liknande betydelseförskjutning för det svenska genusbegreppet i ett liknande material, statliga utredningar inom jämställdhetsområdet. Jag har sökt efter relevanta utredningar från 1990-talet och framåt med hjälp av nyckelord som *genus*, *kön*, *kvinnor* och *jämställdhet*. Utredningarna har sedan genomsökts efter genusbegreppet och noteringar har gjorts om användning och eventuella definitioner. Utredningar där genusbegreppet inte förekommer alls har uteslutits, medan utredningar där det endast används passivt utgör grund för mina mer generella observationer om genusbegreppets förekomst. Enstaka utredningar av detta slag refereras som exempel, men den mer utförliga analysen baseras på de utredningar där genusbegreppet aktivt diskuteras. Tyngdpunkten i analysen ligger på begreppsdefinitioner – jag tar alltså inte ställning till genusbegreppets tillämpning eller funktion i utredningarna som helhet.

Då undersökningen inte är baserad på ett systematiskt eller heltäckande urval kan jag naturligtvis ha missat utredningar där genusbegreppet diskuteras. Min uppfattning är dock att det totala urvalet (ett hundratal utredningar där genusbegreppet förekommer) är tillräckligt stort för att kunna urskilja tendenser och dra tentativa slutsatser. En första observation utifrån mitt material är att diskussioner av genusbegreppet främst förekommer i ett begränsat antal utredningar och delegationer från Social-, Arbetsmarknads- och Utbildningsdepartementet. Det rör sig om uttryckligen jämställdhetspolitiska utredningar som inte sällan involverar genusforskare bland författarna. I utredningar från exempelvis Justitiedepartementet, om mäns våld mot kvinnor eller i hbtq-frågor, förekommer genusbegreppet mer sparsamt.

Jämställdhetsintegrering antogs i svensk politik ännu något tidigare än på EU-nivå, och genusbegreppet etablerades på svenska vid ungefär samma tidpunkt. Startskottet för min undersökning utgörs av maktutredningen, SOU 1990:44, där Yvonne Hirdmans inflytelserika genussystemteori

¹ Med 'antigenus' (*anti-gender*) avses en främst högerpopulistisk retorik mot *gender ideology* där måltavlorna omfattar bl.a. aborträtt, sexualundervisning, hbtq-rättigheter, jämställdhetsintegrering och genusvetenskap (se Kováts & Zacharenko 2021:63–64).

introduceras. Utredningarnas begreppsförklaringar speglar den diskussion som fördes inom den framväxande genusvetenskapen och är ibland skrivna av genusvetare involverade i utredningen. De kan därför sägas vara representativa även för akademisk genusteori. Då det skulle föra för långt att utförligt diskutera de olika genusteorier utredningarna hänvisar till har jag avgränsat kontextualiseringen till ”genusdebatten” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (symptomatiskt omdöpt till *Tidskrift för genusvetenskap*). Avgränsningen till denna debatt är dels för att den föregår och refereras till i utredningarna, dels för att den kärnfullt sammanfattar de huvudsakliga förståelser av och ståndpunkter kring genusbegreppet som förekommer. Att tillföra ytterligare teoretiska nyanser från andra akademiska begreppsdiskussioner är inte nödvändigt för den analys jag gör här.

2 Genusbegreppets förhållande till engelskans *gender*

Från åttiotalet diskuterades för- och nackdelarna med att översätta *gender* till *genus*, samt begreppets funktion och betydelse bortom frågan om ordval. Maud Landby Eduards och Ulla Manns (1987:62) definierar *genus* som ”socialt och kulturellt konstruerat kön – ett för män och ett för kvinnor” och ifrågasätter om begreppet behövs ifall det ändå betyder samma sak som ’socialt kön’. Yvonne Hirdman (1988:51) insisterar på att begreppen inte är synonyma och ser det som en fördel att *genus* är ett tomt begrepp att fylla; hon föreslår att det betecknar ”den alltmer komplicerade kunskap vi har om ’manligt’ och ’kvinnligt’, vår allt större förståelse av hur manligt och kvinnligt ’görs’”. Lena Gemzöe m.fl. (1989:44) ger definitionen ”de sociala och kulturella aspekterna av den biologiska indelningen av den mänskliga arten i två kön”. De ser det redan 1989 som ett faktum att *genus* kommit för att stanna, och framhåller fördelen i att begreppet är vidare och mer neutralt än *socialt kön*. Cecilia Åsberg (1998) konstaterar i en översikt över debatten att genusbegreppet är fast etablerat men att det inte råder någon enighet om vad man menar med det.

Som antyds av genusdebatten är den svenskspråkiga situationen inte helt jämförbar med den engelskspråkiga. Även om *genus* är den etablerade svenska översättningen av *gender* fyller begreppen inte fullt ut samma språkliga funktion. Detta kan enklast visas genom skillnaden mellan begreppsparen *kön/genus* och *sex/gender*. På engelska är *gender* den bredare termen som ofta används som synonym eller eufemism för *sex*, som i sin tur har en tydligare koppling till – och förväxlingsrisk med – sexualitet. På svenska har i stället *kön* en vidare betydelse och används i många sammanhang motsvarande

gender, medan *genus* framstår som en mer abstrakt eller teknisk term som inte på något enkelt sätt kan ersätta *kön*. Det är därför mindre sannolikt att hitta en motsvarighet till Kováts och Zacharenkos första definition – eller icke-definition – i svenska statliga utredningar. Det går dock att urskilja en liknande passiv användning av *genus* som signalord för jämställdhet. Ett slående exempel på denna användning är SOU 1998:3, som trots att den har ’genus’ i titeln inte definierar eller diskuterar begreppet, och där det tycks liktydigt med ’kvinnor och män’. I svenskan syns en utveckling som många kvinnoforskare och feminister motsatte sig där ordet *kvinnor* ersattes av *jämställdhet* och sedan *genus* (se Eduards & Manns 1987:63–64, Gemzöe m.fl. 1989:45).

Trots att *genus* inte kan användas synonymt med *kön* på samma sätt som *gender* med *sex* kan alltså ett odefinierat genusbegrepp ha en snarlik funktion för att signalera att det handlar om jämställdhet som Kováts och Zacharenkos definition 1. När genusbegreppet definieras i statliga utredningar rör det sig dock oftast om någon variant av definition 2, som jag kommer att gå närmare in på i det följande. Definition 3 har ingen uppenbar motsvarighet, vilket sannolikt – i enlighet med diskussionen ovan – beror på att det motsvarande svenska begreppet *könsidentitet* inte innehåller ordet *genus*. Däremot kan man urskilja en jämförbar tendens till att genusbegreppet med tillhörande systemteori under 2010-talet fasas ut ur utredningarna.

3 Hirdmans genussystem

Speciellt för den svenska kontexten är det betydande inflytandet från Hirdmans genussystemteori. Tack vare Hirdmans position lanseras genus på svenska i stort sett samtidigt i politiken och akademien. Däremot är Hirdman mer intresserad av att komplicera än av att entydigt definiera genusbegreppet. I SOU 1990:44 (s. 76) skriver hon att begreppet ”inte står för en enda hård definition” utan ”kan användas som lösa inhägnader”. Tre av dessa ”inhägnader” beskrivs som att genus för det första är mer ”invecklat” än både ”könsroll” och ”socialt kön”, för det andra en ”process” och för det tredje ”skapar hierarkier”. Kapitlet i utredningen är en vidareutveckling av artikeln om genussystemet i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* ett par år tidigare och förklaringarna av genusbegreppet är likartade men har avlägsnat sig ytterligare ifrån någon enkel definition. Eduards och Manns (1987:62) kritik motklarheten i att göra *genus* synonymt med *genussystem* har inte hörsammats; tvärtom.

Hirdmans genussystem är kanske mest känd för dess två grundprinciper *isärhållande* och *hierarki*. Det innebär att en maktaspekt finns inbyggd i systemet, där manligt ställs över kvinnligt. Denna aspekt ligger i linje med Kováts och Zacharenkos (2021:67) andra definition, som också inbegriper ”unequal – gendered – power relations”. Här skiljer sig Hirdman från Gemzöe m.fl. (1989:48–51), som tvärtom förespråkar ett neutralt genusbegrepp utan inbyggd maktasymmetri för att kunna beskriva genussystemen i alla kulturer. Hirdmans genussystem refereras i ett flertal statliga utredningar, ofta med hänvisning tillbaka till SOU 1990:44.² Ett relaterat begrepp som i vissa utredningar används synonymt med *genussystem* är *könsmaktordning*.

4 Genus som socialt kön

Trots Hirdmans protester används den enkla definitionen ’socialt kön’ också i flera statliga utredningar, bland annat av just Eduards i SOU 1995:110 (s. 61), av Carin Holmqvist i SOU 1997:83 (s. 161), av Ellinor Platzer i SOU 1997:114 (s. 106), av Mats Alvesson i SOU 1998:6 (s. 313), av Malena Sjöberg i SOU 1998:138 (s. 6) och glesare under de följande tjugo åren. Hit räknar jag också något mer invecklade definitioner som bygger på samma grundläggande distinktion mellan (biologiskt) kön och (socialt) genus. I SOU 2000:58 (s. 36) står det: ”Genus är till skillnad från biologiskt kön, man eller kvinna, ett begrepp som beskriver vad som anses som ’manligt’ respektive ’kvinnligt.’” I SOU 2002:30 (s. 45) citeras såväl Don Kulicks genusdefinition ”en kulturell tolkning av de biologiska skillnaderna mellan kvinnor och män” som Hirdmans ”föränderliga tankefigurer ’män’ och ’kvinnor’ (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas)”. I SOU 2004:115 (s. 34) hävdas att genus ”har likheter med begreppet könsroll i det att det också handlar om den sociala och kulturella dimensionen på det biologiska könet” och vidare att det ”är något helt annat än det biologiska könet” men ”finns där i samband med de biologiska olikheter som finns”. Enligt SOU 2010:99 (s. 51) beskriver genus ”sociala konstruktioner av kvinnligt och manligt, och relationer mellan kvinnor och män, som vanligen relaterar till makt”.

Ekon av Hirdmans genussystemteori hörs i formuleringar om manligt och kvinnligt och i betoningen av det relationella och av maktförhållanden.

² Se SOU 1994:3 (s. 13), SOU 1997:83 (s. 162), SOU 2002:30 (s. 15), SOU 2005:66 (s. 52–54), SOU 2006:42 (s. 54), SOU 2006:75 (s. 155–157), SOU 2010:83 (s. 14–15), SOU 2015:86 (s. 51).

Samtidigt upprätthålls en tydligare kön/genus-distinktion än hos Hirdman i dessa definitioner. De framstår därför som den mest renodlade motsvarigheten till Kováts och Zacharenkos andra definition, *gender roles*.

5 Genusgörande

I flera utredningar framhålls 'genusgörande' (av *doing gender*): hur kön/genus 'görs', och därför skulle kunna göras annorlunda, snarare än vad det 'är'. Redan i SOU 1990:44 (s. 76) beskrivs genus av Hirdman som en "process" av "hierarkiserande olikhetsproduktion". I SOU 1997:135 (s. 148) skriver Yvonne Due Billing: "Som sociologiskt fenomen inte bara existerar genus, utan skapas och återskapas i en pågående process i vilken mening utvecklas och social interaktion utspelar sig." I SOU 1998:6 (s. 314) föreslår Alvesson att "förstå kön som könsorganiseringsprocess" och "en pluralitet av könsordnanden". Gun-Marie Frånberg skriver i SOU 2010:83 (s. 14): "Den kanske viktigaste aspekten av genus tar fasta på det komplexa 'görandet' av kön, det vill säga hur maskulinitet och femininet skapas och återskapas i det dagliga livet." Även utredningarna från Delegationen för jämställdhet i arbetslivet präglas av ett processperspektiv, som är det närmaste de kommer att definiera *genus*. Flera olika kapitelförfattare i SOU 2014:28 refererar till Candace West och Don H. Zimmermans *doing gender*-teori, en föregångare till Judith Butlers performativitetsteori. Här exemplifierat med Christine Romans ord: "Här betraktas alltså inte genus som en uppsättning egenskaper utan som produkten av social interaktion." (s. 28) I SOU 2015:50 (s. 68) heter det apropå genus historiska föränderlighet: "Det betyder också att vår förståelse av vad det innebär att vara kvinna respektive man och våra föreställningar om kvinnligt och manligt upprätthålls genom att vi alla, varje dag, på olika sätt medvetet och omedvetet klassificerar och värderar både kroppar och beteenden utifrån föreställningar om kön – vi gör *genus*."

I dessa beskrivningar av genus som görande och social process upprätthålls mer sällan någon meningsfull kön/genus-distinktion. Alvesson varnar uttryckligen, med hänvisning till Joan Acker, för att anta att det finns något "kön" bortom "görandet": "Kanske kön – i meningen idéer om män, kvinnor och relationerna mellan dessa – snarare *skapar* män och kvinnor i de socialisationsprocesser och fortgående sociala konstruktioner som utmärker socialt liv" (SOU 1998:6, s. 314). Att teorier om 'genusgörande' i grunden ifrågasätter 'kön' tydliggörs också i en historisk översikt i SOU 2011:1. Enligt denna bidrar "tredje vågens feminism" med "förståelsen av genus som något performativt", vilket är "radikalt" eftersom "det ifrågasätter giltigheten i den

enkla kategorisering[en] av mänskligheten i kvinnor och män”. Med andra ord: ”Samtidigt som vi gör genus gör vi också skillnad – vi upprätthåller dikotomin mellan könen” (SOU 2011:1, s. 85). Även i SOU 2014:34 (s. 48) hävdas att genusbegreppet innebär ”analyser av processer som skapar könsskillnad”. Här har tanken som återfinns hos Hirdman (1988:51) om genus som en ”symbiotisk kategori” där ”också biologin kan påverkas/ändras” dragits till sin spets: genus *skapar* kön.

6 Kritik av kön/genus-distinktionen

I flera utredningar problematiseras också möjligheten att skilja på kön och genus när genusbegreppet introduceras. Eduards parafraserar i SOU 1995:110 sin och Manns kritik av kön/genus-distinktionen (Eduards & Manns 1987:63) och skriver: ”Vissa forskare låter därför genus få en symbiotisk betydelse, där sociala och biologiska aspekter vävs ihop.” Eduards menar att ordet kön tidigare hade denna dubbla betydelse, men att genus nu ”betyder konstruktion och relation, medan kön kommit att symbolisera oföränderlighet och åtskillnad” (SOU 1995:110, s. 61). Elisabeth Sundin, redaktör för SOU 1997:83 (s. 16), hänvisar i sin tur till Eduards för att motivera sitt val att ”använda kön och genus parallellt och synonymt”. Även i SOU 2005:66 görs en liknande problematisering av kön/genus-distinktionen med hänvisning till genusedebatten i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Genusbegreppet görs överflödigt då ordet kön kan omfatta ”både biologiskt och konstruerat kön” (SOU 2005:66, s. 53). I dessa resonemang framställs det huvudsakliga problemet med kön/genus-distinktionen som att *kön* görs till oföränderlig (biologisk) natur i kontrast till *genus* som föränderlig (konstruerad) kultur. Just förändringspotentialen i ett konstruktivistiskt synsätt på kön/genus framhålls i flera utredningar.

I SOU 2006:42 (s. 53–54) hävdas det: ”På senare år har nya genusteorier tillkommit där dikotomin (det faktum att man i tanken tudelar) socialt kön och biologi ifrågasätts.” Även i SOU 2015:86 (s. 58) görs en liknande historieskrivning som landar i utredningens ”förståelse av kön och genus som socialt och kulturellt konstruerat”. En kritik av kön/genus-distinktionen som alltså är lika gammal som själva genusbegreppet och som återfinns i tjugo år äldre utredningar framhålls här som senaste nytt inom genusteori. Sammanfattningsvis har det egentligen aldrig funnits en period, ens i den möjligen förenklade diskussionen i statliga utredningar jämfört med akademisk teoribildning, då en enkel kön/genus-distinktion upprätthållits. Den poststrukturalistiska problematisering av distinktionen som Kováts och

Zacharenko (2021:60) kallar för ”the Butlerist turn” importerades med själva genusbegreppet. Tidigare användes andra begrepp som *könsroll* eller *socialt kön*.

Åttioalets genusdebattörer markerar i varierande grad en problematisering av begreppsparet kön/genus. Eduards och Manns (1987:63) varnar för att det ligger en ”falsk klarhet” i distinktionen mellan biologiskt och socialt kön, Hirdman (1988:51) framhåller att genus utgör ”en mer symbiotisk kategori än ’roll’ eller ’socialt kön’” och Gemzöe m.fl. (1989:46) talar om ”biologiska aspekter av genus”. Samtidigt markerar alla med olika ordval som ”könet är basen och genussystemet överbyggnaden” (Eduards & Manns 1987:63), ”den biologiska skillnaden” (Hirdman 1988:51) eller ”det faktum att människan är en tvåkönad art” (Gemzöe m.fl. 1989:45) att de ser könsskillnad som något som föregår och inte enbart skapas som en effekt av genus. Även de flesta utredningarna utgår implicit ifrån att män och kvinnor existerar som givna kategorier, trots explicita ifrågasättanden av möjligheten att dra en skarp gräns mellan kön (natur) och genus (kultur). I detta ligger de närmare Kováts och Zacharenkos (2021:60) andra definition ”taking the sex binary for granted” än ”the Butlerist turn” som utgör en övergång till den tredje definitionen.

Gemzöe m.fl. varnade redan 1989 (s. 46) för att det inom feministisk forskning ”blivit nästan tabubelagt att över huvud taget beröra frågor om de biologiska skillnaderna mellan könen”. Mitt intryck är att detta tabu förstärks över tid. I tidigare utredningar konkretiseras biologiskt kön ibland med formuleringar som ”det kvinnliga barnafödandet” (SOU 1990:44, s. 77), ”den genetiska koden” (SOU 1995:110, s. 61), ”kvinnokroppen” (SOU 1997:83, s. 163) eller ”kromosomuppsättningen” (SOU 1998:6, s. 314). Samtidigt tenderar betydelsen av dessa att minimeras. I SOU 2002:30 (s. 260–262) reduceras exempelvis könsskillnad till ”genitalierna” och Butler citeras om att könen är ”resultat av sociala genuskonstruktioner”. Även beröringsskräcken för biologi kan spåras tillbaka till Hirdman, vars genussystemteori parafrastras av Gertrud Åström i SOU 1994:3 (s. 13) som att ”kön i någon slags naturlig form inte finns på ett aggregerat plan”. Kováts och Zacharenko (2021:75) beskriver hur EU-policy har nåtts av en butlersk vändning som innebär att hänvisningar till biologiska könsskillnader döms ut som förlegad essentialism. I svenska statliga utredningar syns inte samma eftersläpning för denna vändning i förhållande till akademisk genusteori.

7 Begreppspluralism, eller genus som paraplybegrepp

I sin översikt över genusdebatten konstaterar Åsberg (1998:38) att det råder pluralism i begrepps användningen och att det därför är desto viktigare att ”kontinuerligt definiera hur man använder begrepp som genus”. Detta har knappast hörtsammats i statliga utredningar. Begreppsordlistor förekommer ganska ofta, men med tveksam koppling till tillämpning i utredningarna som helhet. Flera utredningar gör en genomgång av den akademiska debatten kring genusbegreppet som utmynnar i att de inte vill ta ställning för någon särskild definition.³

Eduards skriver i SOU 1995:110 (s. 61) att genus är ”ett brett analytiskt perspektiv utan några tydliga teoretiska ramar”. Likaså skriver Sundin i SOU 1997:83 (s. 16): ”Hur begreppen kön och genus används och hur de kan, bör och skall användas är föremål både för vetenskaplig och allmän debatt.” I SOU 2006:42 betonas att ”*genus* är ett mångfasetterat och mångtydigt begrepp” (s. 55) som ”rymmer många, i vissa fall motstridiga, ideologier” (s. 42). Enligt SOU 2006:75 (s. 156) är genus ”ett viktigt analysredskap för att se det som tillskrivs och betecknar kön”. I bilagan med begrepps-förklaringar till SOU 2010:35 (s. 118) ger Fredrik Bondestam en liknande hirdmansk definition som i SOU 2010:99 från samma delegation, problematiserar kön/genus-distinktionen och hävdar att genusbegreppet ofta används ”som samlingsbeteckning för all forskning om kön”. I SOU 2015:86 (s. 50) inleds begreppsdefinitionen av ”kön/genus” med att både kön och genus är ”mångtydiga och har en hög abstraktionsnivå, vilket innebär att de i likhet med många andra begrepp kan tolkas och användas på olika sätt”. Här får alltså ifrågasättandet av kön/genus-distinktionen och preferensen för könsbegreppet på svenska till följd att även *kön* görs till en komplicerad teoretisk term, liknande dubbelbetydelsen för *gender*.

Den gemensamma nämnaren för dessa genomgångar av begreppsdiskussioner kring *genus* är att begreppspluralismen inte framställs som något problem. Om något antyds snarare en positiv utveckling mot ökad komplexitet och teoretisk höjd. Även här kan man höra ekon av Hirdmans (1988:51) värdering av *genus* som begrepp för vår ”alltmer komplicerade kunskap” om kön. Åsberg (1998:39) beskriver hur ifrågasättandet av

³ Ett undantag här är SOU 2004:31, där det ingår i uppdraget att överväga termen ”genusrelaterad förföljelse”. Utredningen förkastar begreppet på grundval av att *gender* i juridiska och andra sammanhang bäst kan översättas till *kön*, medan *genus* är en ”fackterm” som hör till ”forskarvärlden” och som det dessutom råder en viss ”begrepps-förvirring” kring (SOU 2004:31, s. 73–77).

dikotomier som *kön/genus* kan överföras till en ”överbrygging” även av grundläggande teoretiska skillnader, där det dock är ”den mer konstruktivistiska och mer poststrukturalistiska traditionen” som dominerar inom feministisk forskning. Att ”överbryggingen” sker på den poststrukturalistiska sidans villkor och inte nödvändigtvis är förenlig med andra feministiska teoritraditioner kommenteras i en bilaga till SOU 2004:31 (s. 164–166) där genusbegreppet associeras med ”poststrukturalistisk teori”. Bland statliga utredningar utgör denna bilaga en sällsynt problematisering av den utveckling Kováts och Zacharenko (2021:75) beskriver som en butlersk vändning i förståelsen av *gender*, och som de menar banar väg för den hegemoniska diskursen om en intersektionell regnbågskoalition.

Kováts och Zacharenko (2021:75) urskiljer både en utvidgning och en avsmalning av *gender*, där utvidgningen innebär att omfatta allt fler olika frågor under rubriken *gender* utan att eventuella intressekonflikter erkänns (regnbågskoalitionen), medan avsmalningen innebär ett fokus på *gender* som subjektiv identitet snarare än maktstruktur. Av dessa är det främst utvidgningen som syns i det svenska materialet. Bondestam ger exempelvis i en fotnot till SOU 2010:35 (s. 102) en ”bred definition” av *genus* ”som framför allt inkluderar senare års teoriutveckling och begreppsanvändning där frågor om identitet, kropp, språk, intersektionalitet och motsvarande problematiseras”. Avsmalningen motsvaras närmast av genusbegreppets frånvaro.

8 Utfasning av genusbegreppet: mot en ny hegemonisk konsensus?

Som redan nämnts finns ingen direkt motsvarighet på svenska till Kováts och Zacharenkos (2021:69) tredje definition, där *gender* görs synonymt med *gender identity*. Däremot kan man vid samma tid, kring 2012, se en motsvarande tendens till att genusbegreppet gradvis försvinner ur utredningar där man kunde förvänta sig att finna det. Man kan också se att genusbegreppet upphör att diskuteras och i stället enbart uppträder i sammansättningar som ”genusperspektiv” eller uppräkningslistor av typen ”genus och ...”. Detta kan tolkas som att genusbegreppet har blivit etablerat och inte längre anses behöva förklaras. Samtidigt är som vi har sett definitionen långt ifrån klarlagd. Snarare har *genus* i takt med sin allt fastare förankring inom exempelvis *genusvetenskap* tömts på innehåll och tänjts ut till ett paraplybegrepp likt det Kováts och Zacharenko beskriver.

Bondekastam urskiljer en liknande nedgång för genusbegreppet inom skolforskning 1995–2009 (SOU 2010:35, s. 37). Tidigare har andra begrepp som *könsroll*, *feminism* eller *jämställdhet* dominerat, och i slutet av perioden tar begrepp som *heteronormativitet*, *queer* och *intersektionalitet* över (s. 35–38). Förutom den generella nedgången för genusbegreppet finns några utredningar där det främst nämns i kritiska ordalag, som ett dominerande perspektiv som skyler över andra maktordningar. Den svenska jämställdhetspolitikens vändning från genussystem till intersektionalitet uttrycks mycket tydligt i SOU 2006:42 (s. 55–56), där Hirdmans teori sägs präglade 1990-talet, medan *intersektionalitet* är ”det begrepp som sammanfattar vår tids ansats att kombinera en förståelse av olika maktordningars sätt att interagera med varandra”.

SOU 2015:86 är intressant för att den är en av de sista utredningarna som utförligt diskuterar genusbegreppet och en av de första som tar upp ett begrepp motsvarande *gender identity* – här med ordvalet ”mentalt kön”. I begreppsförklaringen av ”kön/genus” som citerats ovan får vi även läsa följande: ”På senare år har begreppen kön och genus utvecklats. Den s.k. binära uppdelningen i kvinnor och män har också kommit att ifrågasättas till förmån för en flerdimensionell syn på kön. I linje med denna utveckling görs ibland en distinktion mellan biologiskt, socialt och mentalt kön” (SOU 2015:86, s. 51). Införandet av ett ”mentalt” kön framställs här som en ny ”utveckling” av genusteorin från ”binär” till ”flerdimensionell”. I själva verket infördes distinktionen mellan *sex* och *gender* av sexologer som Robert Stoller för att beskriva just hur det ’mentala’ könet (*gender identity*) kunde skilja sig från det biologiska (*sex*) (se Eduards & Manns 1987:61–62, Kováts & Zacharenko 2021:60). Distinktionen plockades upp av feministiska teoretiker som dock använde den för att betona hur *genus* (ett begrepp som omfattar såväl ’könsidentitet’ som ’könsroll’) är socialt konstruerat, kulturellt betingat och historiskt föränderligt. I SOU 2015:86 (s. 51) sluts cirkeln genom att sexologins subjektiva könsbegrepp, ”hur en individ känner sig innerst inne”, återkommer som tillägg till ”socialt” kön under genusparaplyet.

Att *genus* går ut där *könsidentitet* går in i utredningarna kan tolkas som ett implicit erkännande av teoriernas oförenlighet (jämför Kováts & Zacharenko 2021:74). Ett liknande skifte har uppmärksamats av Kajsa Ekis Ekman (2021:61–71), som visar genomslaget för vad hon kallar ”den nya synen på kön” genom att jämföra två utredningar om transpersoner med tio års mellanrum. I SOU 2007:16 ”betraktas kön som något kroppsligt och genus som något samhällsligt”, medan kön och genus har ”bytt plats” i SOU 2017:92 (Ekman 2021: 64–65). För att vidareutveckla Ekmans observationer:

SOU 2007:16 (s. 40) definierar *genus* i förbifarten som ”den socialt konstruerade synen på manligt och kvinnligt”, medan begreppet i SOU 2017:92 (s. 903) endast förekommer i sammansättningen ”genuspresentation” i de bifogade kommittédirektiven. I begreppsordlistan har tredelningen i ”biologiskt, socialt och mentalt kön” från SOU 2015:86 (s. 51) växt till en fyrdelning: ”Kropp/’biologiskt kön’, juridiskt kön, könsidentitet och könsuttryck” (SOU 2017:92, s. 63). Att ”biologiskt kön” sätts inom citattecken förklaras med att det är en ”medicinsk konstruktion” (SOU 2017:92, s. 62). Detta kan tolkas som att en konstruktivistisk syn på kön har slagit igenom så till den grad att genusbegreppet gjorts överflödigt. Samtidigt betonas inte konstruktivismen lika starkt i de övriga aspekterna av *kön*.⁴ ”Socialt kön”, som ju skulle kunna användas synonymt med *genus*, reduceras här till ”könsuttryck” (SOU 2017:92, s. 64). Det innebär att den strukturella aspekten av *genus* är bortplockad och enbart den individuella (*identitet och uttryck*) blir kvar (jämför Kováts & Zacharenko 2021:60–61). Det närmaste strukturella analys som förekommer i begreppsordlistan är idén om ett ”tvåkönssystem” som godtyckligt organiserar kroppar (SOU 2017:92, s. 61).

Sammanfattningsvis präglas genusbegreppet i statliga utredningar av inflytandet från Hirdmans genussystemteori. Det tar sig uttryck i en viss ambivalens till enkla definitioner av *genus* som ’socialt kön’ och i ett betonande av samhällliga processer och strukturer kopplade till makt. Definitionen ’socialt kön’ förekommer också, ibland med vissa förbehåll, liksom snarlika uttryck om *genus* som en social konstruktion i relation till (biologiskt) kön. Ibland betonas hur ’genusgörande’ skapar och upprätthåller könsskillnad. Flera utredningar tar upp kritik mot kön/genus-distinktionen och framhåller att även kön är socialt konstruerat. Det finns också en tendens att begreppsdiskussionerna fungerar enligt en additiv logik där olika definitioner staplas på varandra utan erkännande av deras eventuella teoretiska oförenlighet. Kulmen nås med SOU 2024:21, som ”utgår från en förståelse av kön och *genus* som socialt och kulturellt konstruerat” (s. 61), hänvisar till SOU 2015:86 om ”vikten av en mer flerdimensionell syn på kön och *genus*” (s. 46) och anammar den fyrdelade könsdefinitionen i SOU 2017:92 (s. 45).

Även om Kováts och Zacharenkos tre definitioner av *gender* inte går att överföra ordagrant till *genus* syns en liknande betydelseförskjutning och utvidgning som i EU-dokumentet de granskat. Detta kan delvis tillskrivas ekot av Hirdman och hennes invecklade, för att inte säga tillkrånglade, *genus*definitioner. Fröet är sått av Hirdman till den poststrukturalistiska

⁴ Med Ekmans (2021:65) ord: ”Men detta, som förr kallades *genus*, kallas inte längre socialt konstruerat – det är nu det *biologiska* könet som är socialt konstruerat.”

problematisering av begreppsparet kön/genus som Kováts och Zacharenko (2021:60) tillskriver Butler. Att vändningen syns tidigare i svenska statliga utredningar än i EU-dokument hänger troligen samman med att genusbegreppet på svenska från början är en teoretisk term som kräver förklaring och till skillnad från *gender* inte kan användas synonymt med kön. Delvis tack vare sin abstraktionsnivå har också genusbegreppet en viss tänjbärhet som paraply för den intersektionella regnbågskoalition som även i Sverige har vunnit hegemonisk status. Ännu tydligare än denna utvidgning är dock en utfasning av genusbegreppet ur statliga utredningar till förmån för konkurrerande begrepp och perspektiv.

Källor

- SOU 1990:44. Maktutredningen. Demokrati och makt i Sverige.
- SOU 1994:3. Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap.
- SOU 1995:110. Utredningen om insatser för kvinno- och jämställdhetsforskning. Viljan att veta och viljan att förstå: Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning.
- SOU 1997:83. Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Om makt och kön – i spåren av offentliga organisationers omvandling.
- SOU 1997:114. Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Styrsystem och jämställdhet: Institutioner i förändring och könsmaktens framtid.
- SOU 1997:135. Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Ledare, makt och kön.
- SOU 1998:3. Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Välfärdens genusansikte.
- SOU 1998:6. Kvinnomaktutredningen. Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige.
- SOU 1998:138. Kvinnor, män och funktionshinder.
- SOU 2000:58. Jämst. Jämställdhet och IT.
- SOU 2002:30. FRIJA. Märk-värdig jämställdhet.
- SOU 2004:31. Utredningen om förföljelse på grund av kön eller sexuell läggning. Flyktingskap och könsrelaterad förföljelse.
- SOU 2004:115. Delegationen för jämställdhet i förskolan. Den könade förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete.
- SOU 2005:66. Jämställdhetspolitiska utredningen. Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål.
- SOU 2006:42. Kommittén för jämställdhet inom scenkonstområdet. Plats på scen.

- SOU 2006:75. Delegationen för jämställdhet i förskolan. Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete.
- SOU 2007:16. Konstillhörighetsutredningen. Ändrad konstillhörighet – förslag till ny lag.
- SOU 2010:35. Delegationen för jämställdhet i skolan. Kunskap som befrielse? En metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009.
- SOU 2010:83 Delegationen för jämställdhet i skolan. Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt: Jämställdhetsarbete och skolan.
- SOU 2010:99. Delegationen för jämställdhet i skolan. Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan.
- SOU 2011:1. Delegationen för jämställdhet i högskolan. Svart på vitt – om jämställdhet i akademien.
- SOU 2014:28. Delegationen för jämställdhet i arbetslivet. Lönsamt arbete – familjeansvarets fördelning och konsekvenser.
- SOU 2015:50. Delegationen för jämställdhet i arbetslivet. Hela lönen, hela tiden: Utmaningar för ett jämställt arbetsliv.
- SOU 2015:86 a. Jämställdhetsutredningen. Mål och myndighet: En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken.
- SOU 2017:92. Utredningen om stärkt ställning och bättre levnadsvillkor för transpersoner. Transpersoner i Sverige: Förslag för stärkt ställning och bättre levnadsvillkor.
- SOU 2024:21. Utredningen om en stärkt styrning av arbetet mot könsrelaterat våld och hedersrelaterat våld och förtryck. Ett inkluderande jämställdhetspolitiskt delmål mot våld.

Litteratur

- Eduards, Maud Landby & Manns, Ulla, 1987: Debatt: Om genus och genusystem. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 8 (4). S. 61–64.
- Ekman, Kajsa Eki, 2021. *Om könets existens: Tankar om den nya synen på kön*. Stockholm: Polaris.
- Gemzöe, Lena, Holmqvist, Tove, Kulick, Don, Thurén, Britt-Marie & Woodford-Berger, Prudence, 1989: Sex, genus och makt i antropologiskt perspektiv. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 10 (1). S. 44–53.
- Hirdman, Yvonne, 1988: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 9 (3). S. 49–63.
- Kováts, Eszter & Zacharenko, Elena, 2021: The Right-Wing Opposition to “Gender” in the Light of the Ambiguity of the Term in EU Documents. *Politické Vedy* 24 (4). S. 56–82.
- Åsberg, Cecilia, 1998: Debatten om begreppen – ”genus” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980–1998. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 19 (2). S. 29–41.

Geografiskt rörliga unga kvinnor: identitet, dialekt och plats

Magdalena Sörlle

1 Inledning

Vad betyder dialekt för unga kvinnor som flyttat från sina hemorter till en universitetsstad för att studera? Fyller hemorten och dess dialekt någon funktion i deras identitetsbygge, trots att de tillhör en grupp som sällan associeras med dialekt? Detta har varit centrala frågor för föreliggande studie. Ingången till undersökningens ämne är en identifierad lucka inom fältet avseende unga kvinnors identitet i förhållande till dialekt och plats, och mer specifikt samspelet mellan identitet, dialekt och plats hos unga kvinnor som flyttat från olika platser i Sverige till Uppsala för att studera. Man kan nämligen argumentera för att man historiskt sett inom det (socio)dialektologiska fältet intresserat sig mycket för de typiska dialekttalarna, de så kallade NORM-informanterna (Non-mobile, Older, Rural, Male) (se Chambers och Trudgill 1998, refererad i Svahn och Nilsson 2014, se även Lilja 1996 om idealinformanten). I senare forskning har man sedan ofta beskrivit unga kvinnor som drivande av språklig förändring och dialektutjämning (se t.ex. Sundgren 2004 och Milroy 1980). Gruppen unga kvinnor har med andra ord inte associerats med platsanknytning eller att tala dialekt i någon större utsträckning. Av denna anledning riktas ljuset i föreliggande undersökning mot just unga kvinnor som dessutom kan anses geografiskt rörliga, vilket innebär att de flyttat från sina hemorter (till Uppsala), och i den här artikeln presenteras utvalda delar av resultaten från den intervjustudie som genomfördes inom ramarna för min masteruppsats (Sörlle 2021).

Studiens syfte är att undersöka hur geografiskt rörliga unga kvinnor ser på och resonerar kring sin identitet i förhållande till dialekt och hemort, och vilken betydelse dialekt och platsanknytning har och har haft för dem. Övergripande kan man säga att frågan som väglett denna undersökning har varit *Vilken funktion fyller dialekt och platsanknytning för informanternas identitetskonstruerande?*

Förhoppningen är att kunna bidra till ökad förståelse för de faktorer som kan forma identitet(er) kopplat till dialekt och platsanknytning hos unga kvinnor och tillföra nya perspektiv på språklig variation och dialektutjämning. Man kan fråga sig om det är så att dialekten och hemorten är oviktiga delar av de unga kvinnornas identiteter, eller om det finns andra möjliga förklaringar till att denna grupp förknippas med dialektutjämning. Med denna tillspetsade fråga vill jag nyansera och belysa detta fenomen.

2 Teoretiska utgångspunkter

Ett centralt antagande för denna studie är en syn på *identitet*, *dialekt* och *plats* som sammankopplade och i växelverkan med varandra. I detta avsnitt presenteras den teoretiska grund som min undersökningsmetod baseras på och utgör en ram för analysen av intervjumaterialet. Den består av de tre delarna *identitet*, *dialekt* och *plats*.

Den teoretiska grund som studien har tagit avstamp från är bland annat Milroys nätverksteori (1980), *språkattityder* och *öppen* kontra *dold prestige* (Bijvoet 2013) samt tredjevågssociolingvistiska perspektiv från Eckert (2012). Inspirationen till min ansats kommer från Skovse (2018) och Quist (2017) som båda utforskat identitet, dialekt och plats ur sociolingvistiska, dialektologiska och etnografiska perspektiv med språkbrukarnas tankar och erfarenheter i fokus.

Identitet är den första delen, som kan definieras som något dynamiskt, kontextberoende och interaktionsbaserat, och som alltså inte är låst till förutbestämda kategorier som individen själv inte kan påverka. Jag utgår från Quists (2012), Eckerts (2004) och Nilsson och Nylund Skogs (2019) resonemang om och syn på identitet ur språkvetenskaplig synvinkel, och jag menar att identitet i detta sammanhang handlar om de (språkliga) resurser som man använder för att betona en identifikation med någon eller något, t.ex. en grupp eller plats. Identitet är alltså någonting man aktivt *gör* och (om)förhandlar, inte bara något man *har* eller *är*.

Den andra delen är *dialekt*, som är ett svårfångat begrepp, men här används dialektbegreppet enligt definitionen *ett regionalt placerbart sätt att prata*, som jag baserar på främst Svahn och Nilsson (2014). Detta kan kontrasteras mot begreppet *standardspråk* som uppfattas neutralt och inte geografiskt placerbart (Svahn & Nilsson 2014:29–30). Anledningen till att begreppet dialekt inte låter sig definieras så lätt har bland annat att göra med dialektutjämningen som skett under det senaste seklet, där det som förr klassades som dialekt idag är sällsynt förekommande. För denna studie är den valda definitionen

ändamålsenlig, då jag intresserat mig för vad *det som informanterna kallar för dialekt* betyder för dem.

I anslutning till *dialekt* kontra *standard* vill jag även belysa attityder till språk samt *öppen* respektive *dold prestige*. Bijvoet definierar språkattityder som ”värderande inslag gentemot olika språkliga varieteter” (Bijvoet 2013:128) och att de är komplexa, inlärd och kan vara svårfångade eftersom de kan vara mer eller mindre omedvetna (Bijvoet 2020:12–13). Hon beskriver den öppna (mer standardspråkliga) prestige som kopplad till status, medan den dolda (mer dialektala och lokala) prestige uttrycker solidaritet. Ett exempel på öppen prestige kan vara att använda standardspråk i en arbetsintervju, medan den dolda prestige kan vara att använda dialektala uttryck när man umgås med sin släkt för att visa på samhörighet och gemenskap.

Den tredje delen är *plats*, som handlar om såväl den fysiska platsen som den sociala laddning som platsen innehar. Denna tudelning av platsbegreppet fångas av *space* och *place* (se Tuan 1977), och jag ansluter mig till Britain (2011, 2013) och utgår från att plats inte ska förstås som en neutral fond, utan att platsen i sig har föränderliga kulturella och samhällsliga betydelser. I denna studie avses platsens båda dimensioner.

Jag utgår i studien från identitet som naturligt kopplad till dialekt och platsanknytning, och att såväl utomspråkliga faktorer som status, normer och attityder i samhället som individens egna tankar, ambitioner och värderingar påverkar denna identitet på olika plan. Identiteten är således dynamisk och påverkas av inre och yttre faktorer i en individs liv.

3 Tidigare forskning om språklig variation, identitet och mobilitet

Tidigare forskning med relevans för studien berör ämnen som plats och platsanknytning, geografisk mobilitet, urbanisering och språklig variation. Här presenteras kort ett urval av studier som legat till grund för föreliggande studies tolkningsram.

Andersson och Thelander (1994) har intresserat sig för den geografiska mobiliteten i Sverige i förhållande till språk och dialekt, och beskrivit en befolkningsrörelse från landsbygd och mindre orter till städer. Denna utveckling förändrade samhället i grunden. De har undersökt flyttare och migranter, med fokus på själva språk- och dialektbruket, jämfört med bofasta, och menar att en flytt är en så kallad *change of context* där individen blir medveten om outtalade sociala relationer och normer som tidigare rätt, vilket

kan ge nya perspektiv på både hem-identiteten och på den nya platsens kontext (Andersson & Thelander 1994:79). Denna studie har utgjort bakgrund till att förstå informanternas geografiska mobilitet i föreliggande studie och hur en ny kontext kan forma en individs perspektiv.

I Skovse (2018) står språk, plats och mobilitet i fokus. Informanterna i studien kommer från de två danska orterna Bylderup och Vollsmose, där den förstnämnda är lantlig och den senare är en urban förort. I studien anlägger Skovse (2018:274) dialektologiska, interaktionslingvistiska och tredjevågs-sociolingvistiska perspektiv för att undersöka unga informanternas dialektala, regionala och förortsförankrade drag. Resultaten visar att faktorer som konstruerande av identitet och identifikation med det lokala verkar vara avgörande för språkbruket hos de undersökta ungdomarna. Denna avhandling har bidragit med analytiska infallsvinklar avseende framför allt *identifikation* samt utgjort en viktig inspirationskälla för föreliggande undersökning.

Monka (2013) har undersökt språkförändring i verklig tid på tre olika platser i Danmark, också med ett fokus på plats och mobilitet. Tillvägagångssättet var en panelundersökning, där man låtit såväl socialt och geografiskt rörliga som bofasta informanter svara. Studiens resultat visar att språkexterna faktorer som en känsla av tillhörighet med hemorten och framtida orientering har betydelse för språkförändring (Monka 2013:264), och dessa resultat har tillfört denna studie nya perspektiv på *framtidsoorientering* och *geografisk rörlighet*.

I Nilsson och Nylund Skog (2019) undersöks dialektförändringsprocesser i de två landsbygdsorterna Torsby och Edsbyn, med hjälp av sociolingvistiska perspektiv och kulturanalysmetodologi. Resultaten visar att dialektutjämning pågår i båda orterna, men att hastigheten med vilken denna sker varierar – vilket tros bero på identitetsrelaterade utomspråkliga faktorer som *tillhörande* (Nilsson & Nylund Skog 2019:203). Även denna undersökning har utgjort en inspirationskälla avseende teoretiska aspekter på kopplingen mellan dialekt(-utjämning) och *identitet*.

4 Material och metod

Studiens metod är enskilda semistrukturerade djupintervjuer (utifrån Trost 2010 och Kvale & Brinkmann 2014) med tio informanter. Intervjufrågorna har organiserats i frågekluster utifrån fyra övergripande ämnen (se översikt nedan i tablå 1), där fokus har riktats mot informanternas egna berättelser och tankar som sedan tolkats utifrån det teoretiska ramverket och i relation

till tidigare forskning. Frågornas karaktär har varit öppna, och följdfrågor har använts för att fördjupa dialogen i intervjuerna. Utdragen som valts ut har bedömts som särskilt kärnfulla eller representativa för ett tema eller återkommande ämnen.

Tablå 1. Översikt över ämnen och intervjufrågor.

Ämne	Exempel på fråga inom ämnet
Relationen till hemorten och dess dialekt	<i>Brukar folk ha uppfattningar eller fördomar om din hemort?</i>
Uppsala – universitetsstaden och standardspråket	<i>Har du reflekterat mer över andras dialekter eller dialekter i allmänhet sedan du flyttade till Uppsala?</i>
Identitet, dialektalitet och platsanknytning	<i>Är din hemort en viktig del av din identitet och för dig som person?</i>
Framtidsorientering	<i>Var skulle du vilja bo om 10 år och varför?</i>

De tio cirka 50 minuter långa intervjuerna genomfördes under våren 2021, och nedan följer en översikt över de tio informanterna, se tablå 2.

Tablå 2. Informanterna

Fingerat namn	Hemort, landskap	Intervjuformat
Anna	Karlstad, Värmland	I sal på universitetscampus
Beatrice	Malmberget, Lappland	I sal på universitetscampus
Cecilia	Linköping, Östergötland	Via Zoom
Denise	Värnamo, Småland	Via Zoom
Elsa	Örnsköldsvik, Ångermanland	Via Zoom
Fredrika	Hofors, Gästrikland	Via Zoom
Greta	Kristianstad, Skåne	Via Zoom
Hanna	Kungälv, Bohuslän	Via Zoom
Iris	Umeå, Västerbotten	Via Zoom
Jennifer	Tidaholm, Västergötland	Via Zoom

Transkriberingen av intervjuerna gjordes i enlighet med Wirdenäs (2013), i en förenklad form. I de utdrag som presenteras i kapitel 5 har citaten gjorts mer skriftspråksnära för ökad läsbarhet. Jag har även markerat skämtsamma

röstförvrängningar, skratt och emfas i transkriberingen, eftersom dessa tolkats som betydelsebärande och väsentliga.

4.1 Urvalskriterier

De tre primära informanturvalskriterierna var följande: de skulle vara unga kvinnor som flyttat till Uppsala för att studera, och det skulle finnas en geografisk spridning av informanterna för att inkludera så många olika landskap och dialektområden som möjligt. Detta gjorde att jag exempelvis inte letade aktivt efter fler värmlänningar när jag intervjuat en informant från Karlstad.

För att de ska betraktas som unga kvinnor ska personerna vara mellan 20 och 30 år gamla, eftersom det är en vanlig ålder för universitetsstuderande. Och för att inkludera geografisk rörlighet ställdes ett ”flytt till universitetsstudier i Uppsala”-kriterium upp. Uppsala kan i sammanhanget sägas representera ett standardspråkligt område såväl utifrån det geografiska läget som utifrån dess status som universitetsstad.

5 Resultat

I detta avsnitt presenteras ett urval av studiens resultat och utdrag, utifrån två övergripande teman: *nytt förhållningssätt till hemorten och dess dialekt* och *språklig anpassning och språkattityder i arbetslivet* samt i form av en matris över *identifiering* och *orientering*.

Sammanfattningsvis verkar en flytt till en standardspråklig universitetsstad göra informanterna varse om sitt regionalt placerbara sätt att prata, och de uttrycker en ökad medvetenhet om både sin egen och andras dialekter och reflekterar kring den egna dialektens utjämnande. De beskriver också en känsla av att vara en sån som lämnat hemorten, och att det därför är lättare att uttrycka en hemorts-identitet ”på distans” i Uppsala. Det framkommer även att det utgör en kompetens och en sorts resurs för informanterna att aktivt kunna konstruera sig mer standardspråkliga i professionella sammanhang. Det kan också finnas fördelar med att ha en antydning av (rätt sorts) dialekt, även om detta samtidigt kan blottlägga fördomar och stereotyper.

5.1 Nytt förhållningssätt till hemorten och dess dialekt

Det första temat som kunde identifieras, ofta redan när informanterna fick frågan om att delta i studien, var att de inte kände sig som goda representanter för dialekten och hemorten; det verkade finnas en känsla av att inte ha rätt att göra anspråk på en sådan identitet, eftersom man var en sådan som lämnat hemorten. I stort sett samtliga informanter beskrev dock att den dialektala och platsanknutna identiteten på sätt och vis blivit lättare att uttrycka ”på distans” sedan de flyttat därifrån. Informanten Jennifer knyter denna känsla till sitt engagemang på hemlandskapets studentnation, och fortsätter sedan med att beskriva en större stolthet över sitt ursprung efter flytten till Uppsala:

Utdrag 1. Jennifer från Tidaholm om att känna sig som västgöte.

Ja, känner mig som västgöte, det är speciellt när jag är på Västgöta nation och i Uppsala som jag känner mig som en västgöte liksom. Det är starkare här, för att där hemma är jag mindre västgöte än dom men här är jag mer västgöte än andra.

Flera informanter berättade också att det kan finnas en stolthet i att komma från en viss plats, och att detta blivit en viktigare del av identiteten efter flytten till Uppsala:

Utdrag 2. Elsa från Örnsköldsvik om att identifiera sig som norrlänning.

Man identifierar sig ändå som norrlänning här nere i Uppsala och det är en viktig del av mig för det är som sagt nåt som jag är stolt över men jag vet inte kanske exakt varför jag är stolt över att vara norrlänning. Men det kanske också är mina fördomar eller liksom alla andras fördomar som jag också håller med om att det oftast är genuina, riktiga människor.

På samma spår uttryckte informanterna att dialekten på sätt och vis blivit mer central i deras liv och liksom aktualiserats i och med flytten till Uppsala, eftersom klasskamrater och människor i deras omgivning påtalat att de faktiskt *har* någon form av dialekt och frågat varifrån de kommer. Informanterna beskrev att de på detta sätt blivit mer medvetna om sin egen och andras dialekter efter flytten till Uppsala:

Utdrag 3. Cecilia från Linköping om att höra sin dialekt.

Men nu när jag hör den så kan jag snarare tycka kanske att den är lite charmig för att jag har en annan distans till den och kan höra den mycket bättre

jämfört med när jag bodde där för då hörde man bara dom som pratade väldigt mycket dialekt.

Cecilia fortsätter med att berätta om att hon numera kan känna igen och uppskatta sin egen dialekt och dess nyanser, och inte bara de mest uttalade eller markerade formerna av dialekten:

Utdrag 4. Cecilia om östgötska i mataffären.

Ja jag kan höra inte bara den breda östgötskan, utan den lite mer subtila på ett helt annat sätt nu just för att jag inte hör den varje dag. Om jag åker till Linköping och går i mataffär så tycker jag att alla pratar östgötska och det tyckte jag absolut inte förut.

De beskrev också situationer efter flytten till Uppsala när personer i deras omgivning pekade ut, intresserat sig för och imiterat deras sätt att prata eller uttal av sje-ljudet, vilket de två norrländska informanterna vittnar om:

Utdrag 5. Iris från Umeå om att härma dialekten.

Men det var också många som påtalade, och jag tycker ändå inte att jag har en jättegrov dialekt, men många påtalade hur man pratade och härmade uttal av vissa saker, så det fanns ett stort intresse och det väckte ändå många reaktioner.

Utdrag 6. Beatrice från Malmberget om sje-ljudet.

Till exempel som med sje-ljudet. *Vad gulligt att du säger schju.*

Dessa utpekanden av och kommentarer om dialekten kan dock vara av varierande karaktär, och ett annat exempel på detta är informanten Hanna som berättade om positiva kommentarer och reaktioner på dialekten efter flytten till Uppsala. Detta gav upphov till viss förvåning hos henne trots att hon inte själv haft något emot den:

Utdrag 7. Hanna från Kungälv om att förvånas över positiva kommentarer.

Jag tyckte det var lite förvånande för att jag själv tänker kanske inte så gott om den dialekten. Som jag sa innan tycker jag att den kan låta lite bonnig och brötig då som jag förklarade. Så jag var ändå förvånad att det var så pass positivt typ. Jag trodde inte att folk tyckte om den på det sättet.

Informanterna gav uttryck för att de i regel tycker om dialekter och värnar om dem, och flera av dem uttryckte en önskan om att den egna dialekten vore mer utpräglad. Informanterna beskrev även dialekt som en källa till trygghet, samhörighet och koppling till rötter. Samtidigt har det blivit tydligt för flera av dem att deras egen dialekt omedvetet genomgått en utjämningsprocess, trots den positiva inställningen, vilket en norrländsk informant uttrycker i form av besvikelse gentemot sig själv:

Utdrag 8. Elsa om dialekt som försvunnit.

Ja alltså jag blir ju jätteledsen när folk säger Jaha nej kommer du från Övik? Det hade jag aldrig trott. Då blir man ju ändå lite besviken på sig själv att det har försvunnit så mycket dialekt.

Den skånska informanten Greta berättade på ett liknande vis att hon ibland upplevt ett behov av att ursäktas för sin utjämnade dialekt:

Utdrag 9. Greta från Kristianstad om att vilja ha grövre skånska.

Jag brukar typ be om ursäkt ibland för att den inte är så grov längre. För jag vill ju egentligen ha en grövre skånska, jag tycker att det är väldigt fint. Och jag önskar att jag pratade mer skånska även om det kanske var den skånskan som jag inte tycker är så jättevacker ändå, kristianstadsskånskan, så är det ju ändå på nåt sätt att jag visar att jag är därifrån. Så ja, dialekt för mig är jätteviktigt och jag önskar att jag hade mer dialekt än vad jag har.

Endast en informant berättade att hon aktivt försökt träna bort sin dialekt under en period i livet eftersom hon tyckte att dialekten inte gav ett bildat intryck, men att hon senare ändrat uppfattning om detta.

Utdrag 10. Iris om att träna bort dialekten.

Jag hade en period i högstadiet, då ville jag som träna bort dialekten. Då slutade jag använda dialektala ord och uttryck och så där. Men inte nu, nu tycker jag bara att det är trevligt. Då tyckte man väl att det lät bonnigt eller obildat kanske. Man ville vara en del av kontinenten på ett annat sätt.

Gemensamt för informanterna är att de behövt förhålla sig till sin hemort och dess dialekt på ett nytt och mer uttalat vis efter flytten till Uppsala, i och med påpekanden från omgivningen. Detta har inneburit att hemortens

dialekt på gott och ont blivit en mer utpräglad del av deras identitet i den nya kontexten.

5.2 Språklig anpassning och språkattityder i arbetslivet

Ett annat tema som kunde urskiljas i intervjuerna handlade om språklig anpassning, där informanterna till stor del använder språket som resurs i jobb- och utbildningssammanhang. Flera informanter berättar att de jobbat inom kommunikationsintensiva service- och kundtjänstyrken, där språklig anpassning varit en kompetens som inneburit en aktiv nedtoning av dialekten i arbetet. Ett exempel på detta kan ses hos Anna i utdrag 11:

Utdrag 11. Anna från Karlstad om tydlighet och värmländska.

Jag kan nog tänka att jag ska artikulera eller prata tydligt i så här professionella sammanhang. Att man är så här tydlig. Av någon anledning förknippar jag inte det med värmländska.

Vidare resonerade informanterna kring att aktivt tona ner sin dialekt i olika sammanhang, och beskrev det som en fördelaktig resurs i en professionell kontext. Informanterna beskrev det dock som negativt laddat i andra sammanhang att känna ett (omedvetet) behov av att tona ned sin dialekt:

Utdrag 12. Beatrice om att växla och kommunicera effektivt.

Jag tycker alltid att det är tråkigt ändå. Kanske inte just i det jobbsammanhanget då för då kände jag att det var bara skönt att kunna växla och kunna kommunicera med personer på ett effektivt sätt för det ingick i arbetsuppgifterna. Jag var väldigt duktig på det och det kändes bra men kanske i andra sammanhang.

Även dialekten kan dock utgöra en sorts resurs, och ett exempel på detta är en informant som uttryckte att en norrländsk klang kan ge fördelar, tack vare vissa positiva stereotyper – men att de ofta är tveeggade:

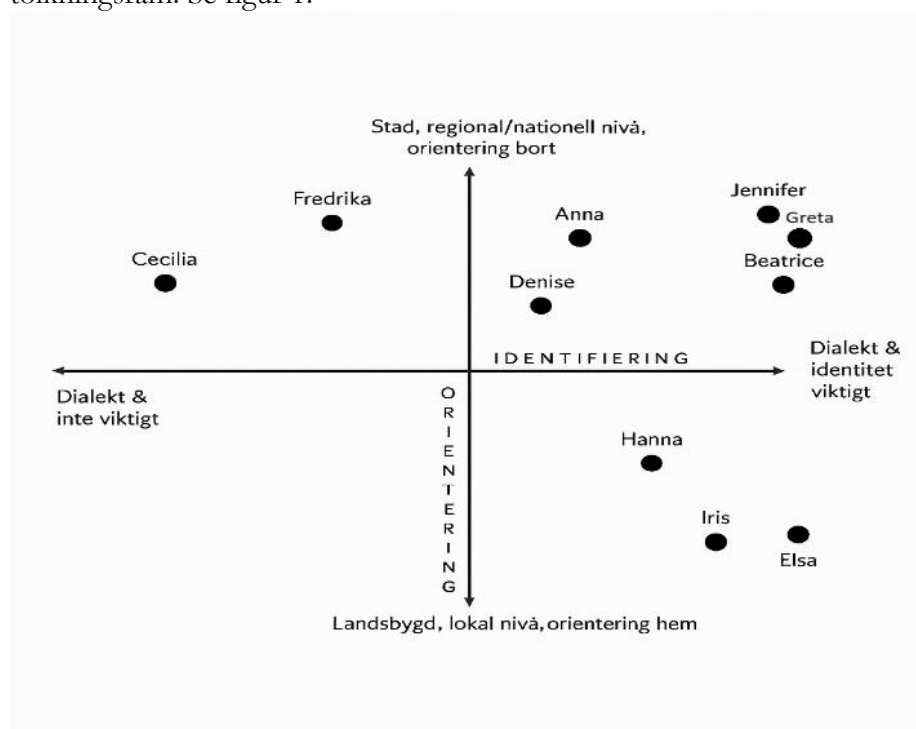
Utdrag 13. Iris från Umeå om kusinen från landet

Även om det är lätt att få jobb för att folk tycker att man är trygg och duktig och sådär så går det inte att komma ifrån att man är lite i underläge eller att det är lite nedlåtande på nåt sätt, gentemot folk från norra Sverige. Och man möts ju ändå ganska mycket av att man är lite kusinen från landet typ. Man flyttar söderut med en känsla av att vara i underläge på nåt sätt.

Informanternas erfarenheter av att anpassa sitt sätt att prata i arbetslivet eller i studiesammanhang kännetecknas sammanfattningsvis av såväl positiva som negativa känslor, och de förhåller sig medvetet och omedvetet till olika språkattityder. Å ena sidan har de möjligheten att konstruera sig själva som professionella med språkliga medel, men å andra sidan känner de att de behöver tona ner sin dialekt för att göra detta.

5.3 Matris över identifiering och orientering

Utifrån analysen av intervjumaterialet har jag skapat en matris som en visuell tolkningsram. Se figur 1.

Figur 1. Matris över identifiering och orientering.

Matrisen har de två axlarna *identifiering* respektive *orientering*, och inspirationen till denna fyrfältare är Emilia Aldrins matris över namn (se Aldrin 2011:68), och syftar till att visualisera två aspekter av den tidigare nämnda klivenheten.

Studiens informanter har utifrån analysen placerats in i matrisen, och med hjälp av den åskådliggörs samspelet mellan huruvida den dialektala identiteten är viktig och ifall man kan se sig själv flytta tillbaka till hemorten. Placeringen

kan sedan utgöra en vägledning i att förstå individernas förhållningssätt till plats och dialekt. Att anse att dialektal identitet är viktig, samtidigt som man orienterar sig mot det urbana och bort från hemorten, skulle kunna förklara den identitetsmässiga kluvenhet som förekommer i materialet. Informanterna värderar sin dialekt och hemort, men anser sig inte vara goda representanter för hemorten, eftersom man är *den som lämnat* – och inte heller har för avsikt att flytta tillbaka. För en informant som Jennifer som kan placeras högt upp och långt ut till höger skulle denna kluvenhet kunna vara påtaglig, medan den potentiellt är mindre uttalad hos till exempel Cecilia med sin placering relativt högt upp och långt till vänster.

6 Diskussion

I resultaten har en sorts ambivalens kunnat ses, i form av en tveeggad inställning till sina hemorter, dialekter och identiteter kopplade till dessa. Detta har varit ett genomgående tema och en röd tråd i informanternas berättelser. Klivenheten handlar om att å ena sidan känna starkt för sin hemort och dialekt, å andra sidan uppleva att man behöver prata mer standardspråkligt i professionella sammanhang. Att å ena sidan få ifrågasättanden om varför man inte pratar mer dialekt, å andra sidan få utpekande kommentarer om dialektala ord eller uttal. Ett intressant fenomen som framkommer är att känna sig mer bekväm att uttrycka en platsanknuten identitet på behörigt avstånd från än i sin hemort. Denna ”lokalpatriotism” som uttrycks bäst på distans kanske är kopplad till att den språkliga varietet som gått under radarn i hemorten blivit markerad i den nya kontexten. Dialekten blir en källa till stolthet och koppling till rötterna – men också till fördomar och stereotyper, i och med att dialekten får nya betydelser i kontextförändringen som sker efter flytten till Uppsala.

En annan viktig aspekt som jag vill betona är den kommunikativa kompetens som dessa informanter och troligen många andra unga kvinnor besitter. Det verkar vara en värdefull resurs att aktivt kunna anpassa sig mot mer standardspråkligt tal i professionella eller formella sammanhang – och inte något man gör för att man skäms över sin dialekt eller sitt ursprung. Denna språkliga repertoar skulle kunna förstås utifrån nätverksteorin (se Milroy 1980), för kanske är det så att de unga och geografiskt rörliga kvinnorna inte primärt ska ses som löst knutna till lokala nätverk utan snarare som *tätt* knutna till standardspråkliga nätverk som högre utbildning och kommunikationsyrken där öppen prestige råder (jfr Sundgren 2002 om *språkproducerande yrken*).

6.1 Avslutande kommentarer och utblick

För att återknyta till den tillspetsade fråga som ställdes i inledningen så menar jag att denna studie visat att dialekt och plats *är* viktiga för informanternas identiteter, och att det snarare är yttre faktorer och livsval som påverkar unga kvinnors dialekter mot utjämning. I mitt material pågår inga dialektbortträningsinsatser och det finns ingen skam. Man tycker inte illa om sin dialekt eller hemort – ofta är det tvärtom, och bakom en utjämnad dialekt kan det finnas en sorts sorg över att ha tappat dialekten och indirekt en del av kopplingen till rötterna.

Dialekt fyller fortsatt en viktig funktion, nämligen koppling till rötter och trygghet och en känsla av samhörighet, men den kan också vara förknippad med stereotyper, fördomar och identitetsmässiga konflikter. Jag konstaterar utifrån tidigare forskning (tex Svahn & Nilsson 2021) att dialekterna har utjämnats på samhällsnivå, men inte deras *betydelse* för och påverkan på identitet på individnivå. Studien kan ses som ett bidrag till att förstå dagens dialektsituation, språklig förändring och individers identitet och orientering i livet i förhållande till språklig variation och samhällsförändring. Den väcker frågor som vad vi *gör* med dialekt och platsanknytning, vad detta betyder för oss och för våra identiteter. Avslutningsvis verkar det inte helt okomplicerat för unga akademikerkvinnor som flyttat från hemorten att navigera i sina egna dialekt- och platsanknutna identiteter, och att belysa detta är studiens största bidrag till fältet.

Transkriptionsnyckel

kursivering stiliserad röst
understrykning emfas
skrattande skrattande röst
((skrattar)) talaren skrattar

Litteratur

- Aldrin, Emilia, 2011: *Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, Roger & Thelander, Mats, 1994: Internal migration, biography formation and linguistic change. I: Bengt Nordberg (red.), *The Sociolinguistics of Urbanization. The Case of the Nordic Countries*. S. 51–86.
- Bijvoet, Ellen, 2013: Språkattityder. I: Sundgren, Eva (red.), *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm: Liber. S. 122–157.

- Bijvoet, Ellen, 2020. *Attityder till spår av andra språk i svenskan. En forskningsöversikt*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen.
- Britain, David, 2011: Conceptualisations of geographic space in linguistics. I: Alfred Lameli, Roland Kehrein & Stefan Rabanus (red.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol 2. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 69–97.
- Britain, David, 2013: Space, diffusion and mobility. I: Jack. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language Variation and Change*. 2 uppl. S. 471–500.
- Eckert, Penelope, 2004: Variation and a sense of place. I: Carmen Fought (red.), *Sociolinguistic Variation: Critical Reflections*. New York & Oxford: Oxford University Press. S. 107–118.
- Eckert, Penelope, 2012: Three waves of variation study: the emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41. S. 87–100.
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend, 2014: *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Milroy, Leslie, 1980: *Language in Society*. Oxford: Blackwell.
- Monka, Malene, 2013: *Sted og sprogforandring. En undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev*. Diss. Köpenhamn: Köpenhamns universitet.
- Nilsson, Jenny & Nylund Skog, Susanne, 2019: Dialekter, platser och identiteter. Språk- och kulturvetenskapliga förklaringar till språklig förändring och stabilitet i Torsby och Edsbyn. I: *Språk och stil* NF 29. S. 203–232.
- Quist, Pia, 2012: *Stilistisk praxis. Unge og sprog i den senmoderne storbyn*. Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag.
- Quist, Pia, 2017: Sprog-krop-sted. Dialektsamfundets meningsskabende orden. I: *Nordica Helsingensia* 48. S. 57–71.
- Skovse, Astrid Ravn, 2018: *Udgangspunkter og orienteringspunkter: En undersøgelse af socio-geografisk orientering, hverdagsmobilitet og sproglig praksis blandt unge to steder i Danmark*. Diss. Köpenhamn: Köpenhamns universitet.
- Sundgren, Eva, 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sundgren, Eva, 2004: *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund: Studentlitteratur.
- Svahn, Margareta & Nilsson, Jenny, 2014: *Dialektutjämning i Västsverige*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Sörllé, Magdalena, 2021: *Identitetskonstruerande, platsanknytning och dialektens betydelse*. Masteruppsats i svenska språket. Uppsala: Uppsala universitet.
- Trost, Jan, 2010: *Kvalitativa intervjuer*. 4 uppl. Lund: Studentlitteratur.

- Tuan, Yi-Fu, 1977: *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wirdeñäs, Karolina, 2013: Samtal och samtalsforskning. I: Sundgren, Eva (red.), *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm: Liber. S. 199–235.